

Webbversion oktober 2022

Språkideologi och det ofullbordade språkbytet

Den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området

Kenneth Hyltenstam och Linus Salö

Centrum för tvåspråkighetsforskning

Stockholms universitet

Kontakt: kenneth.hyltenstam@biling.su.se; linus.salo@biling.su.se

Innehållsförteckning

UPPDRAGET	1
1 INLEDNING	1
1.1 SPRÅKET OCH TALARNA	2
1.2 DISPOSITION	3
2 BEGREPP OCH TEORETISKA PERSPEKTIV	3
2.1 SPRÅKPOLITIK OCH SPRÅKIDEOLOGIER	4
2.2 STATENS OCH UTBILDNINGENS ROLL	7
2.3 ASSIMILATION OCH HEGEMONI	8
2.4 FÖRHÅLLET MELLAN MAJORITET OCH MINORITET	10
2.5 SPRÅKBYTTE OCH SPRÅKBYTESFAKTORER	11
3 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	14
4 SPRÅKIDEOLOGI FÖRE FÖRSVENSKNINGEN	16
5 FÖRSVENSKNINGENS TID	19
5.1 UPPBYGGNADSFASEN	20
5.2 FULLSKALEFASEN	29
5.2.1 Språk- och rasideologi i historisk belysning	32
5.2.2 Utbildning för en tvåspråkig befolkning	35
6 REVITALISERINGENS TID	37
6.1 MOBILISERING	37
6.1.1 Begreppet halvspråkighet: uppkomst, spridning och effekt	38
6.1.2 En pluralistisk politik tar form	44
6.1.3 Meänkielirörelsens initiativ inom kultur och media	48
6.2 KONSOLIDERING	51
7 FÖRSVENSKNINGEN SEDD UTIFRÅN GRUPP- OCH INDIVIDNIVÅ	54
7.1 DEMOGRAFI	55
7.2 SPRÅKFÖRHÅLLANDEN	58
7.2.1 Officiellt språk	58
7.2.2 Finsk finska i relation till meänkieli	61
7.2.3 Standardisering och modernisering	62
7.2.4 Tvåspråkighet	64
7.2.5 Språkbehärskning i finska och svenska	68
7.2.6 Effekter av förtrycket av meänkieli	74
7.3 ETNISK IDENTITET OCH DEN MEÄNKIELITALANDE BEFOLKNINGEN	84
7.4 SPRÅK OCH ETNICITET	87
7.5 SPRÅKSYN OCH SPRÅKATTITYD	89
7.6 HETEROGENITET/HOMOGENITET INOM MINORITETEN – NÄRINGAR	91
7.7 INSTITUTIONER – KYRKA – LAESTADIANISMEN	93
7.8 FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅN	95
8 SUMMERING OCH AVSLUTANDE REFLEKTION	99
8.1 SUMMERING AV ANALYSENS HUVUDPUNKTER	99
8.2 SPRÅKBYTETS, BEVARANDETS OCH REVITALISERINGENS FAKTORER	107
8.3 ANSVARSFRÅGAN	113
REFERENSER	115

Språkideologi och det ofullbordade språkbytet

Den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området

Kenneth Hyltenstam och Linus Salö

Uppdraget

Föreliggande rapport redovisar ett uppdrag åt Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset (Ku 2020:01). Studien ska utifrån tidigare forskning om språkbytesprocesser beskriva faktorer som påverkat de historiska skeenden då befolkningen i meänkielitalande områden genomgick en språklig försvenskning under 1800- och 1900-talen. Studien ska beskriva hur centrala politiska beslut och det lokala genomförandet av dessa under ett långt tidsförlopp har kommit att påverka minoritetens språkanvändningsmönster liksom rådande ideologiska trender betydelse för språkbytet. Detta knyts till gruppinterna faktorer som berör demografi, genus, förekomst av religiösa rörelser, näringsstruktur, institutioner med mera. I fokus finns även de socialpsykologiska effekterna av språkkontakten mellan minoritet och majoritet och särskilt i relation till ojämna maktförhållanden.

Studien ska även belysa införandet av begreppet ”halvspråkighet” och dess påverkan för språkbytesprocessen från 1960-talet och framåt samt halvspråkighetsbegreppets uppkomst, innebörd och spridning utanför den norrbottniska kontexten.

Slutligen innefattar uppdraget att mot ovanstående bakgrund resonera om dagens situation och de möjligheter för språkrevitalisering som föreligger utifrån aktuell lagstiftning om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

1 Inledning

I denna rapport analyserar vi den språkpolitik som svenska staten historiskt bedrivit i förhållande till den meänkielitalande minoriteten i norra Sverige. Tonvikten ligger på statens minoritetsspråkspolitik från 1870-talet och framåt, även om vi mer översiktligt diskuterar skeenden också under tidigare perioder. Syftet är att beskriva den process varigenom den finsk- eller meänkielitalande befolkningen i svenska Tornedalen och angränsande områden underkastades en språkpolitik som ledde till språklig försvenskning. Utifrån allmänna kunskaper om språkbytesprocesser vill vi mer specifikt ge en bild av hur centrala politiska ställningstaganden via

myndigheter och andra organ samt enskilda aktörer inverkat på den meänkielispråkiga minoritetens språkanvändningsmönster. Detta diskuterar vi jämte faktorer som berör demografi, befolkningens förhållande till religiösa rörelser, näringsstruktur med mera, liksom de socialpsykologiska effekterna av språkkontakten mellan minoritet och majoritet (se utförligare om denna aspekt i Huss bidrag om försvenskningens politikens konsekvenser: Huss 2022). Vi uppmärksammar i det sammanhanget cirkulationen av begreppet ”halvspråkighet” från 1960-talet och framåt.

All språkpolitik utövas inom en språkideologisk ram av normativa idéer och tanke sätt, vilka förändras över tid. Följaktligen är *språkideologi* rapportens viktigaste analytiska begrepp. Vi nyttjar det dels som ett sätt att accentuera språk som ett medel för social kontroll och därmed viktigt i utövandet av makt (Gal 2006), dels som ett sätt att kasta ljus över de bärande idéer som inverkat på den språkliga försvenskningens processen. Språkideologi är emellertid inte bara ett ramverk för förståelse av social kontroll och maktutövning. Språkideologi är lika mycket en grund för social frigörelse, vilket illustreras i de avsnitt som beskriver den etniska och språkliga mobilisering som blev avgörande för att meänkieli 1999 skulle erkännas som nationellt minoritetsspråk i Sverige och för revitaliseringen av meänkieli.

Det historiska händelseförloppet konkretiserar vi med hjälp av en modell som kombinerar makro- och mikroperspektiv på hur faktorer på olika nivåer i samverkan påverkat skeendet (Hyltenstam & Stroud 1990, 1991). Här behandlas faktorer på tre nivåer. På samhällsnivå belyses relationen mellan majoritet och minoritet samt omständigheter i det vidare samhälle där minoriteten ingår. På grupp nivå behandlas omständigheter inom minoritetsgruppen och på individnivå förhållanden som gäller enskilda individers språkval. Rapporten avslutas med en reflektion över dagens språksituation, och de möjligheter till språklig revitalisering som språklagstiftning av senare datum medfört.

1.1 Språket och talarna

Något måste sägas om den terminologi vi här använder för att beteckna såväl språk som deras talare och geografiska utbredningsområden. Mycket av vårt källmaterial kommer från tiden före meänkielis formella erkännande. I litteraturen förekommer följaktligen begrepp som ”finska”, ”finnbygden” och ”de finskspråkiga minoriteterna” mycket frekvent. När vi refererar till tidigare källors benämningar av detta slag avses med ”finska”, ”tornedalsfinska” och ”finskspråkiga” – förutom, förstås, när vi berör förhållanden i Finland – det vi idag officiellt benämner meänkieli och meänkielitalande. Meänkieli blev formellt språkets namn i samband med riksdagsbeslutet 1999, men beteckningen meänkieli användes i skrift redan i början av

1980-talet. För övrigt användes benämningen *meänkieli* i talspråket av den tornedalska allmogem sedan 1930-talet (Pekkari 1997: 157).

Vårt eget bruk av ”meänkielitalare” inbegriper såväl tornedalingar som kväner och lantalaiset. De tre etnonymerna används idag som egenbeteckningar inom den meänkielitalande befolkningen i Norrbotten. Beteckningarnas historiska bakgrund och deras varierade användning idag utreds i Elenius (2022). I sammanhanget kan också påminnas om att etnonymen ”kven” i Norge betecknar den nationella minoritet i Nordnorge som har sitt ursprung i migranter från Tornedalen och nordligaste Finland främst på 1700- och 1800-talen och vars språk, ”kvensk”, är erkänt som nationellt minoritetsspråk i Norge. Vi vill understryka att ”talare” inte ska förstås som avhängigt språklig kompetens. ”Talare” inbegriper också grupper som identifierar sig med detta språk utan att nödvändigtvis behärska det, alltså även de som omfattas av den meänkielska termen *ummikko*, person som inte talar sitt eget språk eller enspråkigt svensktalande (tornedalingar). Vi nyttjar uttrycket ”det meänkielitalande området” som benämning på den svenska delen av Tornedalen plus andra delar av Norrbottens län där meänkieli talas.

1.2 Disposition

Rapporten börjar med en genomgång av de centrala begrepp och teoretiska perspektiv vi gör bruk av (avsnitt 2), följt av en beskrivning av vårt tillvägagångssätt (avsnitt 3). Därefter presenterar vi i olika avsnitt vår analys av den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området, från tiden för det förnationella projektet ända fram till våra dagar. Dessa avsnitt (4–6) skildrar olika faser i den språkideologiska utvecklingen: från de långa tidslinjernas perspektiv till försvenskningens tid, och vidare in i senare tider av mobilisering och konsolidering. I avsnitt 7 diskuterar vi ett antal komplementära faktorer med inverkan på språksituationen i det meänkielitalande området. Slutligen (8) summerar vi rapporten och presenterar våra slutsatser.

2 Begrepp och teoretiska perspektiv

Det centrala fenomen vi söker analysera är *språklig försvenskning*, förstått som utfallet av en given språkpolitik. En viktig utgångspunkt är att skiftande föreställningar om språk informerar de beslut som tas inom ramen för statlig språkpolitik. En annan utgångspunkt är att en språkpolitik typiskt förverkligas inom ramen för ett annat politikområde, exempelvis utbildning, och att den därför fordrar etableringen av infrastruktur eller nyttjandet av redan befintlig sådan. Detta behandlas i 2.1. Vi betraktar försvenskningen av det meänkielitalande området ur

ett sociolingvistiskt perspektiv. I rapportens analyser begagnar vi oss av en lång rad begrepp som används inom detta fält – språkideologi, språkpolitik, assimilation, hegemoni, stigmatisering med flera – och vars teoretiska hemvist och innebörd preciseras i 2.1–2.4. Sista avsnittet (2.5) behandlar språkbyte och språkbytesfaktorer.

2.1 Språkpolitik och språkideologier

Språklig försvenskning uppfattas ibland som ett epifenomen, ett slags biprodukt, till försvenskning i mer allmängiltig, kulturpåverkande mening, då kopplat till framväxten av en svensk nation (Ehn, Frykman & Löfgren 1993). Bland nutida sociolingvister dominerar dock uppfattningen att språk näppeligen kan tillskrivas en sekundär eller underställd roll i sådana processer. Tvärtom framstår språk som ett av de mest verkningsfulla redskapen för att inkorporera ett territorium i en nationell gemenskap (Gal 2006; Heller 2011). Det är ingen tillfällighet att flera av nationalismlitteraturens standardverk – såsom Anderson (1983), Gellner (1983) och Hobsbawm (1990) – starkt betonar språk och språklig enhetlighet i formeringen av nationalstater. I linje med detta synsätt söker vi här synliggöra hur språk över tid tillmäts olika värden och funktioner i skapandet av den moderna nationalstaten, då i samspel med de olika skepnader av nationalism som denna historiska process inbegripit, och i kraft av den språkpolitik som praktiserats. Statens inblandning härvidlag är både direkt och indirekt (se vidare 2.2). Följaktligen talar vi i vissa sammanhang om försvenskningen som ett projekt, dels för att betona aktörskap i det nationella bygget, dels som en påminnelse om att nationalstaten inte bara är ett politiskt, ekonomiskt eller kulturellt system utan också ett diskursivt företag som verkar genom språk och på språkets terräng (Stroud 1999: 343).

Som projekt åstadkoms språklig försvenskning genom implementeringen av en språkpolitik. I denna mening avser *språkpolitik* inte bara det politikområde som under de senaste decennierna kommit att benämnas just så (Josephson 2018: 16); vi avser snarare såväl fastslagen som outtalad politik inom olika samhällsområden, som haft språkliga konsekvenser. Språkpolitik spänner från hög policynivå till institutionellt språkbruk och det vardagliga språkliga utbytet (Tollefson & Pérez-Milans 2018). I den meningen är en språkpolitik att betrakta som en normativ ordning i syfte att åstadkomma ett språkligt tillstånd eller uppnå en önskvärd språklig verkan (Kroskirty 2000).

En språkpolitik kan vila på normativa föreställningar om nyttan med enspråkighet eller angelägenheten att förbättra ett språks värde och position på en språkmarknad. I fall där språklig försvenskning är målet för en språkpolitik, finns en rad olika medel för styrning, reglering och kontroll för att nå detta mål. Dessa medel förlitar sig i grunden på uppbyggnaden av en

infrastruktur för försvenskning. Infrastruktur, som det används här, syftar på ett bakomliggande, sammankopplat system, som stödjer och möjliggör en rad grundläggande funktioner inom ett samhälle. Det rör dels materiella ting såsom fasta anläggningar för kommunikationssystem, järnvägar och byggnader för utbildning, försvar och förvaltning, dels sociala och mer abstrakta ting av typen utbildningsväsende tillika andra institutioner och deras regelverk. Påfallande ofta är det materiella och det sociala två sidor av samma sak; exempelvis fordrar en fungerande utbildningsinstitution en skolbyggnad av trä, sten och tegel, som i sin tur byggs av människor till följd av politiska beslut – och som tas i bruk för aktiviteter som också är socialt och politiskt betingade. Den snabba utbyggnaden av statligt finansierade och styrda folkskolor under 1800-talets sista år illustrerar detta tydligt (se 5.1). På motsvarande sätt är tekniska system ofrånkomligen också sociala. Ett belysande exempel i det aktuella fallet är järnvägssystemet, som tekniskt betraktat är en transportled för malm söderut, men som socialt betraktat – i andra färdriktningen – sågs som en social facilitator för införseln av svenska kulturella influenser, svenskt språk, svenskspråkiga lärare och så vidare (jfr Sörlin 1988; se vidare avsnitt 5).

Etableringen av en infrastruktur bör ses som ett medel för att nå språkpolitiska mål. I fall där målet är språklig assimilering kan exempelvis befintliga institutioner nyttjas eller nya institutioner skapas i syfte att inskräpa den språkliga ordning som ses som önskvärd (jfr Heller 1995; Codó 2018). Genom att på olika sätt reglera vilka språk som är gångbara i olika delar av offentligheten, kan statsmakter skapa, etablera och upprätthålla geopolitiska gränser. Det är i just det hänseendet som språk blir ett effektivt instrument eller medel för att åstadkomma mål som inte primärt handlar om språk. Noterbart är dock att även språkpolitik i andra riktningen – revitalisering – är avhängig en infrastruktur för att nå sina mål. Också detta skildrar rapporten.

I centrum för vår analys står frågor om vilka strömningar – särskilt enspråkighetsideologi (Silverstein 1996) – som drivit försvenskningens processen och hur denna åstadkommit. Begreppet *språkideologi* sammanlänkar stora, abstrakta språkpolitiska frågor på strukturnivå med det vardagliga språkbruket (Schieffelin, Woolard & Kroskrity 1998). Vi nyttjar begreppet språkideologi som det kommit att förstås inom lingvistisk antropologi, där Judith Irvine definierat det som ”ett kulturellt system av föreställningar om sociala och språkliga förhållanden, tillsammans med deras laddning av moraliska och politiska intressen” (Irvine 1996: 267)¹. Flera aspekter av detta sätt att definiera begreppet språkideologi lämpar sig för våra syften. För det första knyts språkfrågan till politiska överväganden, vilket möjliggör att tänka på språk som ett slags projektionsyta för frågor som egentligen är av icke-språklig art. I takt

¹ Citeringar från engelskspråkig litteratur återges i samtliga fall i vår egen översättning till svenska.

med språkideologisk förändring kan språk komma att stå för eller associeras med en social grupp och hotbilder som knyts till den; detta är en fråga om språkens *indexikaliteter*, vad de ”pekar på” och vilka betydelser de tillmäts i den sociala världen (Irvine 1996: 263; Silverstein 2003). Exempelvis kunde finska i en försvarspolitisk kontext tillskrivas indexikala värden förenade med något icke-svenskt och därmed potentiellt icke-lojalt med svensk säkerhetspolitik och i förlängningen det svenska nationalstatsprojektet.

För det andra medför Irvines tonvikt på system en påminnelse om hur språklig försvenskning inbegriper ett vitt spann av olika aktörer, som samverkar på ett sätt som ter sig systematiskt. Som vi ser det framstår svensk minoritetsspråkspolitik gentemot den meänkielitalande minoriteten som systematisk i kraft av att den realiserades parallellt inom flera olika politikområden – skolpolitik, försvarspolitik och kommunikationer (Slunga 1965; jfr Elenius 2014 om metasystem för utbildning). Med systematisk avser vi sätta fingret på hur språkpolitik kan framstå som planmässigt samordnad utan att för den sakens skull vara centralt orkestrerad. I detta sammanhang kan påpekas att system varken är slutna eller nödvändigtvis motsägelsefria; de kan tvärtom innehålla till synes motsägelsefulla element eller paradoxer (Wingstedt 1998: 24). Ett exempel är inrättandet av nomadskolan för samiska barn 1913. Samtidigt som skolformen var baserad på en klart segregativ ideologi (”lapp ska vara lapp”), skulle undervisningsspråket huvudsakligen vara svenska, ett drag i en assimilationsideologi. Reformen baserades på förslag av biskop Olof Bergqvist i en utredning om samernas skolgång som domkapitlet i Luleå fått Kungl. Maj:ts uppdrag att utföra. Bergqvist var alltså i detta fall *primus motor* för samtidig implementering av motstridiga ideologiska ståndpunkter (Hyltenstam & Stroud 1991: 126; se vidare 5.2).

Det är viktigt att påpeka att språkideologier inte är att likställa med osanningar eller myter om språk. De är sammanhängande politiskt anstrukna föreställningar eller idéer om språk, där mer eller mindre underbyggda antaganden ibland upphöjs till norm. Sådana föreställningar blir ibland så pass dominanta att de med tiden får karaktären av ”sunt förnuft” – eller *doxa* i Pierre Bourdieus terminologi, enligt principen att både ”den naturliga och sociala världen framstår som självklar” (Bourdieu 1977: 164), och att den därför inte kräver någon analys eller förklaring. Det är alltså fråga om förhållningssätt och uppfattningar som är förhärskande eller hegemoniska i ett givet samhälle vid en viss tidpunkt, men som i hög grad är omedvetna för individerna själva. Språkideologier som common-sense-antaganden om språk ska därmed inte förväxlas med politiska ideologier eller ”-ismer”. Även om språkideologier kan anknyta till politiska projekt av olika slag, ligger det närmare till hands att betrakta dem som folkideologier i vid mening. Se vidare 2.3 om hegemoni.

2.2 Statens och utbildningens roll

I analyser av statens roll i den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området är det angeläget att ta fasta på att språkideologier genomsyrar samhällen både horisontellt och vertikalt. En traditionell och oomtvistad utgångspunkt är att staten utövar kontroll genom lagar och förordningar samt agerar genom sina myndigheter. Enligt det synsätt vi anammar involverar emellertid förverkligandet av statens politik utlöpande kedjor av verkställande aktörer, förenade av givna byråkratiska tankesätt och språkideologiska övertygelser. Statens aktörer agerar således på en till synes lokal skala, exempelvis genom hur skolor finansieras och befolkas med personal. Det är ett perspektiv som i flera sammanhang visat sig användbart för förståelsen av svensk minoritetsspråkspolitik (t.ex. Hyltenstam & Tuomela 1996; Wingstedt 1998; Karlander 2017; Salö, Ganuza, Hedman & Karrebæk 2018; Salö 2021). Denna tankegång ligger också bakom den taxonomi av faktorer som här används för att konkretisera interaktionen mellan olika samhällsnivåer och aktörer i det förlopp som ledde till försvenskningen (Hyltenstam & Stroud 1990; se nedan).

Detta synsätt är förenligt med ett brett perspektiv på staten, som vetter mot idén om ”det allmänna” – dock utan att vara synonymt med något så vittfamnande som ”samhället”. Det finns exempelvis i Bourdieus (1994, 2014) arbeten, där staten ses som ett överordnat rum av historisk maktkoncentration, som har monopol på det legitima bruket av fysiskt och symboliskt våld, makt och dominans. Hans tonvikt också på symbolisk dominans är betydelsefull, eftersom detta pekar på statens intressen av att upprätthålla kultur och språk som enande och sammanbindande kitt. För Bourdieu är makten att härska distribuerad inom de fält som tillsammans utgör staten; i denna maktutövning ingår dock också att delegera rätten till agenter som i strikt mening inte är statliga aktörer (Bourdieu 2000: 187; se Arnholtz Hansen & Hammerslev 2010).

Vi har inspirerats av detta synsätt om än inte vägletts av det till punkt och pricka. Staten är i vår betraktelse något mer och större än riksdag, regering och den byråkratiska statsapparaten ämbetspersoner. Statsmakten finns förvisso här, men den förvaltas genom att den delegeras från institutioner – politiska, byråkratiska, rättskipande, vårdande, undervisande o.s.v. – till socialarbetare, rektorer, lärare och andra som utför statens funktioner. Särskilt i relation till det senare är staten en kulturellt enande kraft, kapabel att producera en legitim nationell kultur med likriktade kommunikationsformer. Mycket av detta sker genom skolsystemet, där grundläggande tankeformer kan överföras till stora delar av befolkningen, typiskt i tidig ålder.

Inom det sociologiska studiet av utbildning har man sedan länge betraktat utbildningssystem som ett viktigt medel för att inskräpa, vidmakthålla och förstärka gemensamma sociala värden,

likheter och mått av homogenitet som får ett samhälle att hålla ihop (Durkheim [1922]1956). I vidareutvecklad tappning (t.ex. Bourdieu & Passeron 1977 [1970]) har detta synsätt plockats upp också av sociolinguister, som tillfört en mer artikulerad språklig dimension (Heller & Martin-Jones 2001). Studiet av språk i utbildning har därmed kunnat belysa språkets och utbildningens kombinerade inverkanspotentialer. Hur man organiserar läroplanen kan reglera språkets värden, och därmed deras talares värden, på den nationella språkmarknaden (Bourdieu 1991; se även Salö et al. 2018). Sålunda är skolsystemet ett av statens främsta redskap för utövandet av symbolisk makt och kontroll. Under den nationalistiska eran blev det ett internationellt förhärskande mönster att i undervisningen lämna minoriteters och koloniserade folks språkliga och kulturella bakgrund utan hänsyn. Denna linje var förhärskande fram till 1960-talet då den började ifrågasättas alltmer. Även därefter har dock idéstoffet starkt påverkat utbildningssektorn fram till våra dagar. Detta har varit ett av de starkaste instrumenten för assimilering och språkbyte (se 2.3–2.5).

Vårt synsätt på statlig språkpolitik behöver dock preciseras och nyanseras ytterligare, särskilt vad gäller aktörskap och förändring. Att uttrycksformer för statsmakt är samverkande betyder inte att de är orkestrerade, medvetet samordnade eller kalkylerat planlagda. Själva mångfalden av involverade agenter och institutioner gör nämligen samtidigt staten till en kampplats där divergerande och ibland oförenliga synsätt kontinuerligt görs till föremål för stridigheter och därigenom omförhandling (Bourdieu 1994; jfr resonemang om hegemoniförändring nedan). I likhet med partipolitiska skiljelinjer kan olika departement och myndigheter ha sinsemellan olika intressen, ibland påverkade av trycket från överstatliga organisationer. En lärare eller rektor som agerar med statligt mandat kan också mycket väl handla på sätt som avviker från formellt sanktionerade instruktioner. Exempelvis kan en stats assimilatoriska språkpolitik formellt avskaffas men ändå leva vidare hegemoniskt i människors praktiker och tänkande. Som vi ska återkomma till blir en språkpolitik riktigt effektiv först när dess tankegods och premisser övertas av dem den riktas mot.

2.3 Assimilation och hegemoni

Mycket av det vi här sorterar under språklig försvenskning relaterar till den typ av likhetssträvanden som kallas assimilationspolitik. Assimilering, vilket betyder 'att göra lika', existerar dock i olika skepnader med betydande gradskillnader (Brubaker 2001). I repressiva tappningar inbegriper det försök att inte bara lägga till kunskaper och praktiker utan att också kringskära redan etablerade sådana. Sådana homogeniseringssträvanden kan exempelvis inbegripa att förmå människor att "avlära sig" eller ge upp förstaspråket, exempelvis genom att undanröja

utbildningsmöjligheter för det. Till detta hör frågan om vad staten försökte åstadkomma genom sin språkliga försvenskningspolitik. Som vi ser det inbegriper språklig försvenskning tekniker och instrument som tas i bruk med målet att korrigera människors språkliga repertoarer, alltså summan av de språkliga resurser som en människa förfogar över. Här krävs precision för skilja mellan interventioner som kan klassas som förtryck och sådana som rimligen inte kan det. Stora delar av skolsystemet syftar exempelvis till att forma elevers språkliga förmågor. Även om både tvåspråkighet och språkbyte påbörjas uppifrån, finns en betydande skillnad mellan målet att göra minoriteter tvåspråkiga och att tvinga dem till språkbyte. Därtill är det notoriskt svårt att veta vad som gjorts mot befolkningens vilja, dels för att ingen gemensam vilja finns, dels för att utsagor om befolkningens vilja likväl frekvent, men utan egentlig evidens, åberopats för att legitimera den språkpolitik som förts (se t.ex. Tenerz 1968).

Eftersom allmänt spridda idéer eller förhållningssätt oftast uppstår i den grupp som dominerar i ett givet samhälle (baserat på klass, etnicitet, kön etc.) och därifrån sprids till de dominerade grupperna används i sammanhanget begreppet *hegemoni*. Funktionen hos hegemoni är att bevara *status quo* vad gäller maktbalansen i ett heterogent samhälle (Gramsci 1971). Sådana hegemonier är dock inte bestående – och det behöver inte heller röra sig om bara en enda hierarki i en given tidsperiod. Hegemonier kan utmanas och nya kan uppstå. Fairclough (1989) kallar detta hegemonisk förändring. De ideologier som förekommer i ett heterogent samhälle är alltså starkt styrda av dess hegemonistruktur, och inte bara majoritetsmedlemmarna utan även minoritetsmedlemmarna bidrar till reproduktionen av denna struktur.

Gramsci (1971) skiljer mellan *kontroll genom tvång* och *kontroll genom samtycke*. I en given hegemoni behöver alltså inte alltid tvång utövas för att manifesteras en given ordning. I sammanhanget kan också hänvisas till fenomenet *stigmatisering*. Hegemoniperspektivet erbjuder en förståelseram för det förhållandet att även negativa attityder till en minoritetskultur kan överföras och tas upp av minoriteten själv. Ytterst skapas i sådana fall hos en del av minoritetsindividerna en skamidentitet. Enskilda personer kan i förhållande till den normerande majoritetsidentiteten känna skam över sitt ursprung, sin tillhörighet, ja, över sig själva. Genom en intrikat socialpsykologisk mekanism innebär hegemonistrukturen att skammen i sig blir ett synnerligen kraftfullt instrument med vilket *status quo* upprätthålls.

Som ett tydligt exempel på användning av ”skamverktyget” kan man peka på Tredje republikens Frankrike (1870–1940). I etableringen av standardfranska som språkligt jämlikhetsmål för alla franska medborgare var ett av de viktigaste redskapen skolornas skambeläggande och förlöjligande av elever från hem där familjen talade dialekt eller andra språk (bretonska, baskiska, occitanska m.fl.) (Weber 1976). Standardfranskan ”ideologiserades” som en tillgång

och ett erbjudande för att skapa jämlikhet mellan medborgarna, inte som ett påtvingat nytt språk. Med en ”framgångsrikt” förd språkpolitik i skapandet av en centralistisk enhetsstat utgjorde Frankrike från och med 1870-talet en modell för övriga europeiska länder.

Nationalistiska och koloniala språkideologier har ofta omfattat idéer om den språkliga homogenitetens överlägsenhet så som i det just omnämnda franska exemplet, att ett samhälle med ett enda nationalspråk självklart är det mest fördelaktiga. Nationalspråkets oomtvistat höga värde i förhållande till andra i området förekommande språk var en tongivande komponent i de språkideologier som blev särskilt framträdande under slutet av 1800-talet och vidare under första halvan av 1900-talet. Detta var således en drivande faktor bakom spridningen av dominerande språk på övriga språks bekostnad (jfr Phillipson 1992).

Som vi ska återkomma till upphörde inte denna idéströmning under 1960-talet, vilket ibland påstås eller antyds, trots att den från och med det decenniet i många länder inte längre var tongivande för centrala politiska beslut och i offentlig retorik. Den har varit en ideologisk underström och därmed en betydande dold kraft fram till våra dagar (Hyltenstam 1986; Wingstedt 1998; Brubaker 2001).

Under en relativt lång period sedan 1980-talet, men särskilt under det senaste decenniet, har en utveckling mot nynationalism skett i stora delar av världen inklusive Sverige, och en assimilatorisk eller segregativ retorik har blivit alltmer explicit och inlemmad i allt fler segment i samhället. Här synliggörs paradoxen att globalisering tycks göda, snarare än motarbeta, nationalism (Hettne, Sörlin & Østergård 1998), vilket inverkar också på det språkideologiska klimatet. Denna problematik innefattas i Brubakers (2001) distinktion mellan transitiv och intransitiv assimilation. Transitiv assimilation är något som görs *mot* befolkningsgrupper eller individer, medan intransitiv assimilation görs *av* befolkningsgrupper eller individer. När en assimilationsprocess startat kan båda typerna interagera med varandra. De statssanktionerade åtgärderna för försvenskning – vilka explicit omtalades så från slutet av 1800-talet – rubricerades inte officiellt som assimileringspolitik utan som språkpolitik med syfte att göra minoriteter tvåspråkiga (Elenius 2006: 137), men en granskning pekar snarast mot att det faktiskt var frågan om en tydlig assimileringspolitik.

2.4 Förhållandet mellan majoritet och minoritet

Historiskt har språkliga och etniska minoriteter i Europa, liksom koloniserade befolkningar och minoriteter i andra delar av världen, typiskt inte haft något i politiska termer preciserat eget maktkapital. Obalansen i den politiska och legala makten till majoritetens fördel har inneburit att beslut kunnat fattas och lagar stiftas som negligerat eller stått i direkt motsättning till

minoritetens intressen. Sådana förhållanden, där etnisk-språkliga minoriteter helt saknar egenmakt, förekommer även idag i ett antal länder, men det är numera vanligare att förhållandet mellan minoritet och majoritet på ett eller annat sätt är reglerat genom specifika bestämmelser inom en given stat, ofta initierat genom överstatliga ”påtryckningar” på enskilda länder att ansluta sig till konventioner utarbetade i internationella organ.

Maktförhållandena mellan majoritet och minoritet varierar starkt över tid och mellan stater eller styrelseskick på en skala från fullständigt undertryckande av minoritetens religiösa, kulturella och språkliga särart till situationer där lagstiftning till skydd och stöd för minoriteten förekommer. Moderna demokratier ser sig ofta som inkluderande genom att formellt ha anslutit sig till internationella konventioner om mänskliga rättigheter baserade i folkrättsliga regler och skydd för minoriteter (SOU 2005:40, s. 64ff.). Lagstiftning om en specificerad grad av autonomi för minoriteten syftar till en utjämning av maktbalansen, som exemplen Katalonien–Spanien eller Färöarna–Danmark illustrerar. Förhållandet mellan majoritet (eller staten) och minoritet hanteras ofta i de tre kategorierna *assimilation*, *exkludering* och *ackommodering* (se t.ex. Mylonas 2010: 87), men det finns många andra begrepp som berör sådana relationer, t.ex. *segregation*, *integration*, *marginalisering*, *ackulturation* o.s.v. Med *assimilation* menas i grunden att minoriteten upphör som befolkningsgrupp genom att den helt anammar majoritetens språk och kultur i form av levnadssätt och värderingar. *Exkludering* innebär att minoriteten avskiljs från samhället i övrigt. *Apartheidsystemet* i Sydafrika var ett exempel på detta. *Ackommodering*, liksom *integration*, innefattar en politik som underlättar minoritetens inlemmande i storsamhället, samtidigt som den får stöd för bevarandet av sin kulturella och språkliga särart. En sådan politik kan vända ett pågående språkbyte eller motverka att språkbyte sker.

2.5 Språkbyte och språkbytesfaktorer

Det grundläggande skeendet vid språkbyte innebär att en maktdominerad befolkningsgrupp, en minoritet, som talar språk A i kontakt med en maktdominerande befolkningsgrupp, en majoritet, som talar språk B under en tidsperiod, i allmänhet över fler generationer, övergår från att ha varit enspråkiga talare av A till att bli enspråkiga talare av B. Skogsfinnar, eller svedjefinnar, utgör ett exempel. Från att från början ha utgjort en grupp som talat endast finska är dagens ättlingar enspråkiga i svenska; de sista talarna av värmlandsfinska, som var den sista representationen av skogsfinska, avled under 1970-talet (Lainio 1999; 2021). I perioden som förlupit mellan dessa två enspråkiga situationer har individerna varit tvåspråkiga i olika utsträckning. I Einar Haugens tidiga modell för språkbyte (Haugen 1953) beskrivs detta i ett antal faser, fas I–V, där A = full behärskning av minoritetsspråket, a = viss behärskning av

minoritetsspråket, B = full behärskning av majoritetsspråket och b = viss behärskning av majoritetsspråket:

Fas I: A (enspråkighet i minoritetsspråket)

Fas II: Ab (full behärskning av minoritetsspråket, viss behärskning av majoritetsspråket)

Fas III: AB (full behärskning av båda språken)

Fas IV: aB (viss behärskning av minoritetsspråket, full behärskning av majoritetsspråket)

Fas V: B (enspråkighet i majoritetsspråket)

Det tidsmässiga förloppet kan vara kortare eller mer utsträckt i olika språkkontaktsituationer. På det individuella planet innebär detta att det vid en och samma tidpunkt kan finnas personer som representerar alla dessa språkanvändningsmönster, men över tid blir det allt färre som representerar de tidiga fasernas mönster och fler som representerar de senare fasernas. Världen över finns det otaliga exempel på fullbordade språkbyten, som det exempel vi nämnde ovan, men det förekommer också situationer med en (relativt) stabil tvåspråkighet, i vilken en viss del av befolkningen fortsätter att behärska minoritetsspråket. Det förekommer också situationer där minoritetsspråket revitaliserats, så att det blir allt fler talare som utöver sin fulla behärskning av majoritetsspråket samtidigt talar minoritetsspråket i olika utsträckning. I fråga om meänkieli är det uppenbarligen någon av de senare två situationerna som numera gäller.

Ytterst vore det förstås önskvärt att uttömmande kunna förklara varför språkbytet sker och varför utfallet skiljer sig åt i olika språkkontaktsituationer. Problemet är att det är omöjligt att i komplexa samhälleliga förändringar eller skeenden fastställa exakt vilka orsakssamband som föreligger. I stället är en möjlig ambitionsnivå att så noggrant som möjligt identifiera vilka förhållanden som föreligger i en given språkbytes- eller språkbevarandesituation. I det syftet kommer vi, som nämnts ovan, använda en modell som inkluderar en samlad uppsättning faktorer, vilka i internationell forskning om språkbyte och språkbevarande bedömts påverka förloppet (Hyltenstam & Stroud 1990). Faktorerna är uppdelade i kategorierna samhällsnivå, gruppnivå och individuell nivå enligt Tabell 1. Faktorerna på samhällsnivå avser förhållanden som definierar minoritetens ställning i samhället i stort, i relation till majoriteten. Faktorerna på gruppnivå berör förhållanden som karakteriserar minoritetsgruppen internt. Faktorer på individnivån slutligen gäller minoritetsindividernas språkliga praxis. Det är viktigt att påpeka att modellen postulerar en komplex interaktion mellan nivåer och faktorer. Förhållanden på gruppnivå är t.ex. i flera avseenden bestämda eller påverkade av de ramar som etablerats på samhällsnivå. På motsvarande manér sätter förhållanden på samhälls- och gruppnivå ramarna

Tabell 1: Språkbytes-/språkbevarandefaktorer (Hyltenstam & Stroud 1991)

I. FAKTORER PÅ SAMHÄLLSNIVÅ

Politiskt-legala förhållanden
Majoritetssamhällets ideologi
Språklagstiftning
Implementering
Ekonomiska faktorer
 Industrialisering-urbanisering
 Majoritetsnäringar
 Kommunikationer
 Arbetsmarknad
Sociokulturella normer
Utbildning

II. FAKTORER PÅ GRUPPNIVÅ

Demografi
 Storlek
 Kärnområde
 Migration
 Åldersfördelning
 Könsfördelning
 Äktenskapsmönster
Språkförhållanden
 Officiellt språk
 Officiellt språk i annat land
 Talas i mer än ett land
Dialekt- eller språksplittring
 Standardisering och modernisering
 Förhållandet mellan tal och skrift
 Tvåspråkighet
 Språkbehärskning
 Språksyn
Heterogenitet/homogenitet
Närings
Typ av etnicitet
Intern organisation
Institutioner
 Utbildning
 Kyrka
 Språkplanering och språkvård
 Forskning och kultur
Medier
Kulturyttringar

III. FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅ

Språkval
Socialisation

för praxis på individnivå. Detta betyder dock inte att det föreligger en deterministisk ordning uppifrån och ner. Dynamiken i modellen ligger i att påverkan kan utövas även i motsatt riktning. Individerna har t.ex. frihetsgrader vad gäller både språkval och socialisationsmönster, och individernas val påverkar förhållanden på gruppnivå, t.ex. vilken typ av tvåspråkighet som utvecklas inom minoriteten, och ytterst förhållanden på samhällsnivå, t.ex. genom individers eller gruppens politiska aktivism. Modellen ger således utrymme för en balans mellan individers och gruppers handlingskraft och de ramar för handlingsalternativ som existerar i den givna samhällskontexten.

Vi vill nämna att taxonomin av faktorer utarbetades i slutet av 1980-talet i samband med författarnas uppdrag åt samerättsutredningen (SOU 1990:91) att bedöma bevarandestatus för samiskan. Det vetenskapliga underlaget var litteratur som presenterade analyser av pågående och fullbordade språkbyten världen över.

Liknande taxonomier, som på samma sätt byggde på genomgångar av publikationer om språkbytessituationer, presenterades internationellt vid samma tid. Joshua Fishmans *Graded*

Intergenerational Disruption Scale (GIDS) för språklig vitalitet och revitalisering (Fishman 1991) är den mest citerade, men även Edwards (1992) kan framhållas. GIDS har senare utvecklats i arbete i Unescos regi (Brenzinger et al. 2003; Lewis & Simons 2010; se vidare Hyltenstam 2022 för diskussion av dessa).

Hyltenstam och Strouds (1990) taxonomi är användbar framför allt på ett heuristiskt-orienterande plan, och det är så den nyttjas även i föreliggande arbete (se nästa avsnitt). Den kan påminna oss om att det finns ett stort antal perspektiv som kan bidra till förståelsen av en given komplex språkanvändningssituation, även om det ofta inte går att fastställa enskilda faktorer

exakta effekt. Den kan användas både analytiskt och syntetiskt, d.v.s. det går att både reflektera över enskilda faktorerers inverkan och hur flera faktorer samspelar.

3 Tillvägagångssätt

Föreliggande rapport bygger till stora delar på språk-, samhälls- och historievetenskaplig litteratur om den statliga minoritetsspråkspolitik som specifikt riktats mot Norrbottens finskspråkiga minoritet. Till de författare vi särskilt förlitat oss på hör Hugo Tenerz, Nils Slunga och Lars Elenius, och för språkliga förhållanden Magdalena Jaakkola, Erling Wande och Birger Winsa. Rapporten använder sig vidare av visst arkivmaterial, debattinlägg och texter baserade på personliga erfarenheter, material som vi kontinuerligt refererar till för att illustrera våra uppgifter och resonemang. Här har vi av utrymmesskäl inte möjligheter att beröra annat än nyckelhändelser i det förlopp som verkat i riktning mot språklig försvenskning. Vi har på många ställen i vår framställning dragit in jämförelser med relevanta situationer i andra delar av världen, detta när vi bedömt det som instruktivt i syfte att tydligare belysa förhållanden och skeenden i det meänkielitalande området.

I den text som följer beskrivs den meänkielitalande minoritetens situation med hjälp av språkbytestaxonomins faktorer. Modellen, eller taxonomin, orienterar oss mot att söka information omkring försvenskningens processen utifrån ett stort antal olika perspektiv, som tillsammans kan bidra till förståelsen av den komplexa språkanvändningssituation som vi här behandlar. Den kan således ses som ett raster som hjälper oss att se den totala bilden, att både beakta de centrala och ofta citerade förhållanden som uppenbart påverkat språkanvändningen och samtidigt inte missa förhållanden som varit mindre framträdande i tidigare kommentarer. Dock har vi inte använt faktormodellen som övergripande struktureringsprincip i den fortsatta framställningen. Att i texten gå igenom faktor för faktor lämpar sig väl i ett sammanhang som redovisar bedömningar av ett minoritetsspråks bevarandestatus vid en viss tidpunkt, på det sätt som skedde för samiskan vid slutet av 1980-talet (Hyltenstam & Stroud 1990) och upprepat vid slutet av 1990-talet (Hyltenstam, Stroud & Svonni 1999). Detta fungerar inte bra i detta sammanhang, där vi presenterar händelser i en pågående process under ett långt tidsförlopp. En presentation faktor för faktor skulle leda till en fragmentariserad bild av förlopp och samband. Vi kommer därför i det följande att först kronologiskt i ett längre avsnitt presentera de mest framträdande skeendena på samhällsnivå som ledde till försvenskningen med betoning på den uttalade försvenskningens perioden som pågick från 1880 till 1950-talet. Vår kronologi behandlar dock även perioderna före och efter.

Vårt sätt att periodisera den språkideologiska utvecklingen har väglett av Elenius (2006) kronologi över den historiska, samhällliga förståelsen av svensk minoritetspolitik i förhållande till den finsk- eller meänkielitalande befolkningen. Denna har alltså här anpassats till språkideologisk utveckling på olika nivåer och i förhållande till olika faktorer. Elenius (2006) identifierar fem faser: först en av religiöst riksenande 1200–1550, efterföljt av en fas av kulturbevarande nationalistisk politik, 1560–1870. Båda dessa faser har det gemensamt att religionen tjänar som sammanhållande ideologi, och att ett slags blandning mellan tolerans och ointresse råder gentemot minoriteternas språk och kultur. Enligt Elenius följer därefter en konformistisk-nationalistisk fas 1880–1950, med industrialisering, infrastrukturell utbyggnad och militärpolitiska omvärderingar som viktiga komponenter. Det är i denna fas som svensk nationalism får en tydligare språklig dimension, då försvenskingssträvanden tar sig uttryck i en assimilerande språkpolitik. Denna fas avlöses av en liberalt nationalistiskt period 1960–2000, med liberala minoritetsspråkliga reformer som kännetecken, varefter en post-nationalistisk politik tar vid på sätt som gör sig påmind in i våra dagar.

Mycket av detta är överförbart till en historisk analys av språkideologiska förhållanden, inte minst vad gäller relationen mellan majoritet och minoritet. Vår analys börjar med en skildring av den långa utvecklingen från medeltid och fram till och med 1870. Detta görs i avsnitt 4, som handlar om de långa tidslinjernas perspektiv före försvenskningens tidevarv. Här ges en bakgrund för att förstå den flerspråkiga situation som rått under flera hundra år, men som senare kom att uppfattas som ett problem. Perioden som följer därefter, försvenskningens tid, skildras i avsnitt 5. Denna period sträcker sig från 1880 till och med 1950-talet, och omfattar en uppbyggnadsfas och en efterföljande fullskalefas, karakteriserad av att infrastrukturen för försvenskning var på plats. Dessa två faser behandlas i varsitt underavsnitt, som skildrar det tämligen snabba införandet respektive vidmakthållandet av försvenskningens politik inom ett spann av samhällsområden.

Efter 1950-talet vidtar en ny tid, revitaliseringens tid, som beskrivs i avsnitt 6. Dess första fas behandlas under rubriken mobilisering (6.1). Här skildras processen varigenom den meänkielitalande minoriteten och dess företrädare successivt kom att spela en alltmer framträdande roll i fråga om bevarandet och revitaliseringen av det egna språket. Den andra fasen, konsolideringsfasen (6.2), behandlar perioden från år 2000, när meänkieli blev ett av Sveriges fem nationella minoritetsspråk.

Inom ramen för denna kronologiska genomgång påvisar vi successivt hur olika faktorer i modellen kan tänkas ha påverkat skeendet. Här är faktorer på samhällsnivå särskilt framträdande, men i takt med att minoriteten i senare faser tar en mer aktiv roll kommer också faktorer

på gruppnivå in i bilden. Efter behandlingen av dessa faser, kommer ett längre avsnitt där vi beskriver vilka konsekvenser samhällets språkideologi, språkpolitik och den näringsmässiga samhällsutvecklingen har haft för minoritetens förhållanden på grupp- och individnivå. I detta avsnitt, avsnitt 7, behandlas faktorer som demografi, olika slags språkförhållanden som tvåspråkighet och språkbehärskning samt språk och etnicitet.

4 Språkideologi före försvenskningen

Den försvenskningenspolitik som man i Sverige kom att utöva mot det meänkielitalande området måste förstas mot kulissen av en längre historisk bakgrund. Betraktat i de långa tidslinjernas perspektiv betonas alltför sällan det faktum att den språkliga försvenskningen av Sverige föregicks av en lång period där andra språkideologier dominerade. I synnerhet gäller detta det slags tolererande flerspråkighetsideologi med religionen som sammanhållande kitt som rådde ändå från senmedeltid till sent 1800-tal. Eftersom den kyrkoupplurna toleransen för flerspråkighet så tydligt inverkade på majoritetssamhällets ideologi, utgör den en stark faktor på samhällsnivå.

Från senmedeltid och fram till 1809 hade Sverige och Finland varit delar av samma rike under svenska kronan. Detta rike hade successivt också brett ut sig över samernas historiska bosättningsområden. Språkförhållandena inom detta vidsträckta område var följaktligen sammansatta och kännetecknades av en samexistens av svenska, finska och samiska varieteter. Inte sällan behärskade människor alla språken, om inte alltid fullt ut så åtminstone i de avseenden och funktioner som behövdes i handels- och andra typer av kontaktsituationer. Detta är bakgrunden till att norra Sverige liksom andra delar av Nordkalotten historiskt och i nutid är präglad av språkkontakt och flerspråkighet. Till exempel talades i stormaktstidens Sverige, vilket genom erövrade provinser utvecklats till en konglomeratstat och som nådde sin territoriella kulmen 1658–1660, ett tjugotal olika språk, förutom samiska och finska bland annat danska, gutniska, estniska, lettiska, votiska, ingriska och tyska (Andersson & Raag 2012). Tyska hade ofta funktionen av *lingua franca* i hela riket (Andersson 2012).

Svenska staten *i vardande*, var under en lång tidsperiod välvilligt inställd till – eller kanske snarare indifferent inför – den språkliga mångfalden i riket. Toleransen för denna mångfald begränsades heller inte av politiskt-legala förhållanden. En förklaring till detta ligger i det faktum att nationalstaternas etablering ännu inte var framskriden. För svenskt vidkommande var territorialiseringen av kungamakten inriktad på att etablera gränsen mot Danmark–Norge. Rikets norra delar betraktades länge som obebodd vildmark utan exploateringsvärde, även om

detta successivt ändrades i takt med att staten expanderade. Exempelvis blev samer skatteskyldiga kring mitten av 1500-talet och malmfyndigheter gjordes kring 1600-talets mitt (Tenerz 1962: 284; Ruong 1969; Elenius 2006: 58).

Med statens stigande intressen och ökande närvaro följde alltså inga påtagliga språkliga konsekvenser. En faktor av betydelse var religionen. Den hade tjänat som ett enande symboliskt kitt ända sedan 1200-talet. Efter 1500-talets reformation av kyrkan, från katolsk till protestantisk kristendom, bands den religiösa makten samman med kungamakten.

Med förflyttningen av kyrkans överhuvud från Vatikanen till Stockholm förbyttes också katolicismens ointresse för folkspråken mot en protestantisk tanke om kommunikation på människornas egna språk, folkspråken, med spridning av kristendomen som högsta prioritet. Den lutherska kyrkan – och därmed kronan – kom här att legitimera och upprätthålla ett slags flerspråkighetspraxis, eftersom man ansåg att den religiösa kommunikationen skulle förmedlas på människornas modersmål. Även om perioden från 1500-talets till 1800-talets mitt präglas av svensk hegemoni i en successivt alltmer närvarande stat, blev den kyrkliga kontexten till gagn för utvecklingen av både det samiska och finska skriftspråket (Elenius 2006: 25).

Den historiska politiska händelse som blev upphovet till att en sammanhållen finskspråkig befolkning i norr efter hand kom att få status av en språklig och kulturell minoritet i Sverige var freden i Fredrikshamn år 1809 mellan Sverige och Ryssland. Enligt fredsavtalet avsåg sig Sverige rätten till Finland, som fick politisk status av storfurstendöme i Ryssland. Det ska påpekas att även det svenskspråkiga Åland ingick i det avträdde området. Förhandlingarna slutade med att nationsgränsen mellan Sverige och Ryssland drogs längs Könkämä, Muonio och Torne älvar, vilket innebar att en finskspråkig kulturbygd delades i två (Slunga 1965: 15). Därigenom marginaliserades eller isolerades de finsktalande på den svenska sidan av gränsen förvisso under årtiondena efter freden (Elenius 2006: 76), men tidsandan under första hälften av 1800-talet präglades inte av någon politisk opinion för försvenskning (Tenerz 1962). Så trots att Napoleonkrigen under tidigt 1800-tal gynnade framväxten av den enhetlighetsdrivande språkideologin *en nation – ett folk – ett språk*, uppenbarade sig ingen svensk vakthållning riktad mot finskan omedelbart efter 1809.

Under de första decennierna efter 1809 var den svenska statens intresse av den finsktalande befolkningen och dess språkliga förhållanden således inte påtagligt. De finsktalande kunde fortsatt, åtminstone i viss utsträckning, upprätthålla kontakter med befolkningen på den finska sidan, som rent administrativt var rysk. Man kan säga att staten i sina kontakter med den finsktalande befolkningen på den svenska sidan om gränsen anpassade sig till rådande språkliga förhållanden. Sålunda betraktades det som naturligt att finska skulle användas som

undervisningsspråk i de skolor som enligt de nationella bestämmelserna i Folkskolestadgan 1842 efter hand inrättades i regionen. Detta var en pragmatiskt rimlig lösning med tanke på att stadgan inte föreskrev något om undervisningsspråk, och ingen politisk opinion för försvensking fanns.

Enligt folkskolestadgan skulle skolor inrättas i varje församling inom fem år efter stadgans utfärdande. Dessa skolor, som var intimt knutna till kyrkan, skulle styras av ett skolråd, lett av kyrkoherden eller annan präst. Det dröjde drygt tio år innan den första folkskolan startade i Tornedalen (Winsa 1995: 15; Elenius 2001: 124). Folkskolestadgan föreskrev som nämnts inget om undervisningsspråk, och det betraktades som givet att det var finska som skulle användas som undervisningsspråk. Frågan om att barnen skulle lära sig svenska i folkskolan blev dock tidigt aktuell, och undervisning i svenska som ämne infördes efter hand (Elenius 2001: 146ff.).

Lokala försök med svenskspråkig undervisning hade dock förekommit på flera håll alltifrån 1850-talet, i vissa kommuner beroende på att det fanns en viss andel svenskspråkiga i befolkningssammansättningen (Elenius 2001: 145ff.). Aktiva beslut år 1869 på landstingsnivå om stödåtgärder till kommunerna i länet, liksom det statliga Finnbygdsanslaget till Tornedalens folkskoleväsende 1874, innebar stöd till den finskspråkiga undervisningen både i fråga om läromedel och tillgång till finskspråkiga lärare (Elenius 2001: 124). I fråga om högre utbildning hade en så kallad lägre apologistkola² startat i Haparanda 1833 med undervisning på finska för de elever som endast behärskade finska – något som dock var omtvistat; undervisningen på finska upphörde redan 1847 (Wande 1994: 14; Elenius 2001: 122). På samma sätt vidtogs aktiva åtgärder för att myndighetsutövning i regionen skulle anpassas till den finstalande befolkningen med statsanslag till tolkar 1862 och landstingsfinansierad översättning av lagar och förordningar till finska 1871. Vidare fastställdes 1869 en tjänstemeriteringslagstiftning om företräde för finstalande i statlig tjänst i Tornedalen (Elenius 2001: 117). Sammanfattningsvis kan sägas att dessa beslut fattades mot bakgrund av den språkideologi som fortfarande rådde, enligt vilken det fanns acceptans av att flera språk var representerade i det storsvenska riket. Under århundraden hade det setts som självklart att människorna skulle nås av religion, kunskap och samhällsutövning via sitt modersmål, alltså ett slags tolererande flerspråkighetsideologi.

² Apologistskolor inrättades enligt 1649 års skolordning inom den så kallade trivialskolan. Apologistskolan hade en mer praktisk inriktning mot tjänstemanna- och köpmansyrken och fokuserade på välskrivning, bokhålleri och aritmetik. I 1820 års skolordning blev apologistskolan uppdelad i en lägre och en högre del och blev helt skild från läroverket. Senare, 1849, blev apologistskolan, den övriga trivialskolan, som nu döpts om till lärdomsskolan, samt gymnasiet sammanslagna. Denna skolform kom i 1878 års skollag att kallas det allmänna läroverket (Landquist 1965).

Denna tolererande flerspråkighetsideologi som rådde före 1809 i det svenska riket, uppblandad med ett mått likgiltighet, dröjde kvar långt in på århundradet.

Kring 1800-talets mitt fick emellertid laestadianismen, väckelserörelsen namngiven efter prästen Lars Levi Laestadius (1800–1861), spridning. Inom denna rörelse kom finskan att betraktas som det religiösa språket – skrifter var på finska och finska användes för religiös förkunnelse bland såväl samer som den finskspråkiga befolkningen (Slunga 1965: 10; Snellman 2022). Även om detta skedde främst på de samiska språkens bekostnad (Tenerz 1962: 281), kom denna situation av religiös konkurrens att utsätta kyrkans flerspråkighetsideologi för prövning. Bland annat på grund av sitt värnande om finskan som religiöst språk upplevdes laestadianismen som ett hot mot statskyrkans inflytande i Norrbotten; därtill var den gemenskap som rörelsen upprättade transnationell (inkluderande Finland), vilket i ökande grad kom att anses problematiskt med tanke på den fennomanska rörelsen i Finland och dess språk-nationalistiska idéer om ett storfinskt välde (Elenius 2006: 82, 101, 117; se vidare nedan).

5 Försvenskningens tid

I denna del skildras det tidevarv som i språkideologiskt hänseende bryter med den mycket långa föregående perioden. Det sker till följd av en rad sammanlänkande skeenden som verkar i riktning mot språklig försvenskning. Den språkideologi som ser nationalspråket som ett enande medel gör således här entré, och bryter med tidigare tiders tonvikt på religiöst riksenande. Det är under den följande 70–80-årsperioden, 1880 till slutet av 1950-talet, som projektet om språklig försvenskning genomförs. De strömningar som nu ryckte fram gjorde gällande att en nation hålls samman av ett språk enligt logiken att nationer ger uttryck för sin folksjäl genom sitt gemensamma modersmål. Denna internationellt mycket spridda tankegång bör ses som en del av den nationella rörelse som den polska filosofen och sociologen Zygmunt Bauman (1991) kallat den moderna nationaliseringen av staten, vilken i hög grad byggde på språkligt enande av dem som befolkade statens territorium. Det var på många håll, om än inte alla, enspråkighetsideologins tidevarv, präglad av institutionaliserat införande och vidmakthållande av språkliga praktiker av särskilt värde för nationalstaten och dess språkliga hegemoni (Silverstein 1996). I Sverige gav den kraft åt en assimilatorisk språkpolitik i det meänkielitalande området, som initialt förverkligades inom politikområdet för utbildning.

Vi delar emellertid upp dessa skeenden i två olika faser: en uppbyggnadsfas, 1880–1920-tal, och en fullskalefas, 1920–1950-tal. Under första fasen företog sig representanter för staten ett målmedvetet arbete för att inrätta en infrastruktur för försvenskningen; under andra fasen

fanns denna infrastruktur på plats. Tempot och momentet i dessa skeenden kan fångas med en flygplansliknelse: vid starten – första fasen – satte försvenskningens projektet iväg på höga varv och med påtaglig acceleration, för att väl på kryssningshöjd – andra fasen – fortgå på lägre varv men likväl i än högre hastighet. En sådan liknelse leder tanken till själva effekten av genomförandet. Uppbyggnadsfasen framstår som dramatisk och hård för särskilt i kontrast med perioden före, då försvenskningens politik kring 1880 tilltar tämligen abrupt, med kraft, intensitet och systematik. Under fullskalefasen fortlöper försvenskningens projektet och når full verkanskraft, trots att retoriken framstår som mildare än under uppbyggnadsfasen. Här utmanades nämligen legitimiteten i projektet gradvis av aktörer vars kritik bland annat stöddes av händelser i omvärlden som inverkade på åsiktsklimatet, men som också hade sin grund i egna kritiska ståndpunkter gentemot försvenskningens politikens enögdhet. Utifrån ett effektperspektiv präglas emellertid fasen inte av någon vändning, fartminskning eller uppluckring; tvärtom är det i denna fas av språkpolitisk realisering som försvenskningens projektet nära nog fullbordas. Dels var försvenskningens infrastruktur med skola, arbetsstugor, seminarium, folkhögskola och bibliotek redan på plats, dels var den förda språkpolitiken så pass ideologiskt välförankrad även bland befolkningen, att förverkligandet av försvenskningen så att säga rullade på av sig själv.

Dessa faser behandlas i det följande i var sitt underavsnitt.

5.1 Uppbyggnadsfasen

De stora förändringarna kom med de nationalistiska strömningarna som idealiserade idén om att territorium, kultur och språk skulle sammanfalla och inordnas inom en och samma stat. Denna framryckande nationalism präglade såväl Finland som Norge, som båda i hög utsträckning hämtade näring i språkfrågan (Elenius 2006: 139). I Norge rörde den frigörelseprocessen från Danmark och danskan; här strävade en språknationalistisk rörelse efter att utveckla ett norskt standardspråk i opposition mot den rådande situationen med danska som officiellt skriftspråk. I Finland betonades upphöjningen av finskan till kulturspråk, då med udden riktad både mot svenskans dominans och mot Ryssland och ryskan.

De finska utvecklingarna hade direkt bäring på förhållandena i svenska Norrbotten. Enligt 1863 års finska språkförordning, utarbetad av fennomanen Johan Vilhelm Snellman och under tecknad av ryske kejsaren Alexander II, stadfästes att finskan skulle bli jämställd med svenskan och inom en tidsrymd av 20 år utvecklas till skol- och ämbetsspråk (Elenius 2006: 83). Inom den fennomanska rörelsen i Finland odlades visionen om att ena de finskspråkiga minoriteterna inom ett nytt Stor-Finland (Slunga 1965: 30). Sverige fann sig nu pressat från två unga nationalistiska rörelser (Elenius 2006: 81), varav den ena – den finska – på ett direkt sätt

angick svenska angelägenheter. Under åren som följde frammanade detta en hetsig stämning med förstärkande effekter. Svensk språkpolitik fick regelbundet kritik från finskt håll, inte sällan med budskapet att Sveriges finskspråkiga befolkning härstammade från Finland och nu behandlades styvmoderligt (Elenius 2006: 84). Genom att den meänkielitalande gruppen från finskt nationalistiskt håll påbörjades en koppling till Finland, inklusive finskt språk och kultur, kom gruppen från svenskt nationalistiskt håll att framstå som ett latent hot mot den svenska nationalstaten (Elenius 2006: 85). Detta förstärkte tilltron till den språkliga försvenskningens vikt och angelägenhet.

Inom det meänkielitalande området påbörjades under 1870-talet den politiska försvenskningens process som skulle få djupgående konsekvenser för gruppens identitetsutveckling och möjligheter till egenmakt. Mot bakgrund av den nationalistiska ideologin blev det en strävan för staten och dess ämbetsmän, inklusive och tydligast företrädarna för kyrkan och skolan, att kulturellt och språkligt föra in den ”främmande” befolkningsgruppen i den svenska fällan. Stommen i den assimilationspolitik som berörde den finsktalande befolkningen omfattade i första hand åtgärder där skolan och andra anordningar för barns fostran blev de viktigaste verktygen för försvenskningen. Utbildningssystem är just system i den meningen att de består av olika sammanlänkande lager. Den del av den språkliga försvenskningens politik som riktade in sig på utbildningen implementerades följaktligen inte bara genom inrättandet av skolor utan också inom ramen för lärarutbildningen, folkhögskolorna och de så kallade arbetsstugorna. Huvudlinjerna i utvecklingen kan i korta drag beskrivas enligt följande:

Så sent som på 1870-talet var all undervisning på finska (Elenius 2006: 125). Detta kom emellertid nu att förändras i snabb takt, i linje med Finnbygdsanslagets syfte att bygga ut folkskolan i det finsktalande området. Slunga (1965) framhåller att den statliga skolpolitiken som nu infördes markerade något nytt i statens relation till den finsktalande minoriteten, då ändamålet nu rättframt sades vara att rikta politiken mot den gruppen (s. 58). Målet var att sprida svensk kultur och, som man uttryckte det, hejda finskans fortsatta utbredning. Undervisning i och på svenska började nu tillämpas, dock inledningsvis som frivilligt läroämne. Eftersom detta inte ansågs få önskvärd effekt, presenterade konungens befallningshavande i länet, landshövdingen Henrik Adolf Widmark, i femårsberättelsen 1871–75 förslag på nya motåtgärder:

Den enda möjligheten att motarbeta detta överflyglingsbegär hos finskan torde vara att taga vara på och utveckla det ännu rätt betydliga svenska elementet uti socknen genom inrättandet av skolor, där svenska skall läras och läsas. (citerat i Slunga 1965: 60)

För ett sådant förslag saknades dock ännu såväl finansiering som politisk enighet. Det var dessutom behäftat med en rad praktiska implementeringsproblem, inte minst vad gällde tillgången till svenskkunniga lärare.

Utbildningen av småskollärare var från mitten av 1800-talet förlagd till småskoleseminarier, utplacerade på olika orter i Sverige. Småskollärarseminariet i Haparanda tillkom 1875 för att råda bot på den skriande lärarbristen i de meänkielitalande socknarna (Tenerz 1963: 269ff.). Eftersom finska vid tiden var undervisningsspråk i skolorna anammade också Haparandaseminarier finska som undervisningsspråk. Detta förhållande är intressant inte minst därför att just den tvåspråkiga staden Haparanda hade övergått till svenska som undervisningsspråk i folkskolan redan 1868 (Elenius 2001: 145), även om undervisningen i praktiken krävde lärare med funktionell kompetens i både svenska och finska. Tenerz (1963: 276) uppger att den första läraren vid Haparandas folkskola avskedades för att han inte kunde finska. Så sent som 1887 hade bara en av fyra folkskolor huvudsakligen svenska som undervisningsspråk (Tenerz 1925: 11).

Att småskollärarseminariet i Haparanda till en början hade finska som undervisningsspråk var därmed helt i linje med praktiska förhållanden. Det vittnar också om att den politiska opinionen för försvenskning via utbildningssystemet vid tiden kring 1875 inte var enad. Elenius (2001: 105f.) beskriver hur det förvisso fanns nationalistiskt sinnade röster som förordade bruket av svenska, men att synpunkten om minoritetens rätt till undervisning på sitt eget språk vägde tyngre. I en skrift av riksdagsmannen Adolf Hedin från 1874 uttrycktes exempelvis att den finskspråkiga befolkningen trots annat tungomål var ”goda svenskar” (citerat i Elenius 2001: 105).

Härefter förändrades emellertid opinionsklimatet och därmed språkpolitiken i snabb takt. Bara ett par, tre år senare framlades förslaget om statsfinansierade folkskolor i Tornedalen, med villkoret att undervisningsspråket övergick till svenska. Denna vision förverkligades ytterligare några år senare, 1888, i en första genomgripande förändring som innebar att statligt finansierade folkskolor med svenska som undervisningsspråk inrättades. Att svenska användes som enda undervisningsspråk var alltså en förutsättning för att staten skulle bekosta verksamheten. De första fyra skolorna startade samma år, medan ytterligare tretton inrättades redan sex år senare, 1894. Skolorna placerades dels vid den svensk-finska språkgränsen, alltså ett stycke in i Sverige, dels vid riksgränsen mot det ryska storfurstendömet Finland. De skulle utgöra ett dubbelt skydd mot vad man med tiden uppfattade som finskans utbredning på svenskans bekostnad (Slunga 1965: 63; Elenius 2001: 168). Utvecklingen skedde mot kulissen av en agiterad debatt i såväl svensk som finsk dagspress. Från finsk sida kritiserade fennomanerna

försvenskingssträvandena i Tornedalen, och debattörer på den svenska sidan slog tillbaka med tal om försvarsåtgärder mot en finsk invasion, buren av en utbredning av det finska språket (Slunga 1965: 32).

Statens språkpolitik för folkskolorna satte på detta sätt avtryck på Haparandaseminiariets verksamhet. I princip samtidigt uppkom förslaget att flytta Haparandaseminarier till svensk-språkig bygd (Elenius 2001: 144). Medan språkpolitiken för skolorna realiserades från 1888, blev dock lärarseminariet föremål för många turer i den politiska diskussionen. Förslaget att flytta seminariet vann inte gehör. Däremot kom ramarna för dess verksamhet att förändras under kommande årtionden, vilket går att utläsa i korrespondensen mellan seminariets föreståndare och domkapitlet i Luleå (Tenerz 1925). Praktiska avvägningar ställdes mot vad som med tiden framställdes som det övergripande målet med verksamheten: ”att bana väg för svenskt språk och svenskt tankesätt i finnbygden” (Tenerz 1925: 16). Exempelvis skedde en omkastning i fråga om krav på språkkunskaper i inträdesfordringarna till seminariet. De krav på finskkunskaper för inträde som gällde inledningsvis slopades, för att öka antalet sökande från svensktalande trakter. I stället gjordes färdigheter i svenska till krav för inträde vid seminariet.

Tenerz (1925) presenterar också uppgifter som visar hur finskan gradvis fasades ut både som ämne i timplanen och som undervisningsspråk vid seminariet. På motsvarande sätt gick svenska från att vara blott ett ämne bland andra till att bli undervisningsspråk. I timplanen från de första åren under 1870-talet, då verksamheten hade finska som undervisningsspråk, skulle 5 veckotimmar ägnas åt svenska och 4 åt finska. Balansen försköts därefter steg för steg, i takt med att nya timplaner togs i bruk. Från 1885 var svenskans utrymme dubbelt så stort som finskans i timplanen (8 respektive 4 timmar), och i den översta klassen övergick man helt till svenska som undervisningsspråk. Tilldelningen för finska inskränktes till 3 timmar 1892, 2 timmar 1893 och 1 timme 1905, vilket gällde ända till 1912 då finska som ämne helt avskaffades från läsoordningen. År 1912 utgick också finskan helt som undervisningsspråk (Slunga 1965: 85f.). Tenerz (1925: 17) noterar uppgivet men syrligt att finskundervisningen var bortkastad, eftersom seminarielärarna vid den tiden saknade såväl kompetens som intresse.

Mot slutet av 1800-talet var det språkliga försvenskingsprojektet således på väg mot att komma i full schvung. Den snabba utbyggnaden av svenskspråkiga folkskolor kompletterades med andra utbildningsanstalter. Folkhögskolor grundades, 1896 i Boden och 1899 i Matarengi, nuvarande Övertorneå. De etablerades i syfte att modernisera landsbygden, sprida svensk kultur och lära den finskspråkiga befolkningen svenska (Elenius 2001). Mer överordnat, i en tid av fosterlandskärlek och solidaritetskänsla, var syftet att etablera gränsen mot det ryska storfurstendömet Finland, och markera mot den fennomanska retoriken där. Med hänsyn till den

senare, framhöll häradshövding Georg Kronlund, skulle Tornedalens folkhögskola ”skapa ett bålverk för svensk odling och kultur vid vår östra gräns”, medan rektorn, Ludvig De Vylder, framhöll att dess avsikt var ”att helt vinna gränsbygden för fosterlandet genom att göra den delaktig av den svenska kulturens förmåner” (citerat i Slunga 2000b: 224; se Pekkari 1999).

Enligt Wandes (1989) bedömning var Kronlunds bevekelsegrunder snarast försvarspolitiska och nationalistiska – då i linje med Oscar II:s intressen för försvenskningen av det meänkielitalande området. För Oscar II, kung 1872–1907, framstod försvenskningen som ett nödvändigt försvar mot de finska fennomanerna och utbredningen av finska även på den svenska sidan, något han menade att tidigare regeringspolitik tagit alltför lättsinnigt på. I sina dagboksanteckningar från 1897 bedyrar han att han själv inte blundade för vådorna av en sådan utveckling: ”åtskilliga åtgärder, som seminariums försvenskning, nya svenska folkskolor i Tornedalen, vägar, svensk volontärskola för finstalande m.m. vittnar därom” (Groth 1984: 230).

De Vylders motiv, enligt Wande (1989), var idealistiska och praktiska. I *Tornedalen – dess land och folk* från 1902 skriver han följdriktigt att vi i framtiden bör sträva efter

”f ö r b r ö d r i n g – liksom hittills, men hädanefter ej på svenskans bekostnad
– och t v å s p r å k i g h e t. (De Vylder 1902: 37, spärrad stil i originalet)

Inskottet om ”på svenskans bekostnad” förklaras av att De Vylder redan vid denna tid torgförde den uppfattning som senare skulle komma att plockas upp i 1919 års Finnbygdsutredning, nämligen att området historiskt hade varit svenskspråkigt och att det svenska språket därefter försvunnit – eller undanträngts av finskan. Förklaringen till detta, enligt De Vylder, är denna:

Svenskarnes anpassningsförmåga i förening med finsk seghet och konservatism ha samverkat till seger, så att de gamla svenska släkter som finnas häruppe i mängd, vanligen behöfva lära sig svenskan på nytt. (De Vylder 1902: 36)

De Vylder är således ett exempel på en företrädare för försvenskningens politik som motiverat sin linje med argument om att återställa ett språkligt tillstånd som tidigare gällt. Därmed var det möjligt att framställa tvåspråkighet som målet för försvenskningen, ”detta andliga försvarsarbete”, vilket han likt andra benämnde ”det svenska upplysningsarbetet” (De Vylder 1902: 73). Följaktligen kunde kritiken mot den förda språkpolitiken avfärdas:

Någon sträfvan att utrota finska språket existerar icke, och allt tal härom beror på, att man missförstått de åtgärder som vidtagits för att sprida svensk språkkunskap. (De Vylder 1902: 72)

En annan form av institution för språklig reglering och kontroll utgjordes av de så kallade arbetsstugorna, där barn erbjöds mat, husrum och fostran i svensk kultur och svenskt språk.

Arbetsstugorna tillkom efter 1902 års nödår, då som ett slags filantropiskt initiativ med Carl Svedelius som innovatör (Slunga 2000a; om C. Svedelius, se Sörlin 1995). Både han själv och hans hustru Julia Svedelius, som involverade sig på många sätt i frågan, ägnade ett livslångt engagemang åt arbetsstugornas verksamhet och möjligheter till finansiering genom kyrkokollekt och annan välgörenhetsinsamling. Till de ledande gestalterna hörde också stiftsnotarie Albert Carlgren (Slunga 2000a; Drugge 2009). Tillsammans med skolan blev arbetsstugorna ett slags totalinstitution. Totalinstitutioner, varav fängelser är de mest typiska, men där internatskolor är ett mildare exempel, är slutna sociala system, avskilda från samhället i övrigt (Goffman 1968). De styrs av fasta normer och regler, som de ”intagna” måste följa. Arbetsstugorna blev i linje med detta ännu ett effektivt redskap för försvenskningen, inte minst därför att de gav möjligheten att utöva makt över barnens vardagliga språkanvändning, alltså även den utanför skoltid. I enlighet med reglementena föreskrevs att ”lokalstyrelse för arbetsstuga i finsktalande trakt bör tillse att i anstalten svenskan användes såsom samtalspråk”, att barn ”vinnlägger sig om att i arbetsstugan tala svenska” och att föreståndarinnorna ”själv alltid tala svenska med barnen samt oavlåttligt anmana dessa att använda svenska såsom samtalspråk, även under rasterna” (Slunga 2000a: 44). Vad gäller socialpsykologiska effekter av tvånget att använda svenska finns vittnesmål nedtecknade i förstudien till Sannings- och försoningskommissionen *Då var jag som en fånge* (Persson 2018), som skildrar erfarenheten av att inom arbetsstugorna tvingas smussla med bruket av finska av rädsla för husmoderns bestraffningar – repressalier väntade för den som använde sitt modersmål. Det faktum att arbetsstugornas verksamheter inte upphörde när väl den akuta fattigdomen var över vittnar om att verksamheten hade eller fick som mål och mening att underkuva det finska och därmed bistå assimileringpolitiken (Nilsson-Ranta 2022).

Ytterligare ett instrument för försvenskningen som kompletterade den helt svenskspråkiga skolan var att tornedalska barn under sommarlovet skickades till ”svensktalande bygd” för att där tillägna sig mer svenska (Elenius 2001: 233ff.). Detta var en strategi som ”den mer välbärgade allmogen” (s. 233) använt sig av redan från 1870-talet. År 1903 hade på initiativ av en folkskollärare i Skåne 140 barn från Pajala rest till Skåne och 50 barn från Korpilombolo till Karlskogaområdet för att där under lovet inkvarteras enskilt i olika familjer. Barnen var i 10–15-årsåldern. Men den mer omfattande och organiserade verksamheten startade ett tiotal år senare efter att ansökan om statliga medel på initiativ av landshövding Oscar von Sydow beviljats 1912. Mellan 1914 och 1927 redovisar Norrbottens läns landskanslii angående försvenskningens arbetet i Tornedalen (citerat i Elenius 2001: 235) att 713 barn, huvudsakligen i åldrarna 12–14 år, hade inackorderats i svensktalande bygd, i detta fall främst i Norrbotten.

Man kan notera att det ansågs angeläget att barnen placerades enskilt på platser som inte låg för nära varandra och att endast ett barn placerades i samma familj (s. 235).

Eftersom de tornedalska barnen i det tidiga 1900-talet levde i en huvudsakligen finsktalande miljö, insåg man att den svenska de inhämtat under sin skolgång snart skulle vara försvagad om den inte fick fortsatt stöd. Vid samma tillfälle som statliga medel beviljades för tornedalska barns resor till svensktalande bygd, beslöts också om statlig finansiering av så kallade bygdekurser i aftonskolor på svenska (Elenius 2001: 225ff.). Dessa anordnades på olika platser och attraherade inte bara ungdomar utan bitvis stora andelar av byarnas befolkningar. Efter hand ansågs de ha ringa betydelse för svenskinläringen och i början av 1920-talet övertogs verksamheten av Tornedalens folkhögskola. Statsbidragen för bygdekurserna utgick dock så länge som till 1976.

De språkideologiska omvälvningar som präglade skolpolitiken under 1800-talets sista decennier utspelade sig inte i ett vacuum utan följde parallella utvecklingar inom andra politikområden. De samspelade med ekonomiska faktorer, såsom industrialisering, modernisering, kommunikationer och arbetsmarknad. Det är följaktligen viktigt att inte överbetona utbildningens inverkan som ensam kraft i monokulturella processer. På det hela taget präglades Sverige av övergångsprocessen från jordbrukssamhälle till industrisamhälle, med utbyggnad av offentlig sektor och infrastruktur som följd. Elenius (2001, 2006) talar om processen i termer av *modernisering* varigenom det meänkielitalande området likt andra områden inlemmas i det moderna Sverige och den industrialisering som nu hade kommit igång på allvar där. För de språkliga minoriteterna innebar modernisering en utbredd homogenisering där olikhet och mångfald, inklusive språklig mångfald, hade svårt att hävda sig (Elenius 2006: 149). Utöver skolpolitiken, som förstås var inbegripen i detta, speglades utvecklingen inom den politik som omgärdade försvar och kommunikation, specifikt järnvägsutbyggnaden (Slunga 1965).

I mitten av 1880-talet, alltså ungefär samtidigt som förstatligandet av skolsystemet, kom Tornedalen att uppfattas som ett område av stor nationell vikt (Elenius 2006: 114). Man kan se det som att finskans *indexikaliteter*, alltså det som språket ”pekade på”, knöts till något icke-svenskt, och de hotbilder som fanns mot det svenska. Rysskräck präglade den försvars- och säkerhetspolitiska diskussionen, och eftersom Finland var underordnat Ryssland hade Sverige i Tornedalen sin gräns mot en historisk fiende. Ett slags misstänksamhet mot den finskspråkiga minoriteten inom Sveriges gränser spred sig, särskilt ifråga om var deras lojaliteter låg i händelse av krig (Elenius 2006: 130). Det kom att framstå som en nationell prioritering att öka statens närvaro i gränstrakterna – såväl kulturellt som språkligt och militärt. Bättre kommunikationer ansågs nödvändiga såväl för detta som för industrins behov. Norra stambanan

nådde Boden 1894. Under 1880-talet tillkom Gällivarebanan, från Luleå till Gällivare (Slunga 1965: 108). Det hör till saken att järnvägsutbyggnad pågick också på andra sidan gränsen (Elenius 2006: 113). För svensk del var järnvägen i främsta rummet avsedd att frakta malmfältens naturresurser från Norrbotten. Men i de politiska diskussionerna om järnvägsnätets fortsatta utbyggnad, exempelvis i 1897 års proposition om ”jernvägsanläggningar för statens räkning”, framkommer också försvenskningens motiven tydligt:

Då man under de senare åren utdragit stambanenätet norrut genom öfre Norrland till Boden, har det hufvudsakliga skälet varit, att man velat bereda dessa till följd af sin aflägsenhet synnerligen ogynnsamt ställda men med rika utvecklingsmöjligheter utrustade trakter förmånen af den mäktiga häfstång för framåtskridande, som en jernväg alltid innebär. Samma skäl talar kraftigt för jernvägens fortsättande genom de delar af Norrbotten, som ännu icke kommit i åtnjutande deraf, till riksgränsen. Dertill kommer beträffande området närmast gränsen, att befolkningen till stor del är af finskt ursprung eller åtminstone talar finskt språk. En jernvägsförbindelse med det öfriga landet torde otvifvelaktigt komma att verksamt bidra till att närmare förbinda denna befolkning med landets öfriga invånare samt att i dessa trakter utbreda svenskt språk och svensk kultur och har således äfven i detta afseende en stor betydelse. (Proposition 1897:46, s. 19)

Från sekelskiftet accelererade försvenskningen ytterligare. Precis som under tiden dessförinnan var det tal om en bred och sammansatt process som vecklade ut sig över fler politikområden parallellt. Malmfältens ökande exploatering innebar en stor inflyttning av svensk-språkig arbetskraft under tidigt 1900-tal (Slunga 1965: 22).

En del åtgärder som togs i reformarbetets och välståndets namn hade försvenskning som bisyfte. Hit hör de redan nämnda avhjälpande åtgärder som togs efter nödåret 1902, då arbetsstugor inrättades. Språk var emellertid en viktig komponent i det större ideologiska ”bålverk” som riktades mot öster, med mål att inskräpa statens gränser både i den materiella världen och i människor och deras syn på sig själva. Järnvägspolitiken och säkerhetspolitiken, liksom argumentationen kring dessa, utgör exempel som illustrerar hur försvenskningens politik utövades parallellt inom olika politikområden (Slunga 1965). Ludvig De Vylder hade redan mot 1880-talets slut förordat de kulturella vinsterna med en järnväg in i det meänkielitalande området. ”Strategiska skäl talar för den”, framhöll han, ”ty en järnväg skulle vara som ett fästningsverk för svenskan och som en här tillika, den där dagligen vunne nya segrar åt modersmålet (Slunga 1965: 116). En sådant typ av militärstrategiskt ordalag låg i tiden. Ett politiskt fokus kring beredskap och försvar var alltså utbrett; exempelvis byggdes Bodens fästning 1900–1916.

Också inom politikområdet för kommunikationer fortsatte alltså de språkliga och kulturella argumenten att göra sig påminda. Från år 1900 byggdes norra stambanan ut i flera etapper. Det gjordes för att frakta materiella ting, i första hand malm, men också människor och deras idéer (Sörlin 1988), vilka ofta hade obemärkta men ändå djupgående effekter (Ambjörnsson & Sörlin 1995a). Båda dessa former av kommunikationer var viktiga för den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området. Att så var fallet var heller inte outtalat; järnvägens sociotekniska potential var snarare något som ofta framhölls. I sin femårsrapport 1905 konstaterade exempelvis landshövdingen Karl J. Bergström nöjt följande:

Under senare tid hafva emellertid de nya kommunikationslederna samt industriens uppblomstring röjt väg för kulturen äfven här uppe. Med stora uppoffringar af staten, kommunerna och enskilde fortgår nu ett kraftigt och framgångsrikt upplysnings- och försvenskingsarbete inom Norrbottens lappmark och finnbygd i syfte att i möjligaste mån höja befolkningen i allmän hyfsning, arbetsförmåga och förvärfskunnighet samt, hvad finnbygden går, kunskap i riksspråket. (citerat i Sörlin 1988: 55)

År 1915 nådde stambanan fram till Haparanda på gränsen till Finland. Två år senare tillsattes en utredning om att dra järnvägen vidare genom Kalix och Torne älvdalar (Slunga 1965: 116). I argumentationen för detta förslag framhöll debattörer dess betydelse för spridningen av svenskt språk och svensk kultur.

Det råder emellertid ingen tvekan om att skolpolitiken fortsatte att vara statens mest verkningfulla arena för språkpolitisk intervention. Nya pedagogiska ideal gjorde gällande att svenska med fördel skulle användas från första skoldagen (Elenius 2006: 155). Därmed skulle minoriteternas modersmål undvikas. Den stämning som rådde under 1900-talets två första decennier då finska mer allmänt betraktades som ett slags index för illojalitet mot det svenska projektet var också försvårande för försvaret av finskan. Den främsta värnande kraften, laestadianismen, ansågs anti-modern (Elenius 2006: 255).

Slunga (1965) presenterar uppgifter från prästmöten i Luleå, som visar hur försvenskningen av skolväsendet framskrider snabbt under 1900-talets två första decennier (Tabell 2). Vid seklets början undervisades ännu cirka 10 % av barnen på finska – omkring 1920 var den finskspråkiga undervisningen i princip borta.

Tabell 2: Försvenskningen av skolväsendet (efter Slunga 1965: 86).

År	Antal skolbarn	Undervisas på svenska	Undervisas på finska
1908	7509	6781	728
1915	7244	7223	21
1921	9178	9174	4
1927	9687	9687	–

5.2 Fullskalefasen

Vid tiden kring 1920 var infrastrukturen för försvenskningens politikens förverkligande uppbyggd. Institutioner och kommunikationer i försvenskningens projektets tjänst var på plats. Vid folkskolor, folkhögskolor, småskollärautbildningen, arbetsstugor och andra samhällsviktiga delar av samhället hade finskan helt fått ge plats för en bara-svenska-politik. Tabell 2 i föregående avsnitt illustrerar väl hur finskans totala uteslutning som undervisningsspråk såg ut vid skolorna. Man kan se på det som att inga ytterligare åtgärder behövdes; det antal barn som 1927 undervisades på finska är i Slungas tabell symboliskt markerat med ett streck. Helt nöjda var emellertid inte försvenskningens ivrarna. År 1921, när ytterligare järnvägsbyggen norrut diskuterades i riksdagen framhölls hur en järnväg vore ”just den hävstång som behövdes. Skolor äro goda pionjärer för svensk odling i finnbygden, men järnvägen är den verkliga banbrytaren” (Slunga 1965: 117). Biskop Olof Bergqvist var drivande i debatten och citerade ur en skrivelse ”där bygdens trohet och tillit till Sverige betygades”:

Nej, låt en gren av det svenska järnvägsnätet skjuta upp genom Tornedalen, och den skall bli den pulsåder, genom vilken svenskt liv, tankesätt, sed och språk kan strömma in i Finnbygden. Sedan skall det icke dröja länge, förrän vår dal är svensk och det ej längre behöver talas om någon Finnbygd (...).
(citerat i Slunga 1965: 118)

Under de första decennierna av 1900-talet etablerades nya bibliotek i Tornedalen som endast fick innehålla svenskspråkig litteratur; därefter förbjöds också befintliga bibliotek att tillhandahålla litteratur på finska (Winsa 1996: se också Slunga 1965; Elenius 2001). Syftet, enligt Winsa (1996) var att minimera möjligheterna för barn och vuxna att vidare tillgodogöra sig finska, ett språk de ändå ansågs ha med sig från hemmen, för att istället fokusera på läsning av litteratur på svenska.

Även om försvenskningen av skolsystemet ett par decennier in på 1900-talet framstår som fullbordad, inbegriper tidsperioden ett antal händelser som skvallrar om kommande förändring. I språkideologiskt hänseende hände något viktigt med försvenskningens politik efter första

världskriget, då trycket från det internationella samfundet medförde att försvenskning-
begreppet som sådant successivt i viss mån blev ifrågasatt. I praktiken – för dem som drabbades
av försvenskningpolitiken – kvarstod emellertid projektet och dess effekter, eftersom
infrastrukturen för försvenskningpolitiken förblev intakt. Forskning på området har icke desto
mindre identifierat ett skifte i försvenskningspolitik under och direkt efter första världskriget.
Elenius (2001, kap. 4) karaktäriserar mellankrigstiden som en period av språkpolitisk
omsvängning, i takt med att situationen för det meänkielitalande området tilldrog sig mer upp-
märksamhet inom politiken på riksplanet. Det berodde på faktorer som att det meänkielitalande
området blev del av en geopolitisk dynamik. Relaterat till detta kringskars domkapitlets tidigare
så starka inflytande på språkpolitiken. Balansen inom maktens fält försköts, vilket också banade
väg för tornedalningar att här själva uppta positioner. Denna dynamik och retoriken kring den
behandlas i det följande.

År 1917 motionerade den liberale riksdagsmannen Axel von Schneidern om att en utred-
ning behövdes om Tornedalen. Vid tiden blev en ny retorik allt vanligare om vad som var sta-
tens egentliga avsikter med den bedrivna politiken, nämligen att göra befolkningen tvåspråkig
– inte att underkuva finskan. Att tvåspråkighet i själva verket var språkpolitikens mål uttalades
flera gånger från offentligt håll. Exempelvis framhölls i en riksdagsskrivelse om folk-
skoleväsendet från 1917 att

en mera energiskt driven undervisning i svenska språket icke bör åsyfta att
undertrycka eller utrota finskan, utan i stället att befolkningen i denna
gränstrakt må sättas i tillfälle få lära tala två språk. Målet är sålunda att
bibringa alla uppväxande barn färdigheten att praktiskt använda svenska
språket för sina behov. Allt, som kan innebära eller få sken av förtryck mot
befolkningen däruppe, bör omsorgsfullt undvikas. (Riksdagsskrivelse
1917:201)

I fall som dessa ankommer det analytikern av språkpolitik att skilja mellan genuina avsikter och
legitimerande retorik. Utvecklingen av det språkliga försvenskningprojektet i denna fas kom
att uppvisa ett särskilt påfallande exempel. Elenius (2001) menar att 1917 års riksdagsskrivelses
formulering om ”sken av förtryck” bör ses i ljuset av att fennomanerna under flera decennier
hade kritiserat den svenska språkpolitiken i Tornedalen, men att denna skrivelse icke desto
mindre bör ses som en del av omsvängningen i minoritetsspråkpolitiken. Denna omsvängning
markerades i retoriska revisioner av försvenskningspolitikens motiv, särskilt att statsmakternas
förehavanden skulle ha syftat till att göra den meänkielitalande befolkningen tvåspråkig. Dessa
nya officiella avsiktsdeklarationer måste nämligen sättas i relation till språkpolitiken så som
den vid tiden ännu genomfördes. Andelen statligt finansierade svenskspråkiga folkskolor i

Tornedalen var vid tiden ännu på uppgående (Elenius 2001), och införseln av svenskspråkiga läromedel i folkskolan accelererade från 1925 (Persson 2018: 22). Därtill fanns redan vid tiden för 1917 års riksdagsskrivelse en politisk opinion för att införseln av svenska i undervisningssystemet inte skulle räcka för att fullborda försvenskningensprojektet. När riksdagsskrivelsen debatterades i riksdagen framhöll exempelvis liberalen Fredrik Anshelm Bäckström följande:

Men jag vill säga, att undervisningen i svenska språket nog får bedrivas rätt så energiskt och finskan kommer ändå att stå sig gladeligen länge än med obruten styrka. Detta språk har något av finnens envishet och ihärdighet i sig. Och jag går så långt, att jag dristar påstå, att svenska språket trots de bästa skolformer, arbetsstugor och lärarekrafter kommer att stå sig svagt, om icke finnbygderna – jag måste erinra om detta, ehuru det icke kan anses höra hit – i en snar framtid genom en järnväg, exempelvis Kiruna-Kalix, komma i livligare förbindelse med det övriga svensktalande Sverige. Järnvägarna bli för gränsbygdens barn det bästa försvenskningensmedlet. (Riksdagens protokoll 1917, andra kammaren nr 56)

Ändå präglas tiden av att själva styrkan i försvenskningensprojektet dämpades – inte i praktiken men väl i retoriken. Rädslan för rysk invasion avtog efter ryska revolutionen 1917 (Elenius 2006: 324). Efter Finlands självständighet 1917 kom i stället frågor om gränsdragningen åter på tal. Från svenskt håll framhölls att det traditionellt svenskspråkiga Åland borde höra till Sverige. Från finskt håll framhölls att det finskspråkiga Tornedalen, enligt samma logik, borde höra till Finland. I finsk press påtalades också att den språkliga försvenskning som bedrevs i norra Sverige var av så pass graverande art ”att det finnes orsak att draga den fram till beskådande för hela världen och vidtagna åtgärder för att förbättra dessa våra stamfränders ställning” (Slunga 1965: 38).

Detta med ”beskådande för hela världen” ska ses i ljuset av de internationella strömningar som föranledde bildandet av Nationernas Förbund (NF) år 1920, som Sverige anslöt sig till samma år. Med bildandet av NF formulerades fredsbevarande spelregler. Dessa reglerade inte bara relationer mellan stater utan också förhållanden inom stater, inte minst i relation till ”den infödda befolkningen i de områden, som stå under deras förvaltning” (NF 1920, Art 23b). Sverige hade redan innan anslutningen 1920 uppmärksammat dessa förhållanden (se T:son Höjer 1944). Till detta hörde inte bara ett starkare internationellt krav på nationerna att värna minoriteter – men också att ta hänsyn till deras vilja (Elenius 2006: 149).

För Sveriges vidkommande hade dessa strömningar inte föranlett någon förändrad språkpolitik. Snarare försökte man framställa den valda vägen på ett sätt som var moraliskt och vetenskapligt försvarbar, och som om den gick i linje med befolkningens vilja. Följaktligen hade

man redan 1919 beslutat tillsätta en statlig utredning om skolpolitiken i det meänkielitalande området, med biskop Olof Bergqvist som ordförande. Denna utredning – nedan refererad som *Finnbygdsutredningen* – vars *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län* (1921), i efterhand har beskrivits som ett flagrant försök att legitimera Sveriges förda försvenskningspolitik, något som krävde ett stort mått av historieförvanskning (Tenerz 1963; Slunga 1965; Elenius 2001). Faktum är att denna kritik framfördes redan inom ramen för utredningens slutbetänkande, i form av ett trettio sidor långt särskilt yttrande av ledamoten Walde Lorens Wanhainen, jordbrukskonsulent och själv torne-daling. Baserat på de sakkunnigas framställning och de metoder man hade tagit i bruk förfäktade nämligen utredningen att det meänkielitalande området ursprungligen var ett svensktalande territorium som sedermera genomgått en förfinskningprocess, och att områdets egentliga modersmål därmed var svenska.³ Dels kunde därmed försvenskningspolitik motiveras som ett sätt att återställa ordningen, dels, hävdade man, ville den nuvarande befolkningen inte veta av någon finskspråkig undervisning. Den hittills förda språkpolitiken kunde därmed framställas som varande i linje med såväl historiska förhållanden som med befolkningens nuvarande vilja. Wanhainen ifrågasatte båda dessa slutsatser. “Kunskap i ett språk som till på köpet är barnens modersmål”, framhöll han, “bör icke kunna anses vara värdelöst, särskilt när hänsyn tages därtill, att språket kommer dagligen och stundligen till praktisk användning” (Finnbygdsutredningen 1921: 367). Wanhainen la också ut texten kring olika typer av inlärningsproblem som den förda språkpolitiken – som alltså förordades också framgent av de sakkunniga – kunde leda till. Detta rörde sådant som lingvisten Nils-Erik Hansegård 40 år senare skulle ta sig an att teoretisera, nämligen de svårigheter som individens ”oförmåga att skriftligen uttrycka sig på *något* språk måste medföra” (Wanhainen i Finnbygdsutredningen 1921: 371). Wanhainen ville hellre se ett tvåspråkighetsprogram. Tenerz (1963: 215–303) erbjuder en ingående analys av de sakkunnigas ståndpunkter och Wanhainens reservation.

5.2.1 Språk- och rasideologi i historisk belysning

1920-talet innehöll inga språkideologiska omvälvningar – däremot en rad andra. Dels var det Finlands första decennium som självständig stat, vilket skapade nya villkor för mellanstatliga relationer. Dels, vad gäller överstatliga relationer, undertecknades under 1920-talet ett flertal resolutioner där vikt lades vid att värna språkliga, etniska och religiösa minoriteter (NF 1929). Den svenska samhällsdebatten under 1900-talets första decennier präglades emellertid av att ett

³ Samma grepp har använts på andra håll: Den turkiska nationalstaten har således på ett absurt sätt argumenterat för att kurder i Turkiet ”egentligen” är turkar som ”glömt sin kultur och sitt språk” (Salih 2000: 32).

fokus på ”ras” kom att ersätta tidigare fasers fokus på religionen som det bärande element inom nationen (Tydén & Svanberg 1994; om rasbiologins betydelse för det tornedalningar, kväner och lantalaiset, se Persson 2021; Ojala 2022). I Sverige hade *Svenska sällskapet för rashygien* bildats redan 1909, och 1922 grundades Rasbiologiska institutet i Uppsala, med Herman Lundborg (1868–1943) som föreståndare (t.ex. Broberg 1995). Det är emellertid inte klarlagt vilken roll som språk spelade i rasbiologin så som den utvecklades i Sverige, och således ej heller på vilket sätt rasbiologin inverkade på den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området. Utan tvivel var rasfrågan aktualiserad; exempelvis hade Finnbygdsutredningen 1921 talat om hur ”utsträckt rasblandning föreligger” och att språket ”upphört att vara rasmärke”. Knäckfrågan handlar emellertid om i vilken grad de normativa likhetssträvanden som underbygger assimilation är språkideologiskt förenliga med de normativa drag av särskiljande och exkludering som präglade rasbiologin och dess tillämpning rashygien.

Hos den franske historiefilosofen Arthur de Gobineau (1816–1882), av många betraktad som en av de viktigaste rastänkarna, gavs språkfrågan stor vikt. Hans *Essai sur l'inégalité des races humaines* från 1853 ägnar ett helt kapitel åt hur språkens ojämlikhet korrelerar med ojämlikheten mellan de raser som använder dem. Inom den syn han ger uttryck för framstår onekligen fenomen som försvenskning och språkbyte som tämligen utsiktslösa, då ett givet folks språk är designat för samma folks mentalitet. När detta idégoods senare plockades upp inom det tyska Tredje riket betraktades likhetssträvanden mellan för staten etniskt och språkligt främmande folkgrupper inte bara som utsiktslösa utan som icke-önskvärda. Hutton (1999) har visat hur studiet av raser här vägledades av studiet av språk. Under mellankrigstiden kom emellertid språkgränser att framstå som alltför mjuka och därför otillförlitliga för att särskilja folk från varandra: eftersom språk till syvende och sist går att lära sig kunde ”främlingar” tämligen enkelt anpassa sig till det tyska folkets språk. För nazisterna blev ett folkbegrepp baserat på ras en hårdare, beständigare och robustare gränsmarkör, eftersom det kringskar möjligheten att bli del av det tyska folket på andra sätt än via arv och blod. Så kunde *rädslan* eller *skräcken* inför språklig assimilering i någon mån hanteras (Hutton 1999; Cameron 2007).

Vad som präglade de språkliga aspekterna av det svenska fallet, med dess professionalisering av rastänkandet – från mytiskt och humanistiskt underbyggt till medicinanstruket och ”vetenskapligt” – är alltså ännu inte grundligt utrett. Det är dock väl fastslaget i forskning att i centrum för Herman Lundborgs normativa rasbiologi, med tonvikt på genetik och ärftlighet, stod kartläggning, karaktärisering och hierarkisering av ”folktyper” med mål att förhindra rasblandning och degenerering av den svenska folkstammen (t.ex. Broberg & Tydén 2005; Hagerman 2015; Svanberg 2015). Språkideologiskt betraktat är det rasbiologiska projektet – ”den

svenska folkkroppens sanering”, som Lundborgs föreläsningsserie från 1912 kallades – tvivelsutan förenligt med exkludering, särskiljande och segregation, vilket till exempel motiverade skapandet av nomadskolan för barn till renskötande fjällsamerna 1913 (Henrysson 1993; Oscarsson 2016). Men huruvida det rasbiologiska projektet också understödde språkliga eller andra likhetssträvanden är desto mer tveksamt. Också Lundborg noterar att det ”I nordligaste Sverige förekomma c:a 25,000 s.k. finnar, som tala finskt tungomål” (Lundborg 1922: 159). Men inom ramen för hans rastänkande är det huvudsakliga problemet att gruppen är ”av mycket blandad härstamning”, inte att de talar finska eller underlåter att låta sig assimileras.

Språkideologiskt är det rasbiologiska projektet, enligt vår mening, inte att betrakta som en direkt fortsättning av assimilatorisk försvenskningsspolitik. Det motsäger inte att ideologiska motstridigheter mycket väl kan finnas inom en och samma institution eller till och med person vars levnadslapp sträcker sig över de faser där de två strömningarna florerade. Det finns nämligen försvenskningssivrare, såsom biskop Olof Bergqvist, som en bit in på 1900-talet blev en stark anhängare av rasbiologin, vilket talar för att de två projekten var förenliga för dem vars övertygelser var starka nog för att balansera den ideologiska motsättningen inom ramen för ett nationalistiskt överprojekt. Bergqvists självbiografiska *Bland svenskar, finnar och lappar* (1939) innehåller en rad reflektioner kring hans yrkesgörning som församlingspräst i Gällivare från 1896 och Luleåstiftets förste biskop under åren 1904–1937. Flera sidor (241ff.) ägnas åt att försvara och rättfärdiga den helsvenska undervisningen. Dess ”raska framsteg” beskrivs i ensidigt positiv ton: som praktiskt taget befriade från svårigheter och helt klart i linje med befolkningens önskan: ”De finstalande svenskarna önska i motsats till andra folkminoriteter ingenting hellre än att deras barn skola få lära sig landets språk. Härför ha de strävat och kämpat i flera årtionden” (s. 246). Att därutöver bereda väg för undervisning i finska säger han sig ha ingen principiell invändning emot, samtidigt som han dömer ut utsikterna för ett sådant erbjudande med skäl som rör allt från läroplansträngsel till språklig överbelastning; som han såg det vore det ”utan tvivel ett ganska tvivelaktigt experiment att införa någon finsk undervisning i själva folkskolan. Befolkningen önskar det icke heller.” (s. 247f.). I boken, utgiven 1939, alltså bara ett år före hans död, förhåller sig Bergqvist dock också till kritiken av den helsvenska linjen, vilken han avfärdar som behäftad med fennomansk hets och motiverar med hänvisning till befolkningens vilja. ”Under sådana förhållanden”, framhåller han, ”synes allt tal om minoritetsförtryck i fråga om denna folkgrupp sakna fog för sig” (s. 246f.). Samtidigt fränkskriver han sig eget ansvar för utvecklingen:

Det har, som alla veta, stått en stark strid om den svenska skolpolitiken i finnbygden. Oändligt mycket har skrivits i denna sak. Det har så gott som

uteslutande varit i Finlands press som kritiken riktats mot den svenska undervisningen, och detta särskilt i de s. k. äktfinska tidningarna. ... Själv har jag i många av de nämnda uttalandena fått sitta hårt emellan såsom något slags förment primus motor för skoldirektiven i gränsbygden mot Finland. Detta har dock egentligen varit mindre befogat, enär jag visst icke varit någon så betydande faktor i förevarande avseende. (Bergqvist 1939: 244, 246)

Föga tyder på att Bergqvist omprövade sina åsikter, varken om försvenskningens eller segregationens angelägenhet, fram till sin död 1940; hans bok mot livets slut innehåller gott om utläggningar om rasblandning kopplat till ”lynnesart och karaktärsdrag” (s. 299). Hans ståndpunkter illustrerar därmed det förenliga i det språkideologiskt oförenliga: hur assimilationssträvanden kan fortgå också inom ramen för en idéströmning som i grunden bygger på assimilationskräck. Hierarkin i maktrelationen majoritet–minoritet kan därmed bestå även om de ideologier som uppbär och driver den ändras.

Svårtydda ideologiska och språkideologiska ståndpunkter uppbars även av andra för tiden viktiga personer i maktställning. Ett påfallande exempel utgörs av Arthur Engberg, socialdemokratisk riksdagsman och sedermera ecklesiastikminister. Engberg var, likt Bergqvist och många andra, under tidigt 20-tal djupt betagen av den rasbiologiska strömningen (Broberg 1995; Blomqvist 2001, 2006). Senare under decenniet, i opposition mot högern, blev han förespråkare av humanism och kritiker ”även gentemot en föreställningsvärld som varit hans egen” (Blomqvist 2001: 115). Som ecklesiastikminister från hösten 1932 fann den nyfunna hållningen uttryck i form av en välvillighet gentemot den tornedalska minoriteten och deras modersmål – eller åtminstone en villighet att överge assimilationslinjen i utbyte mot förbättrade strategiska relationer med Finland.

5.2.2 Utbildning för en tvåspråkig befolkning

Den nationella politikens diskussioner om att utreda skolpolitiken i det meänkielitalande området ledde till ett riksdagsbeslut om frivillig finskundervisning år 1935, men endast inom den så kallade fortsättningsskolan. Ecklesiastikministern Arthur Engberg hade argumenterat för förslaget genom att explicit benämna befolkningen tvåspråkig och pekat på vikten av att ”skolan och undervisningen så ordnas, att var och en får möjlighet att lära sig läsa och skriva sitt modersmål” (citerat i Tenerz 1963: 330). Tenerz (1963: 330) kallar förslaget ”en sensationell bomb i språkdebattörernas läger” och tolkar beslutet som ett led i strävan efter samförstånd i relationen till Finland. Stöd för en sådan förklaring står att finna i att Engberg kort därpå, sommaren 1937, gjorde en resa till Tornedalen tillsammans med sin finländske ministerkollega Uno Han-nula, som för övrigt själv var från finska Tornedalen (Tenerz 1963: 338), född i byn Putaa

utanför Torneå. Samma år gav regeringen länsstyrelsen i Norrbotten i uppdrag att göra en snabbutredning om hur de svensk–finska relationerna kunde förbättras i gränsbygden. Att just länsstyrelsen fick uppdraget kan tas som intäkt för kyrkans och domkapitlets försvagade position inom maktens fält. Även om utredningen inte primärt handlade om språkfrågan, så aktualiserades den i detta nya språkpolitiska klimat (Elenius 2001: 294). Det berättigade i svenska statens dittills förda språk-i-utbildningspolitik blev nu alltmer ifrågasatt. Så skedde inte minst genom att länsstyrelsens utredning engagerade Uppsalaprofessorn i finsk-ugriska språk, Björn Collinder. Efter besök i skoldistriktet kritiserade han såväl skolans språkinlärningsmetodik som kyrkans språkpolitik, men också enskilda aktörers ”försvenskingsnit”; särskilt besk var Collinders kritik mot Albert Carlgrens roll i domkapitlet och i Finnbygdsutredningen (Elenius 2001: 294ff.). Ytterligare ett nederlag för domkapitlets vidräkning blev att man förlorade kampen om vem som skulle tillsättas som ny folkskoleinspektör i Tornedalen. Tvärt emot domkapitlets vilja utnämnde regeringen läraren tillika tvåspråkiga tornedalingen William Snell, som för övrigt var kusin med Wanhainen. Beslutet, menar Elenius (2001: 295) ”symboliserade det paradigmskifte som skett inom språkpolitiken i Tornedalen.”

Inför 1935 års beslut om finskundervisning hade statsrådet Engberg särskilt betonat vikten av att organisera undervisningen ”på frivillighetens grund” (citat Tenerz 1963: 330). Finska var dock ännu belastat av den tidigare periodens sätt att framställa språket som ett index för illojalitet med den svenska nationalstaten. Detta, i kombination med den begränsning till fortsättningskolan som undervisningserbudandet innebar, fick till följd att undervisningen i finska inte fick något brett genomslag. I sakta mak fortsatte dock den språkpolitiska omsvängningen att utöva effekter på skolväsendet. År 1940 övergick de vid sekelskiftet inrättade statsskolorna till vanliga församlingsskolor, och domkapitlets oinskränkta makt att tillsätta lärare upphävdes (Tenerz 1963: 355ff.). Redan 1944 blev finska formellt ett frivilligt extra ämne i gymnasiet, vilket dock i praktiken genomfördes först 1955 (Winsa 1995). Ändå tyder en del på att acceptansen för finska släpade efter lokalt. Här är det påkallat att peka på den slitning som kan ha funnits mellan statens officiella politik och de uppfattningar som fanns bland politikens verkställande aktörer, särskilt skolpersonal. Rapporter inkom nämligen om lokala förbud mot att använda finska. Skolöverstyrelsen satte ner foten i frågan 1957, genom att påtala att förbud mot finska inte var tillåtna (Slunga 1965: 99). Utbildningserbudandet i finska utgick också till nya grupper, om än på försöksbasis och fortsatt på frivillig grund. År 1962 blev det möjligt att studera finska i sjunde och åttonde klass, vilket dock innebar att vägen stängdes för fortsatta gymnasiestudier – detta ändrades först 1970 (Winsa u.u.).

6 Revitaliseringens tid

I detta avsnitt redogör vi för tiden efter försvenskningens politiska faser. Vi kallar detta ”revitaliseringens tid”. I den första fasen, från 1960-talet, handlar detta inte om de handfasta språkvårdande insatser som kallas just revitalisering, och som handlar om att stärka livskraften i ett språk som är hotat, döende, eller slumrande. Snarare betonar vi här det nödvändiga arbete som föregick och därmed möjliggjorde detta. Det kan sägas handla om det mobiliserande arbete som investerades i att stoppa och vända språkskiftet (jfr Fishman 1991). Också detta arbete var språkideologiskt, dock till skillnad från tidigare med målet att understryka tvåspråkighet som ett önskvärt mål för befolkningen i Tornedalen med omnejd. Initiativen togs huvudsakligen på gräsrotsinitiativ, det vill säga av meänkielitalarna själva. Det medförde också att revitalisering av meänkieli successivt växte fram som en viktig prioritering. Vi delar upp skeendena i revitaliseringens tid i två faser: mobilisering och konsolidering.

6.1 Mobilisering

Med tiden fick kritiken mot den fullskaliga realiseringen av försvenskningens politiken allt större bärkraft. Detta ledde till framväxten och mobiliseringen av en etnopolitisk minoritetsrörelse (jfr Jaffe 2007). Det ska understrykas att mobiliseringen i stor utsträckning baserades på att den meänkielitalande minoriteten och dess företrädare själva på ett tydligare sätt steg in på scenen. I samverkan med krafter på samhälls- och gruppnivå påverkade minoriteten själv det politiska skeendet. Under mobiliseringsfasen ser vi alltså i förhållande till faktorsmodellen en tydlig interaktion mellan samhälls- och gruppnivå. Vi ser också framväxten av en infrastruktur för revitalisering, motsvarande den som byggdes upp för den föregående tidens försvenskningens projekt.

Den politiska invändning som Wanhainen gett röst åt i 1920-talets Finnbygdsutredning hade under sent 1940-tal funnit nya uttryck och talespersoner, inte minst genom Ragnar Lassinantti, född 1915 i Tornedalen. Hans tonår sammanföll med ett slags politiskt uppvaknande under tidigt 1930-tal, i och med att skogsarbetarna började organisera sig fackligt (Matti & Mattsson Bask 2005). Lassinantti, som drogs till det allt mer populära socialdemokratiska partiet, slog följaktligen in på en politisk bana med kommunalpolitiska uppdrag från 1940 för att därefter bli riksdagsman 1956–1966 och landshövding i Norrbottens län 1966–1982. Lassinantti var en aktiv debattör, alltid med den tornedalska situationen som hjärtefråga. Från sina olika positioner talade han ofta kritiskt om statens kuvande av finskan (Elenius 2006: 294). Redan 1963 lyfte han behovet av en kritisk granskning av statens språkpolitik i det meänkielitalande området, då inom ramen för Nordiska rådet (Persson 2018: 10). Mobiliseringen tog på sådana sätt form

genom människors många gånger obemärkta värv, men också i kraft av att de idéer de producerade fick effekter som verkade i förändringens riktning (Ambjörnsson & Sörlin 1995a). Effekterna kan blottläggas med biografien hos ”idéernas entreprenörer” och den sociala kontexten som ingång:

Idéer sätts i verket, de växer, förgrenar sig, de stöter emot en social verklighet där de förändras, blandar sig med andra idéer, eller förkastas och dör.
(Ambjörnsson & Sörlin 1995b: 7)

Få idéer illustrerar denna dynamik lika väl som ”halvspråkighet”, som av detta skäl behandlas tämligen utförligt i det följande. Därefter behandlar vi formeringen av en pluralistisk politik.

6.1.1 Begreppet halvspråkighet: uppkomst, spridning och effekt

Begreppet ”halvspråkighet” förtjänar i sammanhanget särskild uppmärksamhet, på grund av den sammansatta roll det kom att spela som redskap i debatter under 1950-, -60- och -70-talen. Denna roll kan nämligen beskrivas som ömsom stigmatiserande av den finskspråkiga minoriteten, ömsom pådrivande och därmed positiv för den finskspråkiga minoritetens situation. I litteraturen har primärt begreppets klandervärda vetenskapliga och sociala kvaliteter lyfts fram. Även om begreppet enligt vår mening är klandervärdt kan man inte bortse från de effekter det medförde i kraft av konceptuell innovation förmögen att mobilisera motstånd, vinna politiskt gehör och därmed agera draglok för språkpolitisk förändring. Det cirkulerade framgångsrikt inom tre viktiga samhällssfärer, nämligen forskning, media och politik. I det följande redogör vi för halvspråkighetsbegreppets uppkomst, innebörd och spridning. Källorna för vår redogörelse består av Hansegårds egna skrifter (t.ex. Hansegård 1961, 1962, 1968 och 1990) samt pressklipp från Kungliga biblioteket samt Hansegårdsarkivet på Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek. Redogörelsen lutar sig dock huvudsakligen mot befintliga analyser och den litteratur, de källor och argument som anförs där. Det rör sig om Salö och Karlander (2022), som handlar om begreppets resvägar och effekter i Sverige, samt Karlander & Salö (u.u.), som handlar om Hansegårds biografi och tidiga försök att teoretisera det fenomen han tyckte sig ha observerat.

Begreppet halvspråkighet är starkt förknippat med Nils-Erik Hansegård (1918–2002). Han myntade begreppet, fyllde det med innehåll och bidrog starkt till dess spridning. Denna spridning kan förstås som en process varigenom begreppet reste från en akademisk idévärld via media till allmänheten och in i de politiska sammanhang där styrande beslut tas. Genom denna resa fick begreppet halvspråkighet successivt nya användare och nya användningar, i takt med att det sammanlänkades med andra samhällsutvecklingar.

Hansegård föddes i Stockholm och kom från borgerliga familjeförhållanden; båda föräldrarna var jurister. Han blev tidigt intresserad av finska och finskspråkig kultur (Hansegård 1990: 94). Han skaffade sig sedermera en bred språkvetenskaplig utbildning samt lärarexamen vid Uppsala universitet. Efter avslutad grundutbildning flyttade han till den då unga staden Kiruna, där han levde mellan 1953 och 1966, för att arbeta som språklärare i realskolan och gymnasiet. Tidigt 1950-tal kan beskrivas som ett slags förändringstid och en period av språkpolitiskt medvetande i vardande. Inom Sverige hade en kritik mot svensk minoritetsspråkpolitik fått alltmer fotfäste. Minst lika viktigt var det stöd för språkliga minoriteter som nu hade stadgats på överstatlig nivå. Det ställningstagande för minoriteter som hade formerats i samband med tillkomsten av Nationernas Förbund fick ytterligare kraft i och med tillkomsten av Förenta Nationerna, FN. Särskilt hade Unesco, FN:s organ för utbildning, vetenskap och kultur, uppmärksammat frågor om minoritetsspråk i utbildningssammanhang. I en välkänd rapport från 1950-talets början (Unesco 1953) framhölls exempelvis modersmålets värde för självutveckling och omvärldsförståelse, och att detta språk därför bör användas så mycket och så långt upp som möjligt i utbildningssammanhang – med särskild vikt på de första skolåren. Detta var en princip som svensk minoritetsspråkspolitik var långt ifrån att helga. Även om försvenskningens intensitet hade avtagit, fanns mycket av den repressiva om än outtalade assimilationspolitiken kvar. Exempelvis fanns vittnesmål om att förbud och bestraffning ännu praktiserades.

Men här fanns nu alltså kritiska röster som inte hade funnits eller fått utrymme tidigare, liksom ett tryck från det internationella samfundet. År 1957 hade Skolöverstyrelsen satt ner foten i frågan, och föreskrevit att skolorna och skolhemmen inte fick förbjuda att barnen talade finska på rasterna. Detta hade skett efter anmälan av Hansegård. Han hyste uppfattningen att Sveriges minoritetsspråkspolitik var förtryckande, förlegad och oanständig. Under sin tid i Kiruna kom han att uppta tre olika om än samverkande roller, nämligen som lärare, språkpolitisk debattör och kunskapssökande forskare. Inom ramen för sin lärargärning kom Hansegård i kontakt med elever från den meänkielitalande minoriteten. För Hansegård kom dessa möten att få två sammanflätade betydelser. Å ena sidan innebar det möjligheter att höja den språkpolitiska medvetenheten inom gruppen. Eleverna fick exempelvis skriva uppsatser om sina erfarenheter av att lära sig svenska under trycket från en enspråkig normativ ordning. Å andra sidan läste Hansegård dessa uppsatser som ett slags förstahandsupplevelse av den svenska språkpolitikens negativa följdverkningar. Som språkvetare tyckte han sig här kunna se hur statens språkpolitik satt spår i elevernas språkliga kompetens på sätt som inte kunde förklaras av finskans inflytande. De språkliga anomalier som de finskspråkiga elevernas texter uppvisade, enligt

Hansegård, syntes sitta djupare: som en slags yttring av något underliggande. Redan vid denna tid skymtar de första konturerna av idén om det fenomen som Hansegård senare skulle benämna halvspråkighet (Karlander & Salö u.u)

Som kritiker av Sveriges språkpolitiska linje höll han i februari 1957 ett radioframträdande om ”det språkliga förtrycket i norr”. Han gick hårt åt den falska föreställningen om Sverige som enspråkigt land, och propagerade för den finskspråkiga minoritetens rätt till sitt modersmål. Rätten till modersmålet, menade Hansegård, bygger på insikten att finska är modersmål för en förhållandevis stor grupp människor. Hansegård inlägg i språkfrågan initierade en språkdebatt i den norrbottniska dagspressen. Hans ståndpunkter fick under 1950-talets slut både medhåll och mothugg. Hansegård använde skickligt denna situation för att inkomma med nya inlagor. Samtidigt sökte han aktivt efter akademiska perspektiv som kunde tjäna både som redskap i den pågående språkdebatten och för att ringa in det språkfenomen han hade observerat. Hansegård företog resor till Wales, Belgien, Holland och Tyskland för att inhämta intryck om hur tvåspråkighetsfrågor organiserades i andra länder (Hansegård 1990: 96). Som akademiskt ämne var svensk tvåspråkighetsforskning i sin linda, men internationellt hade sedermera kända forskare så som Einar Haugen och Uriel Weinreich väckt intresse för området. Hansegård – som hörde till de första att introducera tvåspråkighet som akademiskt intresse i Sverige – tog del av denna litteratur både för att kunna använda dess insikter som redskap i debatter och för att begripliggöra det fenomen, nämligen bristande språkkompetens, han tyckte sig ha observerat. Vad gäller det senare var det inom centraleuropeiska och särskilt den tyskspråkiga världens teorier om språk och språkpsykologi som Hansegård fann störst gensvar för uppfattningen om modersmålens oersättlighet (Hansegård 1990: 68).

Hösten 1961 tillbringade han därför två månader vid universitetet i Wien, dit han på Björn Collinders inrådan aktivt hade sökt sig (Karlander & Salö u.u). Verksam i Wien var nämligen professor Friedrich Kainz, som åtminstone inom den tyskspråkiga världen var ett stort namn inom språkpsykologi. Hansegård hade läst de första fyra volymerna av Kainz mastodontverk *Psychologie der Sprache*. I samtal med Kainz om Tornedalens språksituation formerades Hansegårds akademiska förståelse. Kainz gav sin syn på de språkproblem som Hansegård beskrev att han hade observerat. Kainz underströk skadligheten av undervisning som inte sker på modersmålet, med hänvisning till att det leder till ofullständiga sätt att begreppsmässigt tillägna sig omvärlden (Hansegård 1961). Här uppmanades han också att läsa Schmidt-Rohrs *Mutter Sprache* (1933), för att ta del av dess resonemang om modersmålens värde, skadliga former av tvåspråkighet och mycket annat. Allt detta formade Hansegårds tänkande. I följande samtal med Kainz fick Hansegård tillfälle att i större detalj återge den typ av språkproblem han funnit i de

finskspråkiga elevernas uppsatser ("tankegrumlighet, innehållsmässig tunnhet och abstrusa (dunkla, svårfattliga) partier", Hansegård 1961: 9). Kainz kunde då – på tunt underlag kan tyckas – konstatera att svenskan och finskan hade påverkat varandra på störande sätt, och att Hansegårds elever uppvisade "en långt gången skada i sin språkliga förmåga" (Hansegård 1961: 10; se Karlander & Salö u.u).

Stärkt av dessa nya insikter fortsatte Hansegård sina verksamheter i Kiruna. Året därpå, 1962, höll Hansegård ett nytt radioföredrag där begreppet halvspråkighet för första gången nådde dagens ljus. Han utvecklade det också i tidskriften *Samtid och framtid* samma år. Här, anpassat till en mer akademisk publik, framträder influenserna från Kainz och Schmidt-Rohr tydligt. Hansegård framhåller att tvåspråkighet som sköts rätt är en tillgång, medan en som sköts fel kan bli skadlig, exempelvis i händelse av att undervisningen inte alls äger rum på modersmålet. Det senare, menade Hansegård, präglade Tornedalen – "en svensk bygd utan språk" (Hansegård 1962), där svensk utbildningspolitik gjort språkliga minoriteter halvspråkiga snarare än tvåspråkiga. En annan språkpolitik skulle krävas för att ge människor "två hela språk i stället för två halva" (s. 218). Liknande synpunkter framfördes också av mer etablerade akademiker. Exempelvis ställde sig Bertil Malmberg, professor i fonetik vid Lunds universitet, kritisk till svensk minoritetsspråkspolitik inte minst med hänseende till modersmålets betydelse, bland annat med alluderingar till "halvbildning" och människors "andliga utveckling":

Förf. har själv vid flera tillfällen som censor i Norrbotten haft anledning konstatera, hur språkligt handikappade dessa ungdomar ofta är och hur avsaknaden av ett verkligt modersmål återverkar på deras prestationer även i de främmande språken. Ty sitt egentliga modersmål har de aldrig fått använda och utveckla i intellektuella sammanhang. Och svenskan förblir dock för dem i viss mån ett främmande språk. Den skenbara paradoxen, att de med bättre kunskaper i finska skulle behärska svenska bättre, är för en språkman ett ofrånkomligt faktum. (Malmberg 1964: 157 not 1)

Malmberg framförde också liknande synpunkter i en understreckare 1966, då med viss anknytning till den norrbottniska pressdebatt som Hansegård hade satt igång. Denna debatt fortgick, pådriven av Hansegård. Hans inlagor fick återigen blandade reaktioner. Till denna debatts särdrag hörde att somliga av dess deltagare framträdde med egna namn, medan många andra framträdde under pseudonym, då typiskt på insändarsidor och liknande. Hansegård gick i svaromål och utvecklade sina resonemang. Det blev här tydligt att konfliktlinjerna inte var uppdragna mellan en finskspråkig minoritet med en enad ståndpunkt, mot en enad majoritetsståndpunkt. Snarare tyder debattinlagorna på skilda meningar inom båda läger, vilket innebar

att många ur den finskspråkiga minoriteten försvarade den språkpolitik som kringsskar användning av finska i utbildningssammanhang (se Salö & Karlander 2022).

Hansegårds försökte vinna gehör för att den finskspråkiga minoritetens modersmål verkligen var finska, och att det var hämmande – till och med skadligt – att bortse från detta faktum i utbildningssammanhang. Oavsiktligt knöt emellertid denna ståndpunkt den finskspråkiga minoriteten till Finland, vilket reaktualiserade tidigare diskussioner om lojalitet och nationell tillhörighet. Många från den finskspråkiga minoriteten vände sig därför emot Hansegård, vars ärende ansågs riva i gamla sår. Denna känsla fångas bäst i insändarrubriken ”Vi vill känna oss som svenskar och vara ifred” (Haparandabladet 24/3 1966). Men Hansegård lät sig inte övertygas av dessa invändningar. Snarare tolkade han dem som ett utfall av att minoriteten hade internaliserat premisserna för sin egen underordning. ”Vågar och orkar tornedalingarna bli sina egna språkliga herrar?” undrade han retoriskt (Haparandabladet 29/8 1967).

Denna debatt i den norrbottniska dagspressen utspelade sig parallellt med en framväxande nationell debatt om svensk invandrings- och invandrarpolitik – eller frånvaron av en explicit sådan. Fram till en bit in på 1960-talet hade ingen formaliserad migrationspolitik funnits, trots att Sverige hade haft en betydande invandring allt sedan andra världskrigets slut. Först två decennier senare höjdes nu kritik mot den outtalade men underförstådda uppfattningen att invandrare skulle anpassa sig och assimileras. Särskilt intensiv var debatten i mitten av 1960-talet. (”Ska invandraren anpassas till döds?”, *Liberal debatt* 1965; ”Flerkultursamhälle eller assimilation?”, *Ord och Bild* 1966 i temanumret ”Främlingar i folkhemmet”). Denna diskussion skapade en ny, nationell arena för Hansegårds halvspråkighetsbegrepp, liksom för att vinna politiskt gehör för de nordliga minoriteternas sak (Salö & Karlander 2022). Här uppstod nämligen gynnsamma möjligheter att göra gemensam sak för gamla och nya minoriteter, vars erfarenheter av att leva i Sverige skildrades i verk som *Minoriteter i Sverige* (Schwarz 1966). Också Hansegård bidrog med ett kapitel i denna bok, där han varnade för att de språkpolitiska konsekvenser han observerat i Tornedalen skulle bli än värre för framtida generationer om inget gjordes åt saken: ”Hur många språkliga krymplingar (’dubbel halvspråkighet’) kommer det att finnas i de generationerna?”, undrade han retoriskt (Hansegård 1966: 180).

Under 1960-talet hade också tornedalska akademiker uppmärksammat frågor kring statens inblandning i försvenskningssprocessen. Hugo Tenerz och Nils Slunga utkom med historiska verk med bitvis svidande kritik av svensk minoritetsspråkspolitik. Utbildningssituationen i det meänkielitalande området hade vidare tilldragit sig förnyat intresse. Begränsade möjligheter att läsa finska hade också givits från 1962 (Slunga 1984). Tenerz (1966) presenterade en genomlysning av språkundervisningsproblemen i området. Med anledning av dessa händelser lät

Skolöverstyrelsen utreda frågan om lärarutbildning i det meänkielitalande området. Rapporten som sedermera presenterades (Kenttä & Weinz 1968) var dock tämligen försiktig i sina slutsatser. Den undervisning som vid tiden erbjöds var helt inriktad på standardfinska, då läromedel eller andra texter på meänkieli knappt fanns att tillgå (Slunga 1984: 3). Mötet med standardfinskan, också i form av lärare från Finland, torde ha spätt på mångas känsla att varken svenska eller finska överensstämde med deras språkliga repertoarer.

Svenska staten, med stark självbild som tillhandahållare av rationella lösningar, sjösatte Invandrarutredningen med start 1968 med direktiv att ge rekommendationer på en rad samhällsområden (Salö 2021). Hansegård knöts inte till utredningen som expert. Dock fortskred hans akademiska karriär. Han disputerade 1967 med en avhandling om lånord i Jukkasjärvisamiska, och gavs docentkompetens följande år. År 1968 utkom också Hansegård med sin bok *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?*, som kom att bli hans mest kända verk och som kom att utkomma i flera utgåvor. Med den ungefärliga innebörden 'bristfällig språklig behärskning på den tvåspråkiga individens båda språk' gjordes begreppet halvspråkighet nu känt för en bredare publik. Med stöd hos Kainz presenterades detta tillstånd som plausibelt i situationer där inläringen av ett andraspråk, såsom svenska i Tornedalen, påbörjades innan modersmålet var tillräckligt utvecklat (Hansegård 1968; se också Wande 1996).

Mycket med och i denna bok ter sig i efterhand som i lika delar förbryllande och paradoxalt. Å ena sidan var boken riktad mot en bred läsekrets; Hansegård (1990: 111) själv såg boken som "ett försök att på ett lättfattligt sätt framställa fakta om språket i allmänhet och tvåspråkigheten i synnerhet utan att ge avkall på vetenskapliga sanningskrav". Å andra sidan – och i själva verket – var det inte tal om en lättfattlig presentation av halvspråkighetsteorin utan snarare den dittills i särklass mest uttömmande framläggningen av dess premisser. Dessa premisser var av nödvändighet vittfamnande, eftersom Hansegårds anspråk inbegrep att täcka in såväl språkets uppbyggnad som språkpsykologiska effekter av språksociologiska förhållanden över tid. Även om detta anspråk fordrade att han behövde åberopa inflytelserika lingvister, var Hansegårds mer specifika argument främst influerat av tyskspråkig kulturlingvistik och språkpsykologi. Med denna orientering som resonansbotten var boken fullmatad med alluderingsfulla relationer mellan språkförmåga, semantik och psyke; kognition, upplevelse och känsloliv. Genom tämligen dunkla utläggningar om hur språket och dess "begreppsskatt" tillhandahåller en "mellanvärld" för talaren och hennes omvärld kunde Hansegård underbygga resonemang om hur till synes partiell språkbehärskning gick att ta som intäkt för personlighetshämmande skador, "tankegrumlighet" och "utarmning av känslolivet" (Karlander & Salö u.u). Även om det mesta av detta i efterhand framstår som till lika delar svårfattligt och

tendentiöst får man tillstå att Hansegårds argumentation gav sken av att vara övertygande. Hansegårds bok mottogs följaktligen mycket väl i recensioner i de stora tidningarna, där arbetet lovordades av andra språkvetare som ”sakligt och kunnigt” (Alvar Ellegård, DN 3/6 1969), särskilt med avseende på ”den välutvecklade teoretiska grunden” (Per Linell, SvD 18/1 1969).

Det blev under åren som följde också tydligt att halvspråkighet inte längre sågs som ett fenomen som enbart angick de historiska effekterna av svensk minoritetsspråkspolitik. Det hade nu en bredare giltighet. När invandringens språkliga utmaningar lyftes i de stora dagstidningarna i 1970-talets början erbjöd Hansegårds halvspråkighetsbegrepp en tolkningsram. Hansegård figurerade också själv som expertröst, där han framhöll att också invandrarnas barn riskerade att bli halvspråkiga om inte motverkande initiativ togs (SvD 1970). Sådana initiativ diskuterades också i riksdagen. Protokoll från riksdagsdebatter visar hur halvspråkighetsbegreppet nyttjades av representanter för merparten av de politiska partierna under 1970-talets första år. Samtidigt, som Salö och Karlander (2022) visar, pryddes tidningsreportagen av rubriker såsom ”Farligt bli halvspråkig” (DN 4/9 1975) ”De lär halva språk” (SvD 26/3 1974). Begreppet var vid tiden vida spritt och accepterat. Som ett exempel innehåller *Året i Focus '72*, som skildrar årets mest aktuella frågor, följande passus i avsnittet ”Vi kallar dem invandrare”:

Länge trodde man att det var riktigt att ”försvenska” barnen, att utan urskiljning lära dem det svenska språket så fort som möjligt. Nu har man blivit medveten om modersmålets betydelse för barnens fortsatta utveckling. Tar man ifrån dem det egna språket innan de hunnit lära sig det nya är risken stor för att de inte kommer att behärska något av dem. De blir halvspråkiga istället för tvåspråkiga. (*Året i Focus '72*: 284)

6.1.2 En pluralistisk politik tar form

I skiftet 1960–1970 var som nämnts Sverige i färd med att för första gången ta fram en officiell invandringspolitik, vilket skedde under arbetet med *Invandrarutredningen*, sjösatt 1968. Drivkraften för detta hade varit den växande invandringen från europeiska länder sedan andra världskrigets slut, i kombination med avsaknaden av lämpliga åtgärder för att hantera denna situation. Dock förde det med sig insikter om Sveriges inhemska minoriteter, vars situation man inte heller haft någon egentlig politik för (jfr Schwartz 1966). Invandrarutredningen och dess ledamöter kom också specifikt att intressera sig för språkförhållanden i det meänkielitalande området, och besökte olika orter i Norrbotten (Salö 2021). Utredningens arbete blev viktigt, eftersom det skänkte politisk och vetenskaplig legitimitet till frågan om att värna minoriteters modersmål i utbildningssammanhang. Slutbetänkandet, presenterat 1974, låg också till grund för det förslag om hemspråksundervisning som beslutades om i samband med 1977 års hemspråksreform. Hemspråksundervisning, som senare, 1997, bytte benämning till

modersmålsundervisning, blev nu ett villkorat erbjudande till alla språkliga minoriteter. I den allmänna uppslutning bakom halvspråkighetsbegreppet som rådde, kom också Invandrarutredningen att anamma det, då man i sitt slutbetänkande från 1974 fastslog att "[b]ristfällig behärskning av modersmålet leder till bristfälliga kunskaper också i det andra språket, s. k. *halvspråkighet*" (SOU 1974:69 s. 241; se Salö 2021).

I mitten av 1970-talet uppkom emellertid kritik mot halvspråkighetsbegreppet. Det skedde inom det vetenskapliga samfundet, där forskare nu började syna de antaganden som begreppet vilade på. Under åren som följde fick begreppet utstå nedslående omdömen från forskare som Bengt Loman, Birgit Stolt, Erling Wande och Christopher Stroud. Loman (1974) vände sig mot begreppet på basis av egna språkvetenskapliga undersökningar i det aktuella området (se 8.2.5), vilket ledde till en rad meningsutbyten i tidskrifter för minoritetsforskning och -debatt. Flera forskare sällade sig till kritiken genom att mer eller mindre skarpt ifrågasätta de antaganden som halvspråkighetsbegreppet byggde på (t.ex. Stolt 1975; Wande 1977). Hansegård (1975, 1977) försvarade sig mot kritiken, och några forskare – som Tove Skutnabb-Kangas (1975) och Pertti Toukomaa (1975) – slöt upp bakom honom i hans försvar av begreppet.

Sådana räddningsförsök till trots kom begreppet att avfärdas tämligen unisont under åren fram till 1980-talet. Stroud (1978) analyserade begreppets teoretiska grundvalar och fann att halvspråkighet såsom Hansegård presenterat det med en uppdelning i sex språkstrukturella och språkpsykologiska kriterier (se förklaring av dessa längre fram, 7.2.5) kunde förstås i två grundbetydelser. En person kunde betecknas som halvspråkig om han/hon har begränsningar i ordförrådet, talar haltande och/eller avviker från den grammatiska normen i ett eller båda språken, men också, å andra sidan, om han/hon uppvisar svårigheter att uttrycka sig intellektuellt eller emotionellt i ett eller båda språken. Denna andra betydelse kan i sin tur tolkas på två sätt. En svagare tolkning bygger på att språket har en underlättande effekt i barns intellektuella utveckling. Brister i språket, halvspråkighet, skulle då försvåra men inte omöjliggöra den intellektuella och emotionella utvecklingen. En starkare tolkning bygger på att språket är en integrerad del i kognitiv utveckling. "Utan språk, ingen kognition" (Stroud 1978: 157). Både den svagare och den drastiska, starkare tolkningen kan spåras i hur begreppet kom att användas i den allmänna debatten. Vidare fanns det inget beroendeförhållande mellan de två huvudbetydelserna av halvspråkighet. En person kunde därför anses vara halvspråkig både med och utan begränsningar i språkssystemet samt både med och utan kognitiva följdverkningar. På grund av begreppets multipla innebörder, påpekade Stroud, har det på vissa håll i den samhällsliga användningen av halvspråkighet på ett förrädiskt sätt utvecklats en praktik att "betrakta alla [minoritetsspråkstalare] som halvspråkiga tills motsatsen är bevisad" (s. 158).

Halvspråkighet kom på så sätt att befästa en redan existerande nedvärderande attityd och stigmatisering, vilket är kärnan i varför begreppet kom att få så dramatiska konsekvenser för den meänkielitalande befolkningen. Vilken person som helst, oberoende av hur de använde sina språk, kunde uppfattas som halvspråkig både av omgivningen – och av sig själv.

I den kritik som uppkom lyftes särskilt begreppets stigmatiserande effekter. Det gjordes dock primärt i relation till de nya grupper som det tillämpades på, nämligen invandrare och deras barn (t.ex. Öhman 1981; Hyltenstam & Stroud 1982). I sin bok *Tvåspråkighet* från 1981 medgav Skutnabb-Kangas att halvspråkighet som vetenskapligt begrepp var behäftat med svagheter: Det har ”gjort sin plikt och kan gå” (s. 258). Christina Bratt Paulston, som vid 1970-talets mitt betraktat begreppet som oklart men ändock värt att beakta (Bratt Paulston 1975: 29) hade under tidigt 1980-tal bytt ståndpunkt. Som hon uttryckte det i sin rapport till Skolöverstyrelsen: ”Halvspråkighet existerar inte, eller om man uttrycker detta på ett sätt som inte kan bestridas, halvspråkighet har aldrig kunnat empiriskt beläggas” (1983: 56).

Hur sant detta än må tänkas vara är det helt uppenbart att halvspråkighetsbegreppets sorti inom den svenska vetenskapliga diskussionen inte hade någon motsvarighet i den kvardröjande cirkulationen. Via en rapport författad på uppdrag av Unesco (Skutnabb-Kangas & Toukomaa 1976) fick det internationell spridning, och kom att vägleda flera sedermera inflytelserika teorier på området (t.ex. kopplades resonemang om additiv och subtraktiv tvåspråkighet till ”semi-lingualism” i Lambert 1981: 12 och i utvecklingen av den kända s.k. tröskelhypotesen spelade halvspråkighetsbegreppet en avgörande roll, se Cummins 2021). Liknande kritik som framförts i den svenska vetenskapliga debatten förekommer i internationell vetenskaplig press, där både begreppet som sådant och dess teoretiska kopplingar har nagelfarits (Martin-Jones & Romaine 1986; MacSwan 2000).

I Sverige har begreppets sätt att gestalta tvåspråkig kompetens visat sig vara seglivat. Dels cirkulerar själva termen ännu, antingen i direkt skepnad eller som vag tankefigur i sammanhang där språkförmåga diskuteras (HB 13 februari 2015; Östgöta-Correspondenten 12 juni 2020 – se också Lainio 2008). Dels har det ristats in i människors medvetande som en komponent av mångas språkliga självbild med varaktiga effekter på hur de betraktar sina språkliga tillgångar i relation till de språkideologier som alltjämt präglar språksamhället (Busch 2021).

Mot denna historiska fond kan man alltså betrakta införandet och användandet av begreppet halvspråkighet som ytterligare ett instrument i en redan existerande stigmatisering av det finska modersmålet. Med avstamp i ett slags enspråkighetsideologi postulerar begreppet att det skulle finnas något som ”helspråkighet”, och konstruerar som normativt riktmärke den infödda och enspråkiga modersmålstalarens språkliga repertoar. Begreppet bidrog onekligen till att

patologisera avvikelser från denna tankefigur. Men andra betraktelsesätt är möjliga. Den kanske viktigaste insikten är att begreppet formerades med udden riktad mot just enspråkighetsideologi, och att detta gjordes i syfte att förändra svensk minoritetsspråkspolitik. Här tillhandahöll halvspråkighetsbegreppet ett akademiskt anstrukt redskap att hänga upp språkdiskussionen på. Det passade in i tidens opinionsklimat, och framstod som tilltalande för såväl journalister som för politiker och forskare (Salö & Karlander 2022). Det spelade följaktligen en viktig roll i processen att vinna politiskt gehör för erkännandet av modersmålets värde. På så vis kan man se att Hansegårds inlaga i debatten bidrog till att rikta om svensk invandrarpolitik på det nationella planet. Att så var fallet framhöll också Invandrarutredningens huvudsekreterare Jonas Widgren. Enligt honom, som Wande (1996) påpekat, gav Hansegårds bok *Tvåspråkighet eller halvspråkighet* (1968) understöd åt hela det pluralistiska synsättet som här växte fram, eftersom boken:

kom att hos opinionsbildare väcka insikt om vilken oerhört viktig roll som modersmålet spelar i en människas liv: att tvingas till ett fullständigt språkskifte av det slag som den dittillsvarande svenska invandrarpolitiken på sätt och vis förutsatte var inte bara var en praktisk omöjlighet utan kunde anses vara ett brott mot en fundamental mänsklig rättighet, rätten till det egna språket. Samtidigt började praktiska erfarenheter från skolorna att redovisas som gav stöd åt denna insikt. På så sätt kom den tvåspråkighetsdebatt som då inleddes att medverka till den omsvängning av hela den svenska invandrarpolitiken som skedde under första hälften av 1970-talet. (Widgren 1982: 60)

Den statliga Invandrarutredningen 1968–1974 betraktas ofta som central för vad som beskrivits som “den multikulturella vändningen” (Wickström 2015; Salö 2021). Den skapade ett vetenskapligt och politiskt stöd för modersmålsundervisning (Hyltenstam & Toumela 1996; Ganuza & Hyltenstam 2020). Utvecklingen medförde ett allmänt erkännande av modersmålets rätt, vilket gynnade alla språkliga minoriteter – såväl de inhemska som de som uppstått till följd av sentida migration. Många representanter för de historiskt hävdvunna minoriteterna framförde dock kritik mot att det till synes krävdes europeisk invandring för att Sverige skulle inse att minoriteter redan fanns och länge hade behandlats styvmoderligt. Följaktligen inleds här en annan kamp för erkännande, nämligen den som rör formell minoritetsstatus och satsningar på språklig revitalisering. Som medel i denna kamp nyttjades den internationella opinionen. Detta följer ett internationellt mönster sett till hur minoritetsspråksrörelser agerat i andra kontexter (se Jaffe 2007): inte sällan har de omorienterat sina strategier från att söka erkännande inom staten till att istället söka sådant erkännande i överstatliga sammanhang (Muehlmann & Duchêne 2007; Pojular 2007).

De inhemska minoriteternas situation kom dock därefter att skilja sig från invandrade minoriteters genom 1980- och -90-talets minoritetsspråkspolitiska process. Gradvis gavs same, tornedalingar och romer särskilda rättigheter, genom att de undantogs från olika villkorade krav i hemspråks-/modersmålsundervisningen. Exempelvis behöver kravet på ”dagligt umgängesspråk med minst en vårdnadshavare” från 1985, och krav på minsta gruppstorlek på 5 elever från 1991 inte uppfyllas av dessa grupper (se Ganuza & Hyltenstam 2020: 42f.).

Särskilt under 1990-talet, när Sverige inlemmades i det europeiska samarbetet, blev Europarådets minoritetsspråkskonvention en politisk handlingsplan att ta hänsyn till. Genom riksdagsbeslut 1999 och ratificering 2000 erkändes meänkieli som nationellt minoritetsspråk (se vidare avsnitt 6 och 7.2.1 för detaljer om den processen).

6.1.3 Meänkielirörelsens initiativ inom kultur och media

Det måste påpekas att mobiliseringen som ledde fram till ratificeringen inte enbart – eller ens primärt – utspelade sig på hög politisk nivå. Med hänvisning till faktorerna medier och kulturyttringar på gruppnivå i faktormodellen (se Tabell 1), är det uppenbart att en rad utvecklingar internt i minoriteten bidrog starkt till erkännandet av tornedalingar som etnisk minoritet och av meänkieli som minoritetens språk. Flertalet initiativ går dock så pass långt tillbaka i tiden att deras inverkan på det språkpolitiska erkännandet kring millennieskiftet måhända framstår som långsökt. Så är det emellertid inte; mobilisering är ett långsamt malande där små framsteg förbättrar villkoren för senare landvinningar. Ett exempel utgörs av bildandet den första lokalavdelningen inom föreningen Jordbrukare-Ungdomens Förbund (JUF) i Erkheikki 1918. Avdelningen, grundad genom insatser av såväl bröderna Svante och William Snell som Walde Wanhainen, hade som mål att verka för jordbruksrelaterade aktiviteter men även sådana av allmänskulturell karaktär. Lokalavdelningen, som la vikt vid att värdesätta den finskspråkiga kulturen, utvecklades snabbt med förgreningar ut i byarna i hela Tornedalen; bland annat gav man ut medlemstidningen JUF-bladet, vilket kan ses som ett tidigt initiativ inom gräsrotsrörelsens kritik mot försvenskningen (Elenius 2001).

Etableringen av skriftliga fora bör betraktas som en viktig komponent av vad Winsa (2000) kallar en språkkulturell infrastruktur i Tornedalen. Ragnar Lassinantti, som tidigare omnämnts (6.1), var en drivande kraft bakom bildandet av bokförlaget Tornedalica, i vars styrelse han satt från 1962 till en bit in på 1980-talet. Tornedalica, som ännu är aktivt, utgav från 1960-talet och framåt ett stort antal titlar om språk, kultur och historia i Tornedalen, och bidrog till att väcka intresse för dessa frågor såväl i det meänkielitalande området som i övriga landet. Bland de

utkomna verken finns exempelvis *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten* (Slunga 1965), *Liv och arbete i Norrbottens finnbygder* (Wanhainen 1970), *Arbetsstugorna* (Lundemark 1980) och *Meän kieltä* (Kenttä & Pekkari 1985) – lägg därtill flera titlar av och om William Snell och Lars Levi Laestadius.

Tornedalica blev en plattform i processen att vända språkbytet (jfr Fishman 1991). Centralt här är förvisso att språket tas i bruk i nya domäner, men en sådan process kan börja med medvetandegörande mobilisering också på andra språk. Tornedalica var del av framväxten av en akademisk litteratur på området, varav somligt föregick tillkomsten av Tornedalica. Under 1960-talets första år utkom Hugo Tenerz, rektor vid Haparandaseminarieret, med en serie empiriskt gedigna arbeten om folkupplysningsarbetet i finnbygden, som grundligt beskrev olika aspekter av områdets kultur, historia och språk (Tenerz 1960, 1962, 1963). Det arbetet utgjorde i mångt och mycket grunden för den publikation som Nils Slunga, också han Haparandaseminarierector, senare utkom med – utgiven på just Tornedalica (Slunga 1965).

Språksituationen i området framstod alltmer som ett intressant studieobjekt i behov av kritisk belysning. Ett exempel är Magdalena Jaakkolas *Språkgränsen – en studie i tvåspråkighetens sociologi*, som utkom på Aldus 1974. Detta följdes av insatser av forskare med rötter i det meänkielitalande området, såsom Erling Wande och Birger Winsa, som dels gjorde viktiga forskningsinsatser om meänkieli, dels vek stora delar av sin gärning åt praktiskt revitaliseringsarbete inom meänkieli.

En viktig händelse för mobiliseringen av meänkielirörelsen var konferensen ”Sista språkstriden” som hölls i Svanstein 1984. Enligt Wande (2021) skapade den en debatt som gav *Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset*, STR-T ytterligare stöd i deras mobilisering. Förbundet har sedan dess spelat en viktig roll i det slags infrastruktur som krävs både för att skapa ett levande kulturliv kring meänkieli och för att mobilisera språkpolitiskt. Det stigande intresset för meänkieli har speglats också inom samhällssektorer såsom media och andra fora för kulturyttringar. Exempelvis har två- och sedermera flerspråkiga Haparandabladet också utgjort ett forum för livlig språkdebatt; det faktum att andra språk än svenska synliggjorts i kraft av denna vitt spridda tidning har sannolikt haft en positiv effekt för återtagandet av meänkieli. Det sägs också vara här som begreppet ”meän kieli” först används i skrift år 1981 (Pohjanen 2020). Vidare har det offentliga bruket av meänkieli ökat inom ramen för public service, exempelvis genom *Meänraatio*. Också detta kan sägas ha haft sin föregångare redan på 1960-talet, då Lassinanttis radioprogram *Pohjoskalotti* gav uppmärksamhet till frågor om språk, kultur och historia, samt röst åt åttå lokala erfarenheter. Det beredde väg för andra initiativ inom radiomedia. Med start på 1980-talet började exempelvis lokalradion i Pajala sända på

meänkieli en handfull timmar per vecka (Winsa 2003). Underhållningsprogrammet *Finnmix* började sändas av Sveriges Radio 1988, och var redan från början “ett kärt trespråkigt fredagsnöje” (Stenudd 2018) som bidragit till att skapa acceptans för meänkielis plats i etern.

Vad gäller andra för meänkieli gynnsamma kulturyttringar bildades Tornedalsteatern 1986, som därefter bedrivit verksamhet av språkrevitaliserande karaktär. Tornedalsteatern och dess verksamhet framstår som en viktig del av den kulturella infrastruktur som gynnat återtagandet av meänkieli (Winsa 2000). Teatern bildades på initiativ av Junosuando folkdanslag och sånggruppen Sisaret i Pajala, men ska ses som produkten av en längre tradition av amatörteater i Norrbotten som tog nya former under 1980-talet (Winsa 2003). Vad som fick Tornedalsteatern att sticka ut var att redan de första uppsättningarna var två- eller flerspråkiga, vilket regissören och eldsjälén Bror Astermo betraktat som en framgångsfaktor i sin egen rätt (Winsa 2003; se även Gindt 2022 för en beskrivning av detta i nutida perspektiv). Framväxten av Tornedalsteatern har av sin nuvarande teaterchef Erling Fredriksson beskrivits som en del av “någon slags kamplust, en slags revansch, en enda lång kulturrevolution för tornedalingarna” (Gint 2022: 87). För meänkielis vidkommande kan man säga att teatern bokstavligen skapade en scen för språket – ett offentligt sammanhang där ett tidigare underkuvat språk nu fick synlighet, hörbarhet och därmed symbolisk status (Degerkvist 2016). Det finns följaktligen starka vittnesmål som framhåller att Tornedalsteaterns användning av meänkieli i det offentliga rummet var startskottet för språkets återupprättelse (Bengt Niska, personlig kommunikation). Stefan Aro, sekreterare i Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset, berättar om andra vittnesmål som framkommit i de intervjuer som genomförts av kommissionen:

I intervjumaterialet finns röster som berättar om hur det var att ”komma ut” som meänkielispråkig och bryta språkbarriären som byggts till det offentliga. För många var upplevelsen att höra någon tala meänkieli ogenerat på scen en hel föreställning oerhört revolutionerade. Språkmuren fullkomligt sprängdes i bitar. Det var som en slags ”förlossning” av stora mått eller en inre islossning som någon beskrivit det. (Aro i mejl 2022-09-27)

Inom litteraturen finns en lång rad författare med rötter i Tornedalen, exempelvis Gunnar Kieri, Ester Cullblom, Mikael Niemi, Bengt Pohjanen, Mona Mörtlund, Tove Alsterdal och Katarina Kieri, vars böcker ofta belyst den tornedalska situationen i olika perspektiv. Bengt Pohjanens roman *Lyykeri*, utgiven 1985, blev den första romanen på meänkieli. Därefter har fler tillkommit. Det finns numera ett antal förlag som ger ut meänkielispråkig litteratur, som Barents Publisher, Kaamos och Meänkielen Förlaaki. Musikband från trakterna som utmärkt sig är bland annat Torne River Band, Raj-Raj Band, Laakso och Väärt.

6.2 Konsolidering

I detta avsnitt skildrar vi den process i minoritetsspråkspolitisk utveckling som lett till språkligt återtagande och olika former av konsolidering i arbetet med att revitalisera meänkieli. Fasen kan tidfästas från millennieskiftet och fram till våra dagar. Etableringen av meänkieli som idé ledde via minoritetsspråkskonventionerna på 1980- och särskilt 1990-talet till erkännandet av den meänkielitalande minoriteten och deras språk. Det var dock först i och med riksdagsbeslutet 1999 att erkänna fem nationella minoritetsspråk, däribland meänkieli, och ratificeringen år 2000 av den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk, som meänkieli fick officiell status i Sverige. Den 1 april år 2000 trädde en lag i kraft (SFS 1999:1176), som gav talare av meänkieli rätt att använda sitt språk i kontakt med myndigheter och domstolar inom ett definierat förvaltningsområde för finska och meänkieli, vilket omfattade kommunerna Gällivare, Haparanda, Kiruna, Pajala och Övertorneå. Lagen gav även rätt till förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på meänkieli.

Rätten till modersmålsundervisning i meänkieli följde allmänna bestämmelser för alla svenska elever med annat modersmål än svenska med rätt till hemspråksundervisning från 1977. Tornedalska elever tillsammans med samiska, romska och utlandsadopterade elever var som nämnt ovan redan från 1985 undantagna från vissa begränsningar i rätten till sådan undervisning, och fick således en något gynnsammare behandling än invandrare (se Ganuza & Hyltenstam 2020). En ny stärkt ”minoritetslag” utfärdades 2009 (SFS 2009:724) med revidering 2019 (SFS 2019:938). Därigenom har förvaltningsområdet utökats till att också omfatta kommunerna Kalix, Luleå, Stockholm och Umeå, och i enlighet med att de nationella minoritets- och minoritetsspråkrättigheterna gäller i hela landet åläggs numera alla kommuner och regioner att formulera och tillhandahålla mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete. I kraft av en förändring den 1 juli 2015 av skollagen från 2010 frångicks också modersmålsundervisningens krav på ”grundläggande kunskaper” för de nationella minoriteterna (Ganuza & Hyltenstam 2020: 48; Lainio & Pesonen 2020: 88).

Aktuella frågor inom undervisningssektorn är utförligt behandlade i betänkandet från *Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering* (SOU 2017:91). Här föreslår enmansutredaren Jarmo Lainio att ett nytt skolämne, nationellt minoritetsspråk, inrättas, alltså ett ämne som är skilt från ämnet modersmål. Skälen till den föreslagna förändringen är dels att statens mål med undervisning i nationella minoritetsspråk inte bara är att ge möjligheter att utveckla och använda redan befintliga språkkunskaper utan också att möjliggöra nybörjarinlärning för barn i nationella minoriteter som inte längre har

tillgång till språket i sin närmiljö, men dels också att det krävs en mer omfattande undervisning för att minoritetsspråket ska leva kvar och revitaliseras. Vidare föreslås att möjligheterna till regelrätt tvåspråkig undervisning i nationella minoritetsspråk kartläggs och att möjligheterna att studera nationella minoritetsspråk i gymnasieskolan utökas. Likaså behövs enligt utredningen ett nytt system för att utbilda lärare i minoritetsspråk.

Under det senaste decenniet har intensifierade ansträngningar gjorts för att revitalisera meänkieli. Språkets status som nationellt minoritetsspråk har haft en påtaglig betydelse för dess synlighet i samhället, inte minst i medier och i kulturella sammanhang. De ekonomiska möjligheter som gjorts tillgängliga i och med lagstiftningen har klart inneburit en förstärkning av språkets användning. Det rör sig dels om att stötta befintliga gräsrotsinitiativ, dels statliga satsningar. Ett just i år, 2022, aktuellt exempel är inrättandet av språkcentrum för meänkieli med placering i både Kiruna och Övertorneå. Åtagandet genomförs av Institutet för språk och folkminnen (Isof) på regeringens uppdrag. Centret ska verka för att meänkieli ska kunna behållas, återtas och utvecklas av språkbärare både i det traditionellt meänkielitalande området och i landet i övrigt. Ett annat exempel är Isofs uppdrag att fördela medel till föreningar som bedriver språkrevitaliserande verksamheter inom alla de nationella minoritetsspråken. Sedan några år tillbaka finns också en anställd språkvårdare för meänkieli. Tillkomsten av sociala medier har också skapat nya arenor för meänkielitalare, även för dem som inte talar språket men ändå identifierar sig med det (Ackermann-Boström 2021; Kolu u.u.). Utmaningar saknas dock inte. Mycket arbete återstår exempelvis för standardiseringen av meänkieli som skriftspråk. Vidare ger nyare studier vid handen att meänkieli även fortsatt för en undanskymd tillvaro på skolorna, även om språket trots allt används mellan elever i mer informella situationer (Poromaa Isling 2020a, 2020b).

Trots de omvälvande förbättringar som lagstiftningen om de nationella minoriteterna och minoritetsspråken inneburit, finns det fortfarande många mörka moln på himlen. Europarådets expertkommitté granskar vart tredje år hur de länder som ratificerat den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk uppfyller sina åtaganden. Sverige har i dessa granskningsrapporter löpande kritiserats för brister i stödet för de nationella minoritetsspråken, varav vissa punkter varit återkommande (se t.ex. Lainio, 2018; Lainio & Pesonen 2020). I den senaste granskningen (European Council 2020), vilken är den sjunde i ordningen, har man bland annat pekat på att Sverige har genomfört flera undersökningar om hur situationen för minoritetsspråken ska kunna förbättras, men att de förslag som lagts fram i undersökningarna ”med få undantag” inte har lett till konkreta resultat. Utbildningsfrågan i minoritetsspråk är fortsatt

otillfredsställande löst. En veckotimmes modersmålsundervisning är för begränsat för att minoritetspråksfärdigheter ska kunna bibehållas och utvecklas – för att inte tala om tillägnas – och lärarutbildningsfrågan är fortfarande olöst. Man kan tillägga att förslagen i den statliga utredningen om de nationella minoritetsspråken i skolan från 2017 inte lett till propositioner eller beslut. För meänkielis del påpekar man också att TV-sändningar är för begränsade.

Ett antal svenska granskningar av minoritetsspråkspolitiken har också genomförts (för en översikt över den tidiga fasen, se Huss & Gröndahl 2012). I en tidig sådan granskning undersökte Elenius och Ekenberg (2002) genom intervjuer med bland annat talare av meänkieli, varför dessa endast i liten utsträckning använde sig av sina lagstadgade rättigheter att använda meänkieli i kontakt med myndigheter. Granskningen visade att myndigheterna i stor utsträckning saknade kompetens att hantera ärenden på meänkieli samt att de underlåtit att informera om minoritetsspråklagarna. Författarna menar att lagarna för de meänkielitalande haft mer av en symbolisk än praktisk kommunikativ betydelse.

Ett annat exempel är konstitutionsutskottets uppföljning 2005 av riksdagens beslut 1999 om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2004/05:RFR3). I uppföljningen belyses hur Sverige efterlever Europarådskonventionernas krav. I sin del av denna uppföljning gällande den regionala nivån, konstaterade Elenius (2005), som granskade Norrbottens läns implementering av minoritetsspråklagarna, att varken de enskilda talarna av meänkieli (och samiska) eller myndigheterna ”har den kompetens i minoritetsspråken som behövs för att på ett effektivt sätt kunna kommunicera i mer komplicerade samhällsfrågor” (s. 88) och pekar därför på det omedelbara behovet av att på olika sätt stärka den språkliga kompetensen hos både talarna själva och hos myndigheterna. I sin del, som gällde den statliga nivån, påpekade Hyltenstam och Milani (2005) att de ekonomiska ramarna för genomförande av minoritetspolitiken var för snäva och att det från början saknats en egentlig analys av kostnader för minoritetsspråkspolitiken. Vidare påpekade författarna att regler på minoritets- och minoritetsspråksområdet ser kraftfulla ut på pappret, men att implementeringen fallerar. Här granskades särskilt den svenska regeringens rapporter till Europarådet. Det konstaterades att Sverige i allmänhet redogjorde för vilka bestämmelser som gäller i Sverige, men inte för om det praktiska genomförandet av bestämmelserna varit framgångsrikt eller ej. Slutligen konstaterades betydande brister i statens informationsförpliktelser till berörda myndigheter, minoritetsorganisationer och enskilda.

DO har granskat utbredningen av diskriminering på etniska eller språkliga grunder inom skolan (Pikkarainen & Brodin 2008). Via anmälningar till DO och i DO:s dialog med minoriteterna framkommer upplevelser av att vissa kommuner negligerar deras rätt till modersmålsundervisning, försvårar eller till och med motarbetar utnyttjandet av den.

Även om det reglerade stödet för meänkieli i nuvarande fas av konsolidering är omfattande, vilket är en gynnsam förutsättning för revitaliseringsåtgärder och för språkets bevarande, är det uppenbart att det även idag finns stora kvarvarande, sega implementeringsproblem. Vad beror detta på? Det är illustrativt att jämföra de språkideologiska förutsättningarna för försvenskningen av det meänkielitalande området som pågick som intensivast runt förra sekelskiftet, och de språkideologiska förutsättningarna för återtagande och revitalisering av meänkieli idag. För hundra år sedan var det en nationalistisk, assimilatorisk ideologi med språklig likriktning för nationen som var bränslet för en *effektiv* implementering av samhällets mål att införa svenska som det dominerade språket också i Tornedalen. Idag antas officiellt att en pluralistisk ideologi råder i Sverige, men den leder uppenbart inte till samma handlingskraft från statens sida när det gäller att praktiskt och konkret genomföra landets officiella minoritetsspråkspolitik som den tidigare assimilatoriska, nationalistiska ideologin. Det är nu snarare en fråga om en *ineffektiv* implementering – och det är osäkert om den kommer att lyckas. En rimlig förklaring är att den underström av enspråkighetsideologi eller nynationalism som vi tidigare refererat till är en stark kraft i dagens samhälleliga hantering av minoritetsspråk och minoriteter, en kraft som motverkar samhällets officiella åtaganden också i meänkielifallet.

7 Försvenskningen sedd utifrån grupp- och individnivå

Som vi har sett blev försvenskningens projektet verkningsfullt på ett mångfacetterat sätt som ter sig systematiskt (Elenius 2014). Majoritetssamhällets ideologi, politisk-legala förhållanden, utbildningssystem och ekonomiska faktorer samverkade. Självfallet inverkade sådana makroanstrukna utvecklingar också på sociokulturella normer, inte minst genom den förda skolpolitiken. Riktigt effektiv blir nämligen inte en språkpolitik förrän den inkorporeras av talarna, för att där – genom människor och deras praktiker – så att säga sköta sig själv. Genom de språkliga utbyten som människor deltar i, inskräps en känsla för värdet av olika språkliga resurser – inklusive en känsla för värdet av det språk som är deras modersmål (Bourdieu 1991; Salö 2015). Det är följaktligen välkänt att människor till synes självmant väljer att undvika användningen och trädningen av ett tidigare undertryckt språk, på grund av de associationer eller indexikaliteter som bruket av detta språk för med sig (Gal 2006). De språkliga resurserna anses inte gångbara i det sammanhang man lever eller vill leva i (jfr Huss 2022).

Det finns ett intimt samband mellan grupp- och samhällsnivå. Förhållandet mellan majoritet och minoritet blir över tid bestämmande för vad som gäller internt för minoriteten. Samhället bestämmer ramarna för vad som är en möjlig språkanvändning i olika sammanhang

– både uttryckligen och med underförstådda medel. Men det kan också finnas gruppintern förhållanden med konsekvenser för språkbevarandet/språkbytet som har samband med minoritetens kulturella arv.

7.1 Demografi

Allmänt kan sägas att förutsättningarna för bevarande av det ursprungliga språket är mer gynnsamma i etniska befolkningsgrupper som omfattar ett stort antal medlemmar och som har en koncentrerad bosättning inom ett avgränsat geografiskt område, ett så kallat kärnområde. En balanserad åldersfördelning och en hög grad av endogami utgör också gynnsamma förutsättningar. Under sådana förhållanden är möjligheterna att använda minoritetsspråket i många och varierade sammanhang naturligtvis betydligt större än när alla dessa förhållanden har negativa förtecken.

Vad gäller den finsk-/meänkielitalande gruppens storlek ger olika bedömningar, bland annat genomförda av Svenska Tornedalingars Riksförbund, vid handen att det kan röra sig om 75 000–80 000 talare, varav kanske ca hälften är bosatta utanför området (Winsa 1998: 27). Myndigheten Institutet för språk och folkminnen/Språkrådet anger med hänvisning till STR-T siffran 75 000 talare, vilket, om än ungefärligt, är det officiella Sveriges uppfattning. Frågan hur många av dessa som är modersmålstalare av meänkieli har uppskattats till högst 40 000 (Parkvall 2016). Alalehto (2017: 17) gör bl.a. på basis av befolkningsstatistiken över Tornedalen en bedömning av hur många som kan tänkas ha meänkieli som huvudspråk och landar då på siffran 25 000. Det är omöjligt att ge någon exakt siffra, eftersom det inte förs någon språkstatistik i Sverige. Senast språk figurerade i folkräkningssammanhang var i 1930 års folkräkning. Därefter har uppgifter om språk inte registrerats med hänvisning till dess koppling till etniskt ursprung, som tillsammans med andra känsliga personuppgifter som ras, politiska åsikter, religiös eller filosofisk övertygelse, medlemskap i fackförening eller hälsa och sexualitet enligt lag inte får registreras, senast enligt personuppgiftslagen (Lag 1998:204) som 2018 ersattes av den EU-gemensamma Dataskyddsförordningen. Det har från olika håll framförts krav på införande av språkstatistik och frågan har utretts i olika sammanhang, bland annat av DO 2012 där det framkom att de nationella minoriteterna var oeniga, företrädare för de judiska och romska minoriteterna huvudsakligen emot, företrädare för samerna och sverigefinnarna huvudsakligen för; STR-T var inte helt avvisande, men pekade på praktiska svårigheter i en språkstatistisk undersökning, till exempel att termer som 'talare/språkbärare' måste preciseras (DO 2012: 134). Detta korresponderar med internationella forskningsrapporters

problematisering av *the politics of "counting people"*, politiken omkring att räkna folk (Mylonas 2010: 88). I en bred tolkning av begreppet talare, som inkluderar personer som på grund av ursprung eller annat skäl identifierar sig med språket utan att helt eller alls behärska det, något som vi har torgfört i denna rapport, blir det ännu mer osäkert att ange någon siffra, men det kan ändå vara av vikt att ge en fingervisning om de berördas antal. Tornedalingar, kväner och lantaliset är hur som helst den näst största, efter Sverigefinnarna, av Sveriges fem nationella minoriteter (se Hyltenstam 1999b samt Milani & Salö u.u.)

Man kan tala om hela det meänkielitalande området i Norrbotten som språkets *kärnområde*. På grund av strukturomvandlingarna förorsakade av industrialisering och modernisering vid förra sekelskiftet och under en stor del av 1900-talet skedde en omfattande *migration* – av meänkielitalande till städer och tätorter i Norrbotten och övriga Sverige samt av svensktalande och finsktalande från Finland till det meänkielitalande kärnområdet. Denna omfattande migration med konsekvenser för ålders- och könsdemografin och den etniska sammansättningen i kärnområdet bidrog starkt till svårigheterna att bevara meänkieli över generationerna. De inflyttade finsktalande mödrarna anses visserligen ha bidragit till "räddningen" av meänkieli (Winsa 1998: 34), men denna delmigration kan potentiellt också ha haft konsekvenser för attityderna gentemot meänkieli i förhållande till finsk finska, men här saknas forskning.

Om vi ser på migrationen historiskt över hela den period som här behandlas, så skedde utflyttning från finskspråkiga församlingar fram till 1890 huvudsakligen till andra finskspråkiga församlingar inom Tornedalen. Under perioden därefter, 1895–1930, med effektiviserat skogsbruk, sågverksindustri, gruvutbyggnad och utbyggnad av vattenkraft i Norrbotten, flyttade man till områden där arbetstillfällen erbjöds. Här fanns samtidigt mer påtagliga krav på kunskaper i svenska. Specifikt flyttade tornedalingar till svenskspråkiga industriorter med bland annat sågverksindustri vid kusten och till gruvindustrin i de tvåspråkiga orterna Malmberget-Gällivare och Kiruna samt till urbana områden som Haparanda och Luleå men också övriga landet (Elenius 2001: 350). Många fler kvinnor än män flyttade, vilket hängde samman med brist på yrken för kvinnor i Tornedalen (s. 351). En annan orsak var att egendom av tradition gavs (och ges) i arv oftare till söner än till döttrar (Winsa 1998: 33). Liksom var fallet i moderniseringens och urbaniseringens begynnande tidevarv i övriga delar av det agrara Sverige, såväl som i andra länder, var det i störst utsträckning den yngre delen av befolkningen som flyttade ut med resultatet att andelen äldre bland de kvarvarande ökade.

Liknande mönster för utflyttning och flyttning inom Tornedalen fortsatte efter 1930-talet. Mest intensiv blev utflyttningen efter 1950 bland annat som en följd av den samhällsomvandling som gjorde det småskaliga jordbruket olönsamt (se utförligare längre ner, avsnitt 7.6).

Jordbruk hade av tradition utgjort den viktigaste näringen bland den finsktalande befolkningen. Storleken på majoriteten av jordbruken i Tornedalen var vid denna tid under 5 hektar. År 1957 var t.ex. nettoutflyttningen ca 9 000 personer, drygt hälften till övriga Norrbotten och resten till övriga Sverige (Alalehto 2019a: 101f.).

Trots att utflyttningen från det meänkielitalande området fortsatte under de följande decennierna av 1900-talet, har utflyttningsöverskottet dock begränsats av inflyttning från Finland och övriga delar av Sverige (Winsa 1998: 26). Från övriga Sverige har sedan 1980-talet särskilt en hel del äldre sverigefinnar efter pensioneringen flyttat till området, ofta till Haparanda och därmed närheten till Finland (Elenius 2006: 289). Könsskillnaderna i flyttningsmönstret har lett till ett mansöverskott på de flesta håll. Enligt dåvarande Närings- och teknikutvecklingsverkets rapport 1993 (refererad i Winsa 1998: 33) hade Pajala det högsta mansöverskottet bland svenska kommuner, 247 män per 100 kvinnor. Den högre utflyttningen av kvinnor än män har delvis uppvägs av ovan nämnda immigration från Finland, vilken haft en betydande övervikt av kvinnor. Under perioden 1946–1955 var t.ex. antalet kvinnor som flyttade från Finland till området 1 612 mot 528 män (SOU 1958:22, s. 46f.).

Den ojämna ålders- och könsfördelningen som uppstått på grund av utflyttning från det meänkielitalande området har bidragit till mindre gynnsamma förutsättningar för det inhemska språkets användningsmöjligheter, allra mest beroende på att den försvårat familjebildning och reproduktion. Om könsfördelningen hade varit jämnare och om fler unga talare av meänkieli hade stannat kvar, får man förutsätta att fler barn haft möjlighet att lära sig språket och därmed bidragit till att det använts i tätare och mer varierade nätverk.

När det gäller äktenskapsmönster fanns i ett tidigt skede en tendens till att söka partners lokalt, i samma eller närliggande byar. Detta ledde förstås i allmänhet till helt finskspråkiga familjer. Det förekom emellertid redan då också giftermål över språkgränserna, som det till exempel illustreras i en undersökning av giftermål mellan personer från det finskspråkiga Övertorneå och det svenskspråkiga Överkalix 1890 (Elenius 2001: 378). Här var det något fler personer från Övertorneå som gifte sig med personer från Överkalix än tvärtom, men skillnaden var marginell. Hur som helst är tolkningen att språkskillnaderna i byarna närmast språkgränsen inte utgjorde något definitivt hinder. Emellertid får man anta att barnen i de aktuella familjerna växte upp tvåspråkiga eller med svenska som enda språk.

Den ovan omtalade senare invandringen från Finland med övervikt av kvinnor gav upphov till ett stort antal giftermål mellan en man från svenska Tornedalen och en kvinna från Finland, så kallat tvärgifte. I en undersökning från 1960-talet av äktenskapsmönstret i ett antal byar i Tornedalen (Matarengi, Haapakylä, Kuivakangas, Juoksengi, Rantajärvi och Aapua) framkom

att 28 % av samtliga var sådana ”blandäktenskap” (Jaakkola 1973: 140). Enligt Cullboms (1994) undersökning ca tjugo år senare var 21 % av mödrarna till barn i de finskspråkiga kommunerna i Norrbotten födda i Finland. Detta familjebildningsförhållande kan anses ha haft stor betydelse för bevarandet av det finska språket i Tornedalen. Tvärgiftet som institution har som nämnts ovan ansetts som en direkt avgörande faktor för bevarandet av finska språket (Winsa 1998: 34) eller som ett förhållande som förmått ”fördröja den fullständiga försvenskningen” (Jaakkola 1973: 140).

De förändringar som över tid påverkade Tornedalens demografiska sammansättning i en riktning som hade ett negativt inflytande på bevarandet av meänkieli – då kanske med undantag för tvärgiftet – är parallella med vad som skedde i andra glesbygdsområden i Sverige. Detta hade i sig inget att göra med assimilationspolitiken som riktades mot den finsktalande befolkningen, men bidrog till att förutsättningarna för användning av meänkieli försämrades.

7.2 Språkförhållanden

7.2.1 Officiellt språk

Som framgår av taxonomin av språkbytesfaktorer i Tabell 1 finns det många olika aspekter på gruppens språkförhållanden som kan inverka på språkbytet/språkbevarandet. Ett minoritets-språk som har någon grad av *officiell status* i ett land har större möjligheter att bevaras än ett språk som saknar sådan status. Under de första ca tvåhundra åren efter 1809 hade tornedals-finskan/meänkieli ingen sådan status. Visserligen fanns det under en period i slutet av 1800-talet en ansats till att skapa ett slags officiell roll för finskan i Tornedalen. Vi har t.ex. redan tidigare (i avsnitt 4) nämnt att riksdagen 1862 beslöt att bekosta tolkning för att bistå de finsktalande i kontakter med rättsväsende och i samband med andra tjänsteförrättningar. Likaså att det under några år på 1870-talet fanns tolkning till finska för ledamöter i Norrbottens läns landsting som inte behärskade svenska samt lagstiftningen 1869 om att räkna finska och samiska som särskild merit för statliga tjänstemän i de områden av Norrbottens län där dessa språk talades. Självklart är också det faktum att finskan användes inom skolväsendet och i utbildning av lärare ett exempel på språkets roll i en officiell sfär. Dessa åtgärder innebar ett direkt stöd för finska språket i formella samhällseliga sammanhang, men de praktiserades under en relativt kort tid och fick inget långsiktigt inflytande på språkets samhällseliga status.

Den begränsade undervisning i finska som erbjöds i den s k fortsättningsskolan från 1935, liksom möjligheten att enligt Lgr 62 välja finska som tillvalsämne och att utifrån bestämmelser i Lgr 69 införa hemspråksundervisning som försöksverksamhet ”i kommun med även finskspråkig befolkning” (se utförligt resonemang hos Pekkari 1997: 171) samt införandet av

hemspråksundervisning från 1977 innebar alla ett stöd för finskan/meänkieli i samhälleliga sammanhang. Vi har ovan under rubriken 'konsolidering' redogjort för den vidare stabiliseringen av minoritetsspråkets officiella roll under 2000-talets första decennier, efter att meänkieli blivit nationellt minoritetsspråk i Sverige. Officiellt erkännande har en avsevärd betydelse för ett språk både symboliskt och praktiskt. Exempel på det senare är att det stöd för standardisering och modernisering av språket som erkännandet innebär är kopplat till statens stöd i form av ekonomiska och personella resurser.

Vägen till Sveriges officiella erkännande av meänkieli som nationellt minoritetsspråk var tämligen gropig. STR-T hade alltsedan starten 1981 agerat för att meänkieli skulle ses som ett eget språk (se nedan), men från statens sida var det först inom ramen för en offentlig utredning, som meänkielis språkstatus fördes på tal. Minoritetsspråkskommittén tillsattes 1995 av regeringen för att utreda frågan om Sverige skulle ansluta sig till Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk, den s k *minoritetsspråkskonventionen*. Frågan var i detta fall om meänkieli officiellt skulle betraktas som en dialekt av finska, och således ingå i det potentiella minoritetsspråket finska, eller som ett eget minoritetsspråk. På kommitténs uppdrag utreddes frågan om den principiella distinktionen mellan språk och dialekt samt om meänkieli mot den bakgrunden kunde betraktas som ett eget språk (Hyltenstam 1997, 1999b). I sin rapport redovisade Hyltenstam den språkvetenskapligt vedertagna ståndpunkten att det inte går att dra någon skarp gräns mellan vad som är ett språk och vad som är en dialekt – eftersom språkstatus i det aktuella sammanhanget inte är en språkvetenskaplig utan en politisk fråga – men att det finns klara sannolikheter för att en varietet ska kallas för det ena eller det andra enligt följande (Hyltenstam 1997: 389):

1. För att en språklig varietet ska kallas för en dialekt av ett visst språk, måste historiskt släktskap föreligga så att uttalsmässiga, grammatiska och ordförrådsmässiga paralleller är tydliga.
2. Språkliga varieteter som är ömsesidigt förståeliga kallas oftast för dialekter, medan sådana som inte är ömsesidigt förståeliga oftast kallas för språk.
3. Språkliga varieteter som är standardiserade och har skriftspråk betraktas oftast som språk snarare än dialekter.
4. Standardiserade språkliga varieteter som används för officiella funktioner i en stat kallas i allmänhet för språk och inte för dialekter.
5. Standardiserade språkliga varieteter som saknar officiella funktioner kallas ofta, men inte alltid, för språk snarare än dialekter.

6. Språkliga varieteter som saknar en särskild skriven form och som är relaterade till ett standardiserat språk kallas oftast för dialekter snarare än språk.
7. Språkliga varieteter som talarna själva upplever som egna språk kallas ofta för språk snarare än dialekter.

Efter att ha diskuterat hur meänkieli förhåller sig till var och en av dessa punkter konstaterar Hyltenstam i rapportens sammanfattande slutsatser om meänkielis ställning som eget språk att syftet varit

att framhålla och beskriva vilka faktorer som i en ... politisk process kan anföras om man vill hävda meänkielis status som eget språk – och för den ståndpunkten saknas inte underlag – men också att visa på förhållanden som skulle kunna användas för att argumentera för att meänkieli inte är ett språk – och här är underlaget magrare. (Hyltenstam 1997: 405f.)

Här ges alltså en tydlig vink om att argumenten för språkstatus är starkare än argumenten för att betrakta meänkieli som en dialekt av finska.

Kommittén stannade dock i sina förslag för att betrakta meänkieli som en dialekt av finska, i detta fall som en varietet av minoritetsspråket finska i Sverige (SOU 1997:192). Ledamöterna Siv Holma (V) och Henning Johansson, som företrädde STR-T, reserverade sig mot förslaget. I regeringens proposition (Prop 1998/99:143), baserad på Minoritetsspråkskommitténs betänkande, reservationer och inkomna remissvar, föreslogs dock att meänkieli skulle vara ett av de nationella minoritetsspråken i Sverige. Detta blev alltså också riksdagens beslut.

Att det under tiden för meänkielis erkännande som officiellt minoritetsspråk i den allmänna debatten framfördes argument både för och emot meänkielis språkstatus, inte minst i Haparandabladet, är inte förvånansvärt. En titt i Haparandabladets webbinlägg (HBwebben.se) idag visar att frågan fortfarande, *post factum*, väcker heta känslor. Parallellt framfördes skilda åsikter i frågan inom forskarvärlden. Så konstaterade Hansegård (2000) i sin skrift om dialekt och språk i de samiska och norrbottensfinska fallen, där ”i stort sett samma faktorer” (s. 173) behandlas som de ovan listade (1–7) att

det enligt Hyltenstam är fler faktorer som talar för meänkielis status som eget språk än sådana som talar emot en sådan status. Av min framställning framgår att jag är av motsatt mening. De flesta faktorer talar enligt min uppfattning mot meänkielis status som eget språk. Vem som har rätt kan ingen avgöra. (Hansegård 2000: 173f.)⁴

⁴ Förordet i Hansegård (2000) är undertecknat i december 1999. Boken skrevs alltså före riksdagsbeslutet om meänkieli som ett av Sveriges nationella minoritetsspråk.

På motsvarande sätt som bland allmänheten framfördes motargument från akademiskt håll många år efter att meänkieli erhållit status som officiellt språk. Kulturgeografen Thomas Lundén, som även vid tiden för regeringens proposition om bl.a. meänkieli som nationellt minoritetsspråk deltog i debatten på motståndarnas sida, publicerade så sent som 2011 en artikel i en vetenskaplig tidskrift som beklagade att meänkieli blivit ett eget språk, särskilt med argumentet att detta avskilde talarna från finskan i Finland, och avslutade sarkastiskt med följande ord:

But in any case, the development of Meänkieli may change the old sentence ‘a language is a dialect with a navy and army’ into ‘a language is a dialect with a determined lobby group’. (Lundén 2011: 152)⁵

7.2.2 Finsk finska i relation till meänkieli

Två andra faktorer inom kategorin språkförhållanden berör frågan om det aktuella språket är *officiellt språk i ett annat land* och om det *talas i mer än ett land*. Generellt sett är minoritetsspråk som brukas i ett annat land i en bättre position än minoritetsspråk som saknar en dylik språklig samhörighet utanför sitt ”egna” utbredningsområde. En sådan situation kan emellertid å andra sidan i vissa politiska lägen innebära svårigheter för minoritetsspråket, vars talare kan råka ut för misstankar om sviktande lojalitet med det land de bor i och därför motarbetas.

För Tornedalens del finns flera aspekter att beröra i fråga om dessa faktorer. På den positiva sidan, sett utifrån ett bevarandeperspektiv, finns ”påfyllnaden” av finstalande som inflyttningen från Finland till Tornedalen har inneburit (se ovan i anslutning till resonemanget om demografi) och även inflyttning av sverigefinnar från övriga Sverige. Att kvinnor från Finland som mödrar haft stor betydelse för många familjers fortsatta användning av finska har ofta påpekats. Enligt uppfattningar refererade i Winsa (1998: 34) har detta till och med framhållits som den viktigaste faktorn för språkbevarandet. Det har till och med hävdats att ”språkblandning mellan finska-tornedalsfinska leder till att tornedalsfinskan berikas”, dock utan förlust av den tornedalsfinska särarten (Nylund Torstensson 1989: 86). En fråga som inte varit föremål för forskning såvitt vi kunnat finna, är emellertid vilken betydelse den ”inflyttade” finskan haft för meänkieli som språkform. Vad har det inneburit för meänkielis senare utveckling att finska talade dialektala varieteter – eller finst talat och skrivet standardspråk –

⁵ Uttrycket ”A language is a dialect with an army and navy” tillskrivs den rysk-judiske lingvisten Max Weinreich som yttrade detta i en föreläsning ca 1945. Han meddelade dock att detta var något som en åhörare vid en annan föreläsning framfört apropå skillnaden mellan språk och dialekt (se också Maxwell 2018).

varit en komponent i dessa familjers språkanvändning? Likaså kan man ställa frågan om värderingen av meänkielis status har påverkats av de påtagliga möjligheterna till jämförelse med standardfinskan (se nedan om språksyn och attityder).

I tillägg kan nämnas att *dialektal variation* inom en minoritet kan verka hämmande för språkbevarandet, bland annat på grund av att skillnaderna kan skapa konflikter i samband med beslut om standardisering eller representation i etermedierna. Den dialektala variation som förekommer inom meänkieli har betecknats som ”inte särskilt dramatisk” (Wande 1992: xiii). Tre varieteter brukar urskiljas, tortedalsvarieteteten som talas i själva älvdalsområdet (Pajala, Övertorneå, Haparanda), gällivarevarieteteten (i Gällivare-Malmberget) samt varieteteten lannankieli (i Kiruna, Kurravaara och Jukkasjärvi). Denna dialektvariation är något högst normalt och förekommer i större eller mindre utsträckning i alla språk. Den har i sig inte några negativa konsekvenser för meänkielis livskraft.

7.2.3 Standardisering och modernisering

Minoritetsspråk som uppnått en viss grad av *standardisering och modernisering* är i ett mer gynnsamt läge för det fortsatta språkbevarandet. Fördelarna med ett gemensamt standardiserat skriftspråk är – förutom de rent praktiska aspekterna – bland annat att det kan få symbolvärde och fungera som ett enande band för hela minoriteteten.

Standardisering och modernisering av meänkieli är en sen företeelse. Osynliggörandet av finskan i Tornedalen under försvenskningens perioden, liksom av andra minoritetsspråk i Sverige (Hyltenstam 1999c: 11), gjorde frågan irrelevant ända fram till åtminstone 1980-talet. Om det var någon standard som var aktuell i människornas medvetande under tidigare skeden, så var det det finska standardspråket i Finland. En formulering i ett bidrag vid Norrbottens länsstyrelses språk och kultur-symposium i Övertorneå 1988 (Nylund Torstensson 1989: 84) kan ses som representativ. Medan det tortedalsfinska talspråket är den naturliga utgångspunkten, menade hon, är det ”skolans naturliga uppgift att lära barnen finska, det kulturspråk som tortedalsfinskan språkhistoriskt och dialektgeografiskt hör till; en lika naturlig uppgift som det är att lära svenskspråkigt dialektalande barn svenska” (Nylund Torstensson 1989: 84).

När hemspråksundervisning enligt Lgr 69 på försök infördes i Tornedalen under tidigt 1970-tal, skedde detta också först med undervisning i och på standardfinska och med läromedel från Finland. Eftersom detta arrangemang hade föga framgång – upp till 90 % av eleverna hoppade av i vissa skolor – infördes ordningen att tortedalsfinskan fick stort utrymme i den första undervisningen för att senare ersättas av standardfinskan (Wande 1994: 25). Denna situation bidrog till tankarna på att betrakta meänkieli som eget språk.

Stärkandet av meänkielis ställning i samhället och fortsatt arbete med att beskriva språkets ordförråd och form har tillhört de främsta målsättningarna inom intresseorganisationen STR-T, inrättad 1981, och stiftelsen Meän Akateemi-Academia Tornedaliensis, som på STR-T:s initiativ bildades 1987. Starka tornedalska röster som tidigt förespråkade meänkieli som eget språk var Matti Kenttä, konsulent vid länsskolnämnden, författaren Bengt Pohjanen samt professorn i pedagogik, Henning Johansson (Wande 1996: 238). Den senare blev vid bildandet av Meän Akateemi-Academia Tornedaliensis dess ordförande och uttalade i sitt invigningsanförande, som hölls på meänkieli med egenöversättning till svenska, att meänkieli från och med det tillfället nu var ett språk bland andra språk (Johansson 2017). STR-T hade redan vid sitt bildande 1981, och särskilt i samband med ett viktigt språkseminarium i Svanstein 1984, planer för hur meänkielis utveckling som språk skulle stödjas. Bland annat hade man visioner om att skapa en ordbok över den ordsfatt som man upplevde höll på att försvinna, och i det sammanhanget lades särskild vikt vid att den regionala variationen i språkbruket skulle speglas. En sådan inkluderande hållning har i stor utsträckning i fortsättningen präglat språkdokumentationen och standardiseringsarbetet.

Detta betyder inte att det saknats debatt om vilken varietet av meänkieli som skulle utgöra grund för standardiseringen. Lainio och Wande (2015: 126f.) redovisar olika argument som förekommit i debatten. En ståndpunkt har varit att välja Pajalavarieteten. För detta talar att den redan använts som underlag i tidiga publikationer på meänkieli, inklusive översättningar till meänkieli. Varieteten har också använts i radiosändningar och spelade en stor roll i hemspråksundervisning på 1980- och 1990-talen. Den behärskas av en stor andel av befolkningen i sin kommun och har i olika sammanhang betraktats som den mest genuina eller autentiska dialekten. Den motsatta ståndpunkten är att det skulle vara mer praktiskt och inkluderande att flexibelt använda alla varieteter av meänkieli som underlag för standardiseringen, så som man faktiskt kommit att arbeta i det praktiska ordboksarbetet som redovisas i nästa stycke. Lainio och Wande pekar också på problematiken omkring behovet att distansera meänkieli från finska. Finskans aktuella inflytande på meänkieli är en utmaning för standardiseringsarbetet. Om meänkielis självständiga form och status ska kunna upprätthållas måste skillnaderna gentemot finskan framgå. På liknande sätt är svenskans inflytande på meänkieli en utmaning i standardiseringsarbetet.

Ett tämligen intensivt arbete med ordböcker och grammatiska handböcker sedan 1990-talet har bidragit till standardiseringen av meänkieli. Allt detta arbete kan sägas tillhöra meänkielis revitaliseringsfas – eller snarare vitaliseringsfas, eftersom inget av detta existerat någonsin tidigare. Den första ordboken, *Meän kielen sanakirja/Tornedalsk ordbok*, redigerad av Matti

Känttä och Erling Wande, kom ut 1992. Senare har två omfattande ordboksprojekt pågått. Det ena är *Meänkielen iso sanakirja/Storordbok för meänkieli*, redigerad av Bengt Pohjanen, som utkommit i tre volymer (A-K, L-N och O-R), den senaste 2018. Det andra projektet är Meän akateemis tvåvägsordbok, *Meänkieli - ruotti sanakirja/Meänkieli - svenska ordbok*, som under Erling Wandes, Märta Nylunds och Birgitta Rantatalos ledning arbetats fram under åren 2008–2016 och publicerats digitalt år 2017. Anders Alapää har under olika perioder, även under tiden efter 2017, varit en central medarbetare i ordboksarbetet. Under hösten 2022 publiceras den slutliga digitala versionen av detta verk, som omfattar 27 000 ord i tre lokala varieteter. Ordboken är således deskriptiv och avser inte att föreskriva vad som är korrekt i en standardiserad form av meänkieli. Utöver detta ingår meänkieliord tillsammans med bland annat ord insamlade från finska delen av Tornedalen i en omfattande sk kultur- och orddatabas redigerad av Birger Winsa. Winsa har dessutom publicerat ett antal smärre ordlistor över enskilda fackområden och en frasordlista.

Vad gäller grammatiska beskrivningar av meänkieli finns sedan 1990-talet *Meänkielen kramatiikki* av Matti Kenttä och Bengt Pohjanen och *Meänkieli rätt och lätt – grammatik och lärobok i meänkieli* av Bengt Pohjanen och Eeva Muli som utkom 2017. För närvarande pågår i Isos regi i samarbete med Uppsala universitet projektet *En grammatisk beskrivning av meänkieli*.

Språkvårdsarbete för meänkieli har sedan 1980-talet bedrivits informellt i STR-T:s regi. Inom ramen för SOFI (Språk- och folkminnesinstitutet, före 2006 benämning på myndigheten Isos) har under några år omkring förra decennieskiftet funnits en forskningsarkivarie för meänkieli inom dåvarande DAUM (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet) i Umeå. Sedan 2018 finns en första anställning med titeln språkvårdare i meänkieli vid Isos.

7.2.4 Tvåspråkighet

Eftersom *tvåspråkighet* i språkbytessituationer är en brygga mellan enspråkighet i minoritetsspråket och enspråkighet i majoritetsspråket (se Haugens ovan refererade modell, 2.5), kan man säga att tvåspråkigheten i sig själv utgör en faktor som kan påskynda det vidare språkbytet. Faktum är att fortsatt enspråkighet i minoritetsspråket är det som starkast gynnar språkbevarandet, något som dock, måste man hålla i minnet, motverkar andra egenintressen för minoriteten i form av medlemmarnas möjligheter som medborgare i det samhälle de ingår i.

Denna fråga, d.v.s. om tvåspråkigheten i sig är ett hot mot ett minoritetsspråk och om fortsatt enspråkighet i minoritetsspråket vore att föredra, är dock på sina håll i världen en brännande språkpolitisk fråga. I exempelvis Katalonien finns en aktivistgrupp som kallar sig *Grup Koiné*,

bestående av akademiker (främst språkvetare), samhällsdebattörer och politiker, som menar att tvåspråkighet i spanska–katalanska oundvikligen i det långa loppet leder till vad de kallar språkdöd för katalanskan, d.v.s. katalanskans försvinnande. De agerar därför för ett enspråkigt katalanskt Katalonien (Llengua i República 2016). Andra sociolingvister tar avstånd från och argumenterar mot gruppens slutsats (Pujolar et al. 2016). Om man studerar flerspråkiga samhällen världen över, påpekar dessa författare, inser man att tvåspråkigheten inte nödvändigtvis leder till att det svagare språket försvinner. Tvåspråkighet är visserligen en förutsättning för språkbyte, men inte dess orsak (se vidare Erdocia & Soler 2022). Man kan kanske tillägga att en enspråkighetstanke ligger närmre till hands för en rik region som Katalonien, med flera miljoner talare av språket katalanska och med politisk självständighet på agendan.

Exempel på påtvingad enspråkighet i det egna språket har också förekommit. Den ras-segregerande apartheidregimen som styrde Sydafrika 1948–1994 inrättade i enlighet med *The 1953 Bantu Education Act* ett helt separat 13-årigt skolsystem för den inhemska svarta befolkningens barn (se utförlig diskussion i Heugh 2003: 52ff.). Undervisningen skedde helt på de inhemska bantuspråken, bortsett från begränsad ämnesundervisning i engelska eller afrikaans. Få barn fortsatte sin skolgång längre än de första 7 åren. Barnens föräldrar ansåg att ”bantundervisningen” innebar att barnen hindrades från att lära sig engelska – vilket också var avsikten från regimens sida – och de kom därför att bli kritiska till undervisning på modersmålet generellt. Ironiskt nog skedde detta vid samma tid som Unesco hade framhållit det uppenbara värdet av att få undervisning på sitt modersmål (Unesco 1953). Trots det tvivelaktiga skälet till den s k bantundervisningen visade det sig i senare analyser att elevernas utbildningsresultat i olika ämnen generellt var starkare jämfört med när de fick undervisning med engelska som undervisningsspråk (Heugh 2003: 55).

Vad gäller tvåspråkighet för Tornedalens del kan man konstatera följande: Det har under den tid vi här fokuserar på skett en successiv och systematisk förskjutning i språkanvändningsmönster från endast eller huvudsakligen finska till en situation där en allt större andel av den dagliga språkanvändningen har kommit att försiggå på svenska, men om man ser över hela perioden från slutet av 1800-talet och fram till nu är det mest framträdande draget en successivt alltmer utbredd tvåspråkighet bland befolkningen, en tvåspråkighet som naturligt nog uppvisar ett antal individuella former. Det finns och har funnits individer som är starkare i meänkieli, starkare i svenska eller som är lika hemma på båda språken.

Elenius (2001) har utifrån arkivmaterial, bl.a. 1930 års folkräknings material om språk- och härkomstundersökningar i Övre Norrland, studerat språkanvändningsmönster i Övertorneå församling omfattande alla de boende i församlingen 1930 (2778 personer), uppdelade på olika

Tabell 3: En- och tvåspråkig språkanvändning i Övertorneå församling 1930 (bearbetat efter Elenius 2001: 337; för vissa individer saknas uppgift, varför de totala procenttalen för varje åldersgrupp är lägre än 100).

Födelseår	Aktuell ålder 1930	Enspråkiga i finska, procent	Tvåspråkiga, procent	Enspråkiga i svenska, procent
1850–1855	80–85	69	17	4
1856–1861	74–79	77	15	2
1862–1867	68–73	69	25	1
1868–1873	62–67	71	19	4
1874–1879	56–61	56	35	6
1880–1885	50–55	31	48	16
1886–1891	44–49	23	58	11
1892–1897	38–43	13	64	16
1898–1903	32–37	12	68	11
1904–1909	26–31	4	69	11
1910–1915	20–25	5	67	9
1916–1921	14–19	7	61	10

ålderskohorter. Tabell 3 visar andelen enspråkiga i finska, tvåspråkiga respektive enspråkiga i svenska bland dem som var födda 1850–1921.

Befolkningen i svenska Tornedalen var under tiden före försvenskningpolitiken övervägande enspråkigt finsktalande. I Övertorneå församling var de som var födda 1850–1855 till 69 % enspråkigt finsktalande. En liten andel på 4 % var enspråkigt svensktalande, medan 17 % angav sig vara tvåspråkiga (Elenius 2001: 337). De svensktalande hörde till en sorts medel- eller överklass (handelsmän, lärare, präster, brukspatroner). I samband med gruvfyndigheter under 1600-talet hade visserligen ett fåtal svenskar kommit till området, men dessa ”för-finskades” (Hansegård 1990: 11) och hade därför ingen inverkan på språkförhållandena i Tornedalen och angränsande finsktalande områden. Medan enspråkigheten i finska minskar och är nere i under 10 % bland dem som är födda 1916–1921, ökar andelen tvåspråkiga till över 60 %. Andelen enspråkigt svensktalande ökar också, men i begränsad utsträckning.

Rönmark och Wikström (1980) redovisar siffror för 1945 och framåt för andelen skolbarn som enligt olika undersökningar var enbart finsktalande (Tabell 4). Här framgår att förskjutningen mot tvåspråkighet eller enbart svenskspråkighet skett i hög hastighet och att det vid den

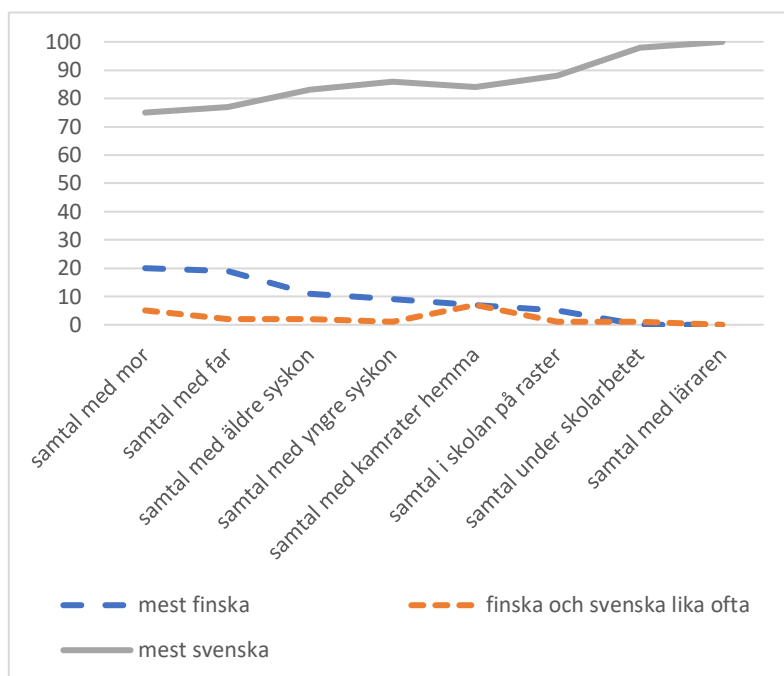
Tabell 4: Enspråkigt finsktalande skolbarn 1945–1975 (källa: Rönmark & Wikström 1980: 57).

Undersökningsår	Enbart finsktalande, %
1945 (åk 1)	72
1957 (åk 1)	38
1967 (åk 3)	16
1975 (åk 4)	1

sista fjärdedelen av 1900-talet är sällsynt med enspråkigt finsktalande barn. De är antingen tvåspråkiga eller enbart svenskspråkiga. Rönmark och Wikström (1980) undersökte läsåret 1975/1976 samtliga elever i årskurs 4 i Haparanda, Övertorneå och Pajala kommuner. För att få en homogen tornedalsk undersökningsgrupp

inkluderades inte kategorin ”invandrarelever” (N=34), och med ett mindre bortfall omfattade undersökningsgruppen 354 elever. Här ska endast ett par av resultaten som är särskilt betydande för vår diskussion kommenteras. Ett gäller språkanvändningen i olika språkliga uppgifter, vilket väl illustrerar att finskan är mycket begränsad i den aktuella barngruppen; detta menar de också själva. Det är endast 154 elever, klart mindre än hälften, som har vad som i undersökningen kallas för ”aktiva kunskaper” i finska, d.v.s. så mycket finska att de kunde återberätta en bildserie på finska.

En annan del av resultatredovisningen illustrerar tydligt att språkvalet i samtal är mycket

situationsberoende (Figur 1), något som återkommer som ett typiskt drag i tvåspråkiga kontexter generellt. När finska används är det huvudsakligen i informella sammanhang med familjen. Ju mer formell situationen är blir språkkraven större, exempelvis vad gäller passande ordförråd, och desto oftare blir språkvalet då svenskan.

Figur 1: Språkanvändning (procent) i olika situationer (källa: Rönmark & Wikström 1980: 30).

7.2.5 Språkbehärskning i finska och svenska

Frågan om *språkfärdighet* i finska respektive svenska har på olika sätt varit aktuell under olika skeden och har återkommit i forskning från olika tider. Generellt kan sägas att ju högre färdigheterna i svenska blir desto mer etableras det svenska språket hos befolkningen och motsatt, ju lägre färdigheterna blir i finska, desto svagare blir finskans ställning i befolkningen.

I Magdalena Jaakkolas undersökning (Jaakkola 1973), som grundar sig på material insamlat 1966, deltog 347 personer från Övertorneå kommun. Så mycket som 96 % av alla uppgav att de kunde båda språken, men i olika grad. Språkkunskaperna varierade i förhållande till geografisk hemvist inom kommunen, ålder och utbildningsnivå. Sålunda var finskan starkast i Aapua, den mest avlägsna byn, där 76 % av befolkningen kunde finska bäst, medan det motsatta gällde i Matarengi kyrkby där 72 % av befolkningen kunde svenska bäst. Geografi och utbildningsnivå samverkade på så sätt att 76 % i Aapua endast hade folkskola, medan 72 % i Matarengi hade fortsatta studier bakom sig. Även åldersfördelning och andel inflyttade i förhållande till ”stambefolkningen” skilde sig åt mellan kommunens olika delar. Språkkunskaperna i förhållande till ålder framgår av Tabell 5.

Jaakkola redovisar också deltagarnas färdigheter i att tala, läsa och skriva finska enligt deras egen bedömning (s 82). Medan 87 % ansåg sig kunna tala finska bra eller tämligen bra, var det bara 43 % som ansåg sig kunna läsa och 24 % som ansåg sig kunna skriva finska bra eller tämligen bra. 36 % ansåg sig inte alls kunna skriva finska. Resultaten kan vara svårtolkade, då vissa av de intervjuade kan ha uppfattat att frågorna gällde standardfinska, medan andra kan ha trott att deras egen dialekt avsågs (cf. Winsa 1998: 100).

I anslutning till detta kan man reflektera över tidens uppfattning att tordalingarnas språk uppfattades som en dialekt av finska snarare än ett eget språk och att det därför i en undersökning som Jaakkolas var rimligt att tillfråga deltagarna till exempel om deras förmåga

Tabell 5: Språkkunnighet i procent i förhållande till ålderskategorier i Övertorneå 1966 (baserat på Jaakkola 1973: 63).

Ålder	Finska bäst	Båda lika bra	Svenska bäst	Antal
55–64	55	25	20	69
45–54	48	25	27	59
35–44	43	21	26	63
25–34	31	21	48	48
15–24	20	19	61	107

att skriva finska, som de i allmänhet inte fått någon undervisning i. Jaakkola skriver (s 82): ”Den bristfälliga behärskningen av språkfärdighetens olika former kan också kallas halvspråkighet: då tornedalingarna blott har muntliga färdigheter i finska, kan de endast delvis utnyttja dess möjligheter som kommunikationsmedel.” Som beteckning på en situation där man kan tala men inte skriva ett språk, är en idiosynkratisk användning av begreppet halvspråkighet, vilket exemplifierar att många olika betydelse har kommit att kopplas till ordet.

För att pröva idén om halvspråkighet (se också vår diskussion tidigare, 6.1.1 och 6.1.2) testades deltagarna dels med ett synonymtest på respektive språk, dels med ett översättningstest (översättning av ord från finska till svenska och vice versa). Kort uttryckt spretade resultaten en del, men övergripande var det så att de mer balanserat tvåspråkiga fick sämre resultat än de som talade endast svenska eller endast finska eller vars svenska respektive finska var starkare. De mer balanserat tvåspråkiga var personer som vid undersökningstillfället ansåg att de talade båda språken lika bra eller som i barndomshemmet talat båda språken. Trots att det finns många metodiska invändningar mot undersökningen (att endast ordförrådet testades och att orden hämtats från standardfinska resp standardsvenska samt att testorden var få), anser författaren att ”resultaten tyder på ’halvspråkighet’ hos de tvåspråkiga”, men tillägger också försiktigtvis ”åtminstone i fråga om de båda språkens ordförråd” (s. 92). Att författaren ändå drar slutsatser om halvspråkighet hos de testade synes vara en reflektion av hur starkt inflytande Hansegårds då nyligen framlagda teori hade även inom forskarsamhället. Debatten om teorins hållbarhet (se tidigare och nedan) hade just startat när Jaakkola formulerade sin konklusion.

Jaakkolas undersökning behandlade också till viss del deltagarnas kunnighet i svenska. Deltagarna tillfrågades om de hade haft svårigheter med svenska språket. Mer än hälften av alla tillfrågade, närmare bestämt 191 personer eller 55 %, menade att de haft sådana svårigheter. Cirka hälften av dessa som haft svårigheter menade att dessa varit ihållande och fortsatt efter skoltiden. Detta är ett intressant resultat med tanke på att alla gått i helt svenskspråkig skola, ”eller kanske just på grund därav” som Jaakkola formulerar det (s. 94).

I Winsa (1998) presenteras en uppföljande undersökning, genomförd 1991–1992 och som i stora drag är en replikering av Jaakkolas studie. I denna senare undersökning intervjuades 81 personer från byarna Aapua och Matarenki⁶ i Övertorneå; 20 av dessa hade också deltagit i Jaakkolas undersökning på 1960-talet. Bland annat redovisas deltagarnas självskattade behärskning av tornedalsfinska. Här anger över 90 % att de kan förstå och själva tala meänkieli

⁶Nb. Winsa använder den finsk-finska ortbeteckningen; jfr Matarengi i Jaakkolas undersökning.

bra eller ganska bra, medan 63 % kan läsa och 32 % skriva meänkieli bra eller ganska bra (Winsa 1998: 101).

Bengt Loman och hans medarbetare genomförde i slutet på 1960-talet undersökningar av språket i Tornedalen (Loman 1974a). Deltagare i undersökningar av vuxnas språk var 40 slumpmässigt utvalda tvåspråkiga personer från Matarengi och Juoksengi, födda 1923–1938. Deltagarna intervjuades på svenska 1968 och på finska 1969 om samma ämne, nämligen deras inställning till barnens skolarbete (Loman 1974b: 9). Fokus för undersökningarna var att empiriskt och kritiskt pröva halvspråkighetsteorin.

Pinomaa (1974a) undersökte meningsbyggnaden i de intervjuades talade svenska och talade finska. I undersökningen jämfördes meningsbyggnadens komplexitet och fullständighet i tornedalingarnas talspråk, dels med den hos enspråkiga svenskars i ett motsvarande intervju-material från Borås, dels med enspråkiga finnar från Helsingfors. Jämförelse gjordes också på motsvarande sätt mellan tornedalingarnas svenska och finska talspråk. Inga påtagliga skillnader konstaterades mellan de tvåspråkiga tornedalingarnas och de enspråkiga jämförelsegruppernas meningsbyggnad. Den marginella skillnad som kunde konstateras var att de tvåspråkiga tornedalingarnas meningslängd i genomsnitt var ett par ord kortare än de enspråkigas. Inte heller fanns några konstaterade skillnader i deltagarnas svenska och finska talspråk. De som producerade en viss meningslängd på det ena språket gjorde det också på det andra med hög statistisk korrelation mellan språken. Pinomaa konstaterar därför att ”resultaten inte ger något stöd åt tanken om den s.k. ’halvspråkigheten’ i Tornedalen” (s. 138).

I en annan analys (Pinomaa 1974b) studeras influenser från finskan i tornedalingarnas svenska. Här konstateras att beläggen inte är vanliga, men att de uppträder i många kategorier. Ett par sådana kategorier är utelämnade eller felaktiga prepositioner (ex: *Alla filmer tittar dom i alla fall, på* utelämnat; *Alla va i samma stadie*, i st.f. *på*) och ordföljd (ex: *å kan man så hjälper ju man*, i st. f. ... *man ju*). Det intressanta här är att alla belagda kategorier av sådan påverkan från finskan förekommer på liknande sätt i finlandssvenskan så som den talas i Helsingfors. Även här konstateras att ”den låga frekvensen för interferensfenomen ger inte heller anledning att betrakta talarna som ’halvspråkiga’ (s. 108).

Även tornedalska ungdomars språk analyserades i detta sammanhang. En undersökning (Nordin 1974) omfattade hela årskurs 8 i Övertorneå, alltså ungdomar i 14–15-årsåldern som kom från huvudsakligen finskspråkiga, tvåspråkiga respektive huvudsakligen svenskspråkiga hem. Materialet bestod av återberättelser av bildserier. Flera olika mått på svensk muntlig språkbehärskning användes, främst inriktade på grammatisk komplexitet och korrekthet. De tornedalska eleverna jämfördes dels med tvåspråkiga finlandssvenska elever från Sibbo i södra

Finland, dels med enspråkiga svenska elever från Skåne i samma åldersgrupp och med samma sociala bakgrund enligt ett socialt indexmått. Det mest påtagliga resultatet av jämförelsen med Sibboeleverna var likheterna mellan de olika materialen, dock med ett svagt företräde för de tornedalska eleverna i fråga om meningsbyggnadens fullständighet och korrekthet (s. 163). Detta är intressant med tanke på att svenska är modersmål (första språk) för Sibboeleverna, medan svenska för de tornedalska eleverna var antingen deras andraspråk, ett av deras två modersmål eller deras modersmål.

Jämförelsen med de enspråkigt svenska eleverna var mindre klar, då det i detta fall var frågan om att jämföra de tornedalska elevernas muntliga material med ett uppsatsmaterial från de svenska/skånska eleverna. Dock var detta ett "talspråksnära" skriftligt material. Som väntat fanns färre fel i uppsatsmaterialet än i tornedalselevernas talade material; uppsatsskribenterna hade tid att monitorera sitt språk. Däremot är det intressant att meningskomplexiteten överensstämmer i de två materialen. Nordin sammanfattar att man inte kan "märka något speciellt språkligt handikapp hos eleverna – deras språkförmåga är väl jämförbar med andra grupper" (s. 168).

I en annan undersökning (Wrede 1974) av svensk språkförmåga hos samma ungdomar som deltagit i Nordins undersökning ovan användes ett testbatteri omfattande hörförståelse, talproduktion, läsning, uppsatsskrivning, grammatik, betoning och ljuddiskriminering. Ungdomarna delades först in i två grupper med avseende på deras färdigheter i finska med hjälp av ett screeningtest. En grupp hade mer omfattande kunskaper i finska, medan den andra hade jämförelsevis ytliga kunskaper i finska. Tillvägagångssättet motiverades dels av att halv-språkighetshypotesen svårligen kan prövas på individer som är huvudsakligen enspråkiga i svenska, dels en kritik mot tidigare undersökningar av barns svenska som inte alls kontrollerat för deras kunskaper i finska. Resultaten visade att de tornedalska ungdomarna klarade det svenska testbatteriet lika bra oavsett om de hörde till den grupp tvåspråkiga som hade starkare finska eller om de hörde till den i huvudsak enspråkiga grupp som hade ytliga kunskaper i finska. Slutligen kan nämnas att de tornedalska elevernas svenska i alla komponenter av de svenska testen var signifikant överlägsen svenskan hos finskspråkiga elever i Finland, som fått traditionell finsk skolundervisning i svenska, och även signifikant bättre än svenskan hos en grupp sverigefinska elever. I det senare fallet bör man dock hålla i minnet att den sverigefinska gruppen vid tiden för undersökningen var betydligt mindre inlemmad i det svenska samhället än idag.

Sammanfattande kan sägas att de omfattande undersökningar av tornedalingarnas språkbehärskning som genomfördes av medarbetarna i Lomans grupp inte på något sätt gav vid

handen att de undersökta tornedalingarna i sina båda språk i det fall de var tvåspråkiga, eller i svenska om de var enspråkiga, skulle skilja sig från socioekonomiskt jämförbara språkanvändare av svenska eller finska i andra delar av Sverige eller i Finland.

Hansegård kommenterade dessa forskningsresultat både vid tiden för deras publicering (Hansegård 1975, 1977) och i sin återblick på halvspråkighetsdebatten (Hansegård 1990). Vi har tidigare nämnt att begreppet halvspråkighet i grova drag skulle beteckna brister i tvåspråkigas behärskning av båda sina språk. Mer specifikt sammanfattade Hansegård sin syn på språkbehärskning i sex punkter, enligt vilka det alltså hos "halvspråkiga" skulle finnas brister (Hansegård 1968: 97ff.):

1. storleken på ordförrådet
2. språkriktigheten
3. graden av automatik
4. förmågan att skapa eller nyskapa
5. språkets tanke-, känslö- och viljefunktion
6. rikedom eller fattigdom på individuella betydelser

Hansegård menade att Lomans undersökningar endast berörde de första tre punkterna och inte de övriga, vilka han för sin del ansåg vara de mest intressanta. Hansegård framhöll vidare att hans punkter skulle uppfattas som hypoteser snarare än belagda fakta, men att dessa hypoteser hade starkt stöd i hans observationer av språkanvändning under ett stort antal år. Han medger att observationer av det slag han hänvisar till kan vara subjektiva och styrda av den iakttagandes erfarenheter och förväntningar, men vidhåller ändå ihärdigt att hans uppfattning har fog för sig. Framför allt hävdar han att Lomans och hans egna slutsatser skiljer sig åt på grund av deras skilda val av forskningsmetod. Mot Lomans empiriskt genomförda forskning ställer han sina egna iakttagelser, som han hävdar har gjorts med deltagande observation: "I den metoden ingår inlevelse (förståelse) som komponent" (Hansegård 1977: 42). Problemet är att kunskap om de förhållanden som formuleras i Hansegårds tre senare punkter inte *kan* fås fram genom direkta iakttagelser. Det gäller aspekter av språkbehärskning där ytliga iakttagelser av språkbeteende lätt kan misstolkas och fyllas med mening utifrån iakttagarens förväntningsramar. Som vi sett tidigare var det ju just detta som skedde, när begreppet halvspråkighet fick vingar och blev allmänt spritt och använt. Saken illustreras även med skarpa konturer i Hansegårds egna formuleringar. Hansegård återvänder i debatten med Loman till uttryckssätt som förekommer också i boken *Tvåspråkighet eller halvspråkighet* från 1968. Han skriver: "Att det finns gott om tornedalingar som talar svenska fort, rätt och länge (papegojsvenska) är ingen nyhet" (1975: 11), "Man kan mycket väl tala svenska rätt och flytande, men upplevelserna bakom ordflödet

förefaller torftiga” (1975: 8) och ”Språket är inte helt spontant, även om talet är flytande. Talandet är en sorts skådespeleri. Man härmar det som man uppfattar som typiskt svenskt.” (1977: 41). Loman (1975: 28) kontrar med att Hansegård ”bör framlägga empiriska data som stöder dessa påståenden” och att talet om papegojsvenska ”är djupt förolämpande för de människor som den klistras på”.

Det ska dock avslutningsvis tilläggas att många av Hansegårds iakttagelser om språkliga förhållanden är rimliga, t.ex. att det ”finns alla grader av förtrogenhet med svenskan” hos tor-nedalingar (Hansegård 1977: 40). Problemet är brist på empiriskt underlag och Hansegårds tämligen vilda generaliseringar utifrån sina iakttagelser till stora grupper av språkanvändare.

Vad gäller Lomansgruppens resultat är en rimlig tolkning att de utgjorde valida argument mot Hansegårds halvspråkighetsbegrepp, som Loman (1977) alltså ansåg skapat utifrån ”grova generaliseringar baserade på subjektiva skattningar” (s. 27). Framför allt är det troligt att de personer som undersöktes i Lomans projekt på 1970-talet faktiskt hade färdigheter – och begränsningar i sina färdigheter – som liknade motsvarande enspråkigas färdigheter och begränsningar.

Också Rönmark och Wikström (1980) undersökte med olika metoder elevernas kunskaper i finska och svenska. I en uppgift fick de elever som hade aktiva kunskaper i finska återberätta bildserier, två på svenska och två på finska. Elevernas prestationer på respektive språk bedömdes på en femgradig skala. Resultaten visade på en positiv korrelation mellan poängen i respektive språk, d.v.s. de som hade höga poäng i finska hade ofta också höga poäng i svenska. Mer än hälften, eller 81 elever, hade bedömningen 3 eller högre i båda språken. Två grupper om vardera 18 elever, eller drygt 11 procent, hade mycket höga (4 eller 5) respektive mycket låga (1 eller 2) bedömningar i båda språken. Detta mönster förekommer för övrigt ofta i undersökningar av tvåspråkigas kunskaper i sina respektive språk (Bylund, Abrahamsson & Hyltenstam 2012). Man ska emellertid också hålla i minnet att språkfärdigheter varierar längs flera parametrar även bland enspråkiga. Intressant i Rönmarks och Wikströms resultat är också att 11 elever hade mycket höga bedömningar i svenska och mycket låga i finska. Ett sådant mönster kan helt enkelt förklaras med att dessa elever levde i ett sammanhang där deras svenska var betydligt starkare än deras finska. Endast 2 elever hade mycket höga bedömningar i finska samtidigt som bedömningen av deras svenska var mycket låg. På motsvarande sätt var dessa elever förmodligen från en bakgrund där finskan spelade en större roll i svenskan i deras vardag. Båda dessa mönster är helt normala i språkbytessituationer som vi konstaterat ovan.

7.2.6 Effekter av förtrycket av meänkieli

Vi har på flera ställen i texten ovan redovisat att försvenskningsspolitiken innebar ett förtryck av meänkieli som över generationerna ledde till att språket minskade i användning och blev hänvisat till eller gömdes undan i familjen eller närmiljön; efter hand fördes språket inte vidare till den uppväxande generationen annat än i begränsad utsträckning. Personliga vittnesmål om en känsla av sorg, uppgivenhet och även ilska över denna förlust av meänkieli redovisas längre fram i denna text, liksom språkförlustens effekter på bristande möjligheter till kommunikation över generationer. Utöver dessa helt uppenbara effekter av förtrycket kan man fundera över vad det har inneburit för de meänkielitalande människorna, inte minst skolbarnen, under de olika tidsperioderna från 1880-talet och fram till 1960-talet – och egentligen ännu längre fram – att deras modersmål nedvärderades, undertrycktes och förbjöds. Vad betydde det för barnens kunskapsinhämtande i skolan? Vad betydde det för möjligheterna att synliggöra den egna kulturella historien och livsformen? Vad betydde det för barnens möjligheter att utveckla sitt finska modersmål? Kan man säga att befolkningen åsamkades kränkning och oförrätt? Om så är fallet har ansvariga för språkpolitiken, staten, något att be om ursäkt för och gottgöra. Eller var ingen skada skedd?

Ett begrepp som är användbart för att belysa en del av dessa frågor är *epistemisk orättvisa*.⁷ Begreppet introducerades av Miranda Fricker för att beteckna sociala kategoriers ojämlikhet i förhållande till kunskap (Fricker 2007). Det handlar dels om hur olika gruppers erfarenheter och kunskaper blir framhållna respektive osynliggjorda, dels om hur olika grupper får tillgång till kunskap eller avskärmas från kunskap. Under den korta tid som begreppet cirkulerat har det fyllts ut med exempel från olika samhällssituationer och diskuterats inom olika discipliner (Kidd, Miranda & Pohlhaus Jr. 2017). I förhållande till skolning via ett språk som barnen inte behärskar konstaterar Kerfoot och Bello-Nonjengele (2022: 5) att ”denna form av språkligt baserad epistemisk orättvisa ...utsätter elever på lång sikt för en levnadsbana där de riskerar ekonomisk och sociopolitisk exkludering och andra nackdelar, samtidigt som den minskar förtroendet för deras eget epistemiska värde”, d.v.s. att de själva har något att bidra med kunskapsmässigt.

Enligt idag gällande svensk skollag ska likvärdighet garanteras: ”Alla ska, oberoende av geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skolväsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser i denna lag” (Skollag 2010:800, 8

⁷ Epistemisk från grekiskans *episteme*, ’kunskap’, ’förståelse’, ’bekantskap med’.

§). Sådan likvärdighet är enligt aktuell utbildningsforskning uppenbarligen svår att uppnå såväl idag som – ännu tydligare – under tidigare skeden i svensk historia.

Under hela den period från början av 1800-talet till mitten eller slutet av 1900-talet, när den ursprungligen finsktalande befolkningen successivt blev alltmer tvåspråkig och slutligen i allt högre grad svenskspråkig, skedde en språklig anpassning till situationens krav. Medan finskan fortsatte att ha funktionen av familjens och närmiljöns språk, lärde sig människorna efter hand svenska med målsättningen att bemästra kommunikationen med det vidare samhället, främst med representanter för skolan, kyrkan, rättsväsendet och så småningom sjukvården.

Utifrån den forskning om andraspråksinlärning och tvåspråkighet/flerspråkighet hos barn och vuxna som utvecklats explosionsartat under de senaste femtio åren, har vi fått en klarare bild av de hinder i kunskapsinhämtande som många av de berörda kan ha upplevt in på bara skinnet: Att lära sig ett nytt språk till den nivå som krävs i olika samhällsfunktioner är sannernligen ingen bagatell. Även om det för många individer går att lära sig en del av det nya språket på relativt kort tid, tar det flera år att tillägna sig den språkbehärskningsnivå som de som lärt sig språket från barnben utvecklat. Förutsättningarna för språkinlärning skiljer sig starkt, både beroende på individuella faktorer (ålder, motivation och fallenhet för språkinlärning, läs- och skrivkunnighet m m) och i relation till situationsberoende faktorer (t.ex. kontaktmöjligheter med svensktalande och tillgång till kvalificerad undervisning i språket) (Abrahamsson 2009; Hyltenstam 2007).

Mot bakgrund av tillgänglig allmän kunskap kan man i förhållande till den situation vi här diskuterar med säkerhet säga att vissa individer lärde sig endast så mycket svenska att de klarade de enklaste kontakterna med det svensktalande samhället. Även i sådana fall där individerna behärskade svenska i högre grad, kunde det kvarstå en betydande klyfta mellan deras behärskning av svenska och situationens krav. I språkligt komplexa situationer, som t.ex. vid förhandlingar med myndighetspersoner eller allmänt i samtal med dem som betraktades som ”överheten”, kan begränsade språkkunskaper ha bidragit till att sätta den enskilde i ett klart underläge gentemot statens representant (utöver det underläge som överallt funnits hos allmogen i förhållande till ”överheten”). Ett exempel är det rättsliga förfarandet vid avvittringen enligt Lag 1921:378 om så kallade ströängars indragande till kronan (Torp 2022). I samband med bostadsutskottets utredning i slutet av 1980-talet angående avvittringen (Bo1989/90; BoU12, redovisad i Torp 2022: 13) hävdade vissa remissinstanser, till exempel Lantbruksstyrelsen, att ”möjligheterna till missförstånd vad gäller avvittringens komplicerade förfarande var många” (Torp 2022: 15). På grund av språksvårigheter förstod berörda inte alltid beslutens innebörd och uppfattade inte heller alltid sin rätt att överklaga.

Dock är det framför allt i förhållande till den helt svenskspråkiga undervisningen i skolan, alltså undervisning enligt en monoglossisk utbildningspolicy, som barnens begränsade behärskning av svenska i många fall måste antas ha fått betydande negativa konsekvenser. Att skolans språk varit ett annat än det barnen haft med sig från hemmet har inneburit ett hinder för dem i att kunna utnyttja den egna potentialen för kunskapsinhämtande och personlig utveckling. För att underbygga ett sådant påstående och klargöra sammanhangen behöver vi kort presentera kunskap omkring tvåspråkiga eller flerspråkiga barns skolframgång som genom forskning etablerats under de senaste 70 åren.

Redan i början av 1950-talet framhöll Unesco, som vi nämnt tidigare, modersmålets värde för självutveckling och omvärldsförståelse och att det därför bör användas så mycket som möjligt i utbildningssammanhang – med särskild vikt på de första skolåren (Unesco 1953): ”Det är axiomatiskt att det bästa instrumentet för att undervisa ett barn är via dess modersmål” (s. 11). Unescos rapport motiverades just av att man ville uppmärksamma frågor om minoritetsspråk i utbildningssammanhang. Det är nämligen bara i minoritetsspråkssammanhang, eller i koloniala och postkoloniala sammanhang, som det *inte* anses som självklart att barn klarar skolan bäst om de undervisas på ett språk som de förstår – eller på det språk som de behärskar bäst. När det gäller språkliga majoriteter är det ingen som ifrågasätter principen: barn till fransktalande föräldrar undervisas självklart på franska i Frankrike och motsvarande på engelska i Storbritannien, på finska i Finland, på italienska i Italien, på svenska i Sverige och så vidare.⁸ Detta är inte enbart en uppenbar fördel för det individuella barnet; det har också positiva konsekvenser för hela samhället i flera dimensioner, även samhällsekonomiskt (se utredning i Hyltenstam 2003). Redan i Unescos rapport från 1950-talet framhölls som självklart att minoritetsspråkiga elever även behöver få tillgång till en kvalificerad och systematiskt upplagd undervisning också i majoritetsspråket. Olika upplägg för tvåspråkig undervisning, i vilken undervisning sker både på och i båda språken, och där modersmålet har en central roll under hela skoltiden men utgör en särskilt stark komponent under de första åren, har prövats på många håll i världen under den tid som förflutit. Unesco står även idag fast vid principen att kunskap inhämtas mest effektivt via modersmålet, men betonar under devisen *modersmålsbaserad flerspråkig undervisning* behovet av att tillägna sig kunskaper i flera språk.⁹ Trots kunskapsläget och trots att nödvändigheten av eller fördelarna med modersmålsbaserad flerspråkig undervisning betonats från

⁸ Att svensktalande föräldrar – och för övrigt föräldrar inom hela EU – idag väljer att sätta sina barn i skolor med så kallad språk- och ämnesintegrerad undervisning, där engelska är undervisningsspråk är en komplex problemställning, som har vissa paralleller med den helsvenska undervisningen för barn i Tornedalen, men den lämnas här utanför framställningen (se Skolverket 2010, 2018).

⁹ <https://en.unesco.org/themes/gced/languages>

forskare och informerade utbildningsexperter, är det fortfarande internationellt sett bara i mycket begränsad utsträckning, ja i en försvinnande liten del av de situationer där behovet finns, som sådan undervisning är normalfallet för flerspråkiga barn.

Unescos tidiga rekommendationer utarbetades av en grupp lingvister och utbildningsexperter från olika delar av världen. Dessa var naturligtvis medvetna om de svårigheter som ett omedelbart införande av modersmålsbaserad undervisning skulle innebära på många håll i världen och presenterade därför långa listor på förhållanden som kunde hindra eller försvåra användning av modersmål i undervisningen, t.ex. avsaknad av skriftspråk och brist på läromedel och utbildad undervisningspersonal, men också komplexa flerspråkighetssituationer i vissa delar av världen, där det inte var självklart vilket eller vilka språk man i första hand skulle satsa på. Samtidig framhölls att många av dessa hinder var möjliga att övervinna, och att ett arbete borde bedrivas för att skapa möjligheter att göra fler språk användbara i undervisning.

Medan Unescos rekommendationer huvudsakligen var baserade på sunt förnuft snarare än på empirisk forskning omkring effekter av modersmålsbaserad respektive icke-modersmålsbaserad undervisning, har man idag tillgång till empirisk, forskningsbaserad kunskap på området. Denna forskning visar på fördelarna med modersmålsbaserad (flerspråkig) undervisning i fråga om elevernas språkutveckling, kunskapsinhämtande och personliga utveckling (se t.ex. Heugh 2003; Collier & Thomas 2017; Cummins 2017) och på negativa följder av att barn utsätts för undervisning på språk som de inte förstår, eller inte förstår fullt ut. Medan barn i 7-årsåldern relativt raskt, kanske på 2–3 år, kan lära sig kommunikativa basfärdigheter i ett nytt språk, tar det betydligt längre tid för dem att tillägna sig det mer avancerade språk som krävs för att tillgodogöra sig skolans ämnesundervisning. Det rör sig enligt sedan länge etablerad forskningskunskap om en tidsperiod på 3–8 år innan andraspråket är ett fullgott instrument för kunskapsinhämtande på en nivå som är jämförbar med förstaspråket hos jämnåriga (Collier 1987). Detta betyder att många barn inte under hela sin skoltid uppnår den nivå i andraspråket som gör detta språk till ett effektivt verktyg i skolarbetet (se vidare diskussion om språkinläring, tvåspråkighet och kunskapsinhämtande i Hyltenstam 2007). En god illustration av denna problematik från det meänkielitalande området finns i Hans Åhls personliga reflektioner över sin vidare skolgång i samrealskolan i Malmberget. Efter sju år i hembyns folkskola vållade svenskan fortfarande problem i skolarbetet:

Jag skulle nu jämföras med elever som talade svenska som sitt förstaspråk. På den tiden förstod jag inte varför jag hade så svårt att klara alla svenska texter som vi fick i hemläxa jämfört med de andra eleverna. Jag förstod inte att jag fortfarande höll på att tillkämpa mig det nya språket, utan kände mig enbart dum och ointelligent – allt var egentligen mitt eget fel. (Åhl 2007: 15)

Mot bakgrund av nutida förståelsen av andraspråksinläringens komplexitet var Åhl helt klart inte ensam om denna erfarenhet.

I en aktuell rapport från Världsbanken (World Bank 2021) redovisas uppgifter om att det fortfarande är 37 % av eleverna i låg- och medelinkomstländer som undervisas på ett språk som de inte förstår, vilket innebär ett hinder såväl för deras inläring som för deras vidare tillgång till samhällsresurser och inkludering i samhället. Förhållandet bidrar till *Learning Poverty*, ett begrepp som introducerades av Världsbanken i ett samarbete med Unesco inom ramen för deras *Human Capacity Project*. Learning poverty, som kanske kan översättas med *kunskapsfattigdom* på svenska, är ett mått på hur stor andel barn som ännu i 10-årsåldern inte kan läsa åldersadekvata texter och förstå dessa texters innehåll (World Bank 2019). Barnen blir fattigare på kunskaper än deras kognitiva potential skulle tillåta: ”Att undervisa unga barn på det språk de talar i hemmet är avgörande för att eliminera kunskapsfattigdom” (World Bank 2019). Utsatta för en skolgång som resulterar i kunskapsfattigdom är typiskt barn från språkliga minoritetsgrupper och invandrargrupper samt barn i koloniala och postkoloniala situationer, alla med det gemensamt att deras undervisning sker på språk som de inte, eller inte fullt ut, behärskar. Några talande mått är att kunskapsfattigdom gäller för 53 % av barnen i låg- och medelinkomstländer och så mycket som 80% av barnen i fattiga länder (World Bank 2019), medan siffran för ett land som Sverige räknats fram till 2 % (EduAnalytics 2019).

Ett belysande exempel kan hämtas från utbildningsstatistik vid slutet av 1980-talet och början av 1990-talet från Moçambique, där huvuddelen av all undervisning i både kolonial och postkolonial tid sker och har skett på portugisiska, den tidigare kolonialmaktens språk. Man kan tillägga att statistiken vid samma tid visade att endast ca 1 % av befolkningen hade detta språk, portugisiska, som modersmål; modersmål för flertalet är ett av landets ca 20 olika bantuspråk. Av en kohort på 1000 elever som började i första klass återstod vid slutet av femte skolåret endast ca 100. Cirka en fjärdedel hoppade av efter varje skolår och ytterligare en fjärdedel fick gå om på grund av ej godkända resultat (se Hyltenstam & Stroud 1993). Naturligtvis har katastrofala resultat av detta slag inte bara en enda bakgrund, t.ex. språksvårigheter, utan beror på en kombination av språkhinder, fattigdom, hälsoproblem, avsaknad av utbildningstraditioner och annat, men stora andelar av eleverna misslyckas på grund av att de helt enkelt inte förstår vad undervisningen handlar om.

Fenomenet *learning poverty* kan relateras till teorin om epistemisk orättvisa (Fricker 2007) och kan likställas med fenomenet *epistemisk skada* (eng. 'epistemic harm'). Epistemisk skada innebär att “sätta upp hinder för att någon ska lyckas kognitivt” (Steup & Ram 2020: 4). Här är det inte bara den motgång som individen upplever genom att nekas tillgång till kunskap, vilket

blir effekten av att kunskapen förmedlas på ett språk som den enskilda individen inte förstår. Att empiriskt påvisa exakt vilken epistemiskt skada eller kunskapsfattigdom som den tornedalska befolkningen åsamkats genom undervisning på ett språk som inte tillgängliggjort kunskap på ett effektivt sätt är naturligtvis inte möjligt. Utifrån teoretiska överväganden kan man dock sluta sig till att så måste ha blivit fallet i större eller mindre utsträckning. Vi har dock hittat ett par mättningsrelaterade uppgifter omkring denna fråga som är värda att beakta. I ovan redovisade undersökning av Rönmark och Wiklund (1980) kommenteras på följande sätt den grupp elever på ca 10 % som så sent som på 1970-talet uppvisade störst svårigheter i svenska:

De kan mycket väl bli konsekvent felbedömda när det gäller deras skolprestationer. Lärarens bedömning av skolprestation (t ex betyg) sker ju ofta utifrån elevens verbala färdighet och förmåga att muntligt redovisa sina kunskaper. Eftersom dessa 30 elever (ca 10 % av undersökningsgruppen) ständigt "tvingas" använda sitt "sämre" språk i skolan kan felbedömningar från lärarens sida förekomma. (Rönmark & Wiklund 1980: 69)

Man kan sluta sig till att de språkliga hindren inte bara försvårar kunskapsinhämtandet. Eftersom de kunskaper som eleverna faktiskt tillägnat sig prövas genom ett språk som de kanske har svårigheter att uttrycka sig på, kan resultatet bli att deras kunskaper framstår som mer begränsade än vad de faktiskt är.

En annan uppgift som kan tyda på epistemisk skada finns hos Kenttä och Weinz (1968: 31), som rapporterar att resultaten i standardprov 1963 var sämre i Tornedalen än i landet i övrigt, vilket också stöddes av mätningar som gjorts av Länsskolnämnden i Norrbotten.

Som sagt är det inte möjligt att med siffror påvisa vilken epistemisk skada finsk- eller meänkielitalande elever lidit under en period av 150 års skolgång som inte varit anpassad till deras språkliga situation, men det är rimligt antagande att den var som allra störst under åren strax efter införandet av den helt svenskspråkiga skolan, när få barn förstod undervisningsspråket vid skolstarten, för att sedan i någon utsträckning successivt ha minskat i takt med att tvåspråkigheten och behärsningen av svenska blev mer utbredd. Det är rimligt att anta att epistemisk skada har vållats i olika utsträckning, mer för vissa elever än för andra, under hela assimilationsperioden från slutet av 1800-talet fram till 1960-talet, men också fram till våra dagar.

Vi vill här göra läsaren uppmärksam på att ett negativt laddat begrepp som epistemisk skada kan ha backlasheffekter om det används som ett karakteriserande drag om individer eller grupper: någon är (permanent) en skadad individ. Vi vill betona att begreppet avser att beteckna åsamkandet av skada. Det är alltså inte något som den drabbade evinnerligt har eller nödvändigtvis ens upplever. Dock är det så att effekterna kan vara allvarliga på både kort och längre sikt för individer och sett i ett övergripande analytiskt perspektiv för hela gruppen. Vi finner

det också angeläget att av ångslan för oförutsedda negativa återverkningar inte skygga för att lyfta fram förhållanden där övergrepp utifrån dagens kunskapsläge måste anses ha förekommit.

I fråga om den andra betydelsen av epistemisk orättvisa handlar det i vidare bemärkelse om hur den maktavande gruppen tillskriver sig själv ett kunskapsmonopol och därvid betraktar sig själva som epistemiskt trovärdiga, medan den underordnade gruppens kunskaper och erfarenheter ses som obefintliga, oviktiga, irrelevanta och alltså inte värda att över huvud taget ta på allvar eller ta del av. Det är här fråga om ett osynliggörande av minoritetens kunskaper, erfarenheter, kultur och historia, ett *epistemiskt osynliggörande*. Motsatsen, ett aktivt erkännande av minoriteten i alla dessa aspekter, skulle innebära en grundläggande förändring av rådande synlighetsordning ('order of visibility': Kerfoot & Hyltenstam 2017).

Den tornedalska kulturen och tornedalska kunskaper och livserfarenheter har varit omvittnat osynliga inte bara i skolan för tornedalska elever utan också i det svenska samhället i stort. Sörlin (1988) talar om järnvägen som verktyg för ekonomisk utveckling och symbol för nationellt enande. Försvenskningen av de samiska och finska ortnamnen, först längs Malmbanan mellan Gällivare och Riksgränsen och senare i samband med utbyggnaden av järnvägen till Tornedalen, är ett exempel på successivt osynliggörande av det traditionellt icke-svensktalande landskapet och en appropriering av ett område vars befolkning under århundraden satt sin prägel på platsen genom sina egna benämningar. Elenius (2001: 238ff.) redovisar emellertid förhållanden som visar att assimilationssträvandena på detta område var långt ifrån entydiga. Medan Länsstyrelsen i Norrbotten var helt för att alla ortnamn längs kommunikationsnätet skulle vara svenska, gick Järnvägsstyrelsen och slutligen Kungl. Maj:t delvis på en kulturhistorisk linje med resultatet att en stor andel orter fick svenska namn, t. ex. *Alkullen* utifrån ljudlighet med tornedalsfinska *Alkkula* (Wande 1999: 356), medan vissa andra fick behålla sina finska namn, ibland i en lätt svenskmodifierad form, t. ex. *Karungi* (från finska *Karunki*).

Problematiken omkring de svenska ortnamnen har olika dimensioner och kunde leda till olika dilemman. En by vars finska namn är *Röytiö* "fick helt sonika [på svenska] heta *Skröven*. Med lite fantasi kan man räkna ut hur detta *nya* bynamn kunde låta då befolkningen i området försökte uttala det" (Åhl 2007: 12); *meänkieli* tillåter endast en konsonant före första vokalen.

I fråga om personnamn innebar försvenskningen processen att successivt allt fler barn vid dopet fick svensk klingande förnamn under loppet av 1900-talets första hälft. Det kunde också vara fråga om att man ändrade ett finskt förnamn till dess svenska motsvarighet (t.ex. *Pertti* till *Bert* eller *Bertil*) eller försvenskade stavningen av det (*Leena* till *Lena*). Enligt en enkätundersökning gällande försvenskningen av efternamn, eller släktnamn i Pajalatrakten (Sandström 1991) gjordes bytena i störst utsträckning under 1940- och 1950-talen. De skäl som

uppgavs vid ansökan om namnbyte var ofta att det finska namnet vållade svårigheter på olika sätt, till exempel att det var svårt att uttala eller stava för svensktalande, att svenskar gjorde sig lustiga över och förvanskade det finska namnet, men också att de som ansökte om namnbyte ansåg det svenska namnet vara "finare". Vissa valde en försvenskad version av sitt finska namn och bytte t.ex. namnet *Ranta* till *Strand*. Vissa uppgav att de ville "skona" sina barn från ett "utländskt" namn. Även pragmatiska skäl som att ett svenskt efternamn underlättade att bli anställd förekom, skäl som väl speglar statuskillnaden mellan finskan och svenskan. Kopplat till problematiken om skamidentitet måste självklart namnbytena ses i skenet av att det nya svenska namnet gjorde det möjligt att dölja sin bakgrund.

Under de senaste decennierna, och fullt i enlighet med den ökade etniska stoltheten, har många personer med meänkielibakgrund återtagit finska släktnamn: "Nu har vindarna vänt och fler och fler tar tillbaka sina gamla släktnamn."¹⁰ Denna tendens är helt parallell med vad som förekommer i samiska sammanhang, vilket redovisas i en avhandling som granskat ett omfattande material av ansökningshandlingar gällande namnbyten mellan 1920 och 2009 (Frändén 2010).

När det gäller epistemisk orättvisa och osynliggörande i skolsammanhang är följande bland flera kommentarer om detta illustrativt:

Mycket litet i den ABC-bok som vi använde relaterade till omgivningarna i Röytiö. Inte ens när det var tal om årstider och månader kunde jag se någon relevans mellan det som stod i boken och det jag kunde se utanför klassrumsfönstret. När det i läroböckerna talades om skördetid i september och oktober, kunde vi ofta leka i snödrivorna på skolgården. På musiklektionerna sjöng vi sånger som Blåsippan ute i backarna står ... eller Har du sett herr Kantarell ... Varken blåsippan eller herr Kantarell växer i min hemtrakt och jag såg herrskapet för första gången då jag som vuxen besökte södra Sverige. (Åhl 2007: 13)

Den verklighet som behandlades i skolans ämnesundervisning och som reflekterades i läromedel var i stor utsträckning väsensskild från det som förekom i barnens närmiljö. Men på liknande sätt som i fråga om ortnamnen var det inte genomgående svart eller vitt. I Julia Svedelius bok *I våra bygder – en läsebok för barnen i Tornedalens skolor* som kom ut 1917 är innehållet anpassat till miljön i Tornedalen. Framträdande roller i flera stycken spelar barnen Antti och Lena och i detalj beskrivs inredningen i pörtet med arbetsföremål och sovplatser för syskon, föräldrar och farföräldrar, och "farfar som inte kan tala svenska, kallar (hö-)stolen för heinätuoli" (s. 8). I bokens förord skriver Marie Louise Gagner att "både lärare och barn kunna

¹⁰ STR-T:s hemsida 26 mars 2021. <https://str-t.com/ewa-tog-tillbaka-familjens-slaktnamn-pa-meankieli/>.

begära, att under den tid som ägnas åt innanläsning, de inte alltid skola behöva färdas hundratals mil söderut, vandra mellan vajande veteåkrar utmed Sundets stränder, höra på slamret i jättestora maskinhallar och trängas bland folkmassorna i storstäderna”. I en faksimilutgåva från 1983 skriver Ragnar Lassinantti i en introduktion att boken, som ”under åren 1917–1948 utkommit i inte mindre än fem upplagor ... varit de undanskymda bygdernas och det isolerade småfolkets fönster utåt ... en betydelsefull milstolpe i Tornedalens kulturhistoria”. Likaså förekommer både tornedalska och samiska miljöer i antologin *Bygd och folk* från 1927, redigerad av Carl och Julia Svedelius som var ”avsedd att användas vid undervisningen i svenska inom realskolan, kommunala mellanskolan, högre folkskolan och med dessa jämförliga skolformer” (s. 3). Bland annat beskrivs glimtar från arbetsstugornas vardag i stycket *Barnen på Pärllholmen*, författat av Julia Svedelius, men det kan noteras att framställningen är idylliserad.

Även idag är minoritetens verklighet mycket litet synlig i klassrummet. Det framgår i intervjuer med tornedalska gymnasieelever (Poromaa Isling 2020a) samt med lärare och rektorer (Poromaa Isling 2020b), att meänkieli nästan är frånvarande i klassrummet, trots att eleverna vill ha undervisning och trots att språket används flitigt i korridorer, i lunchrum och på raster både mellan lärare och elever och mellan lärare sinsemellan. Författarens slutsats är att lärarnas kunskaper i och om meänkieli och om tornedalsk kultur är en outnyttjad kunskapsresurs.

Förutom att peka på effekterna av epistemisk skada och epistemisk osynlighet vill vi avsluta detta avsnitt med att utifrån dagens kunskap om barns språkutveckling diskutera vilken effekt förtrycket av meänkieli kan tänkas ha haft för barnens utveckling av sitt modersmål. Visserligen pekade Hansegård redan på 1960-talet på det orimliga i att barn med finska och samiska som modersmål i under mer än ett halvsekel hade undervisats i svenska skolor *som om* svenska var deras modersmål (Hansegård 1968), men det saknas i stor utsträckning empirisk detaljerad kunskap om vilka effekter som förbudet att använda meänkieli hade på barnens modersmål.

Vi ska därför helt kort resonera om möjliga effekter som försvenskningsspolitiken hade på barnens språkutveckling i finska. Utgångspunkten är aktuell kunskap om hur barn utvecklar sitt modersmål (eller sina modersmål om de växer upp med två språk i hemmet). Vi väljer att diskutera arbetsstugebarnen, eftersom deras språksituation inom totalinstitutionens ram var den mest utsatta, men resonemanget gäller i varierande utsträckning också för andra barn som hindrades från att använda sitt finska modersmål. För arbetsstugebarnen gällde idén att de helt skulle förhindras att använda sitt modersmål med siktet inställt på att de därigenom fick de bästa förutsättningarna att lära sig svenska, en idé som tvåspråkighets- och barnspråksforskningen helt kunnat avvisa genom olika undersökningar sedan 1960-talet och framåt (för en översikt, se Axelsson & Magnusson 2012).

Många av de barn som skickades till arbetsstugor vistades där utan avbrott under terminstid och kunde återvända till hemmet endast vid jul- och sommarlov. Andra, som hade sina hem närmre skolorten, kunde i en del fall komma hem oftare, men vi koncentrerar oss i illustrativt syfte på de mest utsatta. Under terminstid var dessa i stor utsträckning avskärmade från exponering för modersmålet. Och detta pågick år efter år, under hela skoltiden för många barn. Vad kan de då ha gått miste om i sin modersmålsutveckling? Vi kan jämföra med vad vi utifrån forskning om barnspråksutveckling vet om typisk språkutveckling hos barn (för vidare översikter, se Bjar & Liberg 2010).

För det första gäller att barn redan vid 4–5-årsåldern tillägnat det allra mesta av uttalet och den grammatiska strukturen i sitt/sina modersmål. Vid 6–7-årsåldern, alltså vid skolstarten, behärskar barn normalt stora delar av det centrala basordförrådet, ca 8 000–10 000 ord. Det är dock i ordförrådet som den individuella variationen är störst, vilket beror på att ordförrådets storlek är särskilt starkt avhängigt av det enskilda barnets erfarenheter. Barn som får ta del av varierade upplevelser där kommunikation med vuxna ingår och som får lyssna på och interagera omkring muntliga och lästa berättelser kan ha ett ordförråd som är flera tusen ord större än barn som begränsats i dessa avseenden.

I den vidare utvecklingen till ett vuxenspråk spelar i den litterata världen skolan en betydande roll. För de 2 000–3 000 nya ord som barn tillägnar sig per år under skoltiden är skolans ämnesundervisning en betydande källa. I skolan lär sig eleverna förstås också att använda skriftspråket och det mer formellt talade språket. För att lära sig läsa och skriva har det visat sig att storleken på ordförrådet har en mycket stor betydelse. Intressant nog visar tvåspråkighetsforskningen att ett större ordförråd i modersmålet underlättar även i situationer där läs- och skrivinläring sker på ett andraspråk.

Behärsknigen av modersmålet är under barndomen inte starkt konsoliderad sett ur neurologisk synvinkel. Den vidare konsolideringen är beroende av kontinuerlig användning av språket genom daglig interaktion med vuxna och andra barn. Genom sådan ständig exponering för språket får barnet bekräftelse på “hur det ska vara”, det vill säga hur orden enligt modersmålets norm uttalas, böjs och sätts samman till yttranden samt vilka ord som används för att uttrycka olika betydelser. Det är bekant genom forskningen om internationellt adopterade barn att förmågan att använda modersmålet efter att de abrupt avskärmats från exponering för detta tappas bort i förbluffande hastighet, ju snabbare desto yngre barnen är (Pierce, Genesee & Klein 2016). Förlusten av födelsespråket, det språk som barnen talat före adoptionen, sker på mindre än ett år. Först tappas förmågan att uttrycka sig på språket och senare även att förstå det. Om barnet är under 3–4 år vid adoptionen kan förmågan att uttrycka sig förloras så snabbt

som inom 6–12 veckor och förmågan att förstå inom 16–22 veckor (s. 181). Språkets neurologiska konsolidering är svagare i den tidiga utvecklingen, men blir successivt starkare under barndomen för att bli tämligen stabil under tonårsperioden. Om barn alltså lätt tappar sin förmåga att använda ett språk om exponeringen för det blir svag, ska det också framhållas att barns språkliga flexibilitet samtidigt innebär att de har förmåga att relativt snabbt återta det de tappat i sitt modersmål respektive lära nya språk.

Vad betyder allt detta för de finsktalande arbetsstugebarnen i Tornedalen och generellt för de barn som hindrades från att använda sitt modersmål? Vi vet förstås inte något om detaljerna i detta, eftersom inga undersökningar gjordes eller ens var påtänkta under den period då förbud mot användning av *meänkieli* förekom. Det är emellertid inte orimligt utifrån den allmänna kunskap om barns språkutveckling som kort skissats ovan att dra slutsatsen att förbuden innebar en ogynnsam situation för barnens utveckling av sitt modersmål, *meänkieli*. Man kan jämföra med den typiska situation som majoritetstalande barn åtnjuter: att i kommunikation ständigt exponeras för modersmålet och ständigt stimuleras genom skolans undervisning, såväl *på* språket som *i* språket, att tryggt färdas mot ett utvecklat vuxenspråk. Inte minst med tanke på att storleken på ordförrådet har visat sig vara en viktig faktor både för vidare kunskapsinhämtande och för läs-/skrivutveckling är en gynnsam språktillägnesituation inte bara viktigt för språket i sig utan också vidare för barnets skolframgång, vilket konstaterats tidigare i texten.

7.3 Etnisk identitet och den meänkielitalande befolkningen

Innebörden hos termerna etnicitet och etnisk identitet är beroende av inom vilka teoretiska ramar de diskuteras. Max Webers tidiga diskussion av begreppet etnicitet är en central utgångspunkt (Weber 1968, först publicerad postumt på tyska 1922). Han menade att en etnisk grupp utgörs av individer som känner samhörighet med varandra utifrån ett subjektivt uppfattat gemensamt ursprung, baserat på kännetecken som skiljer dem från andra grupper. Sådana kännetecken, menade han, kan utgöras av fysiska likheter och kulturella drag som mat-traditioner, klädedräkt, giftesmålsritualer, språk, näringsfång eller liknande. Han nämner också gemensamma minnen av kolonisering eller migration som möjligt etniskt innehåll och betonar att objektiva biologiska band inte behöver föreligga. Han betonade inte bara den subjektiva sidan av etnicitet utan, sammanhängande därmed, också den dynamiska, att etnicitet är något som är föränderligt till sitt innehåll. Hans diskussion av etnisk grupp som social kategori framfördes i opposition mot rådande idéer om raskategoriseringar (Winter 2020: 42). Etnicitet blev dock aldrig centralt hos Weber, som i sin teoretisering av befolkningsgruppers relation till

varandra i stället betonade kategorin klass. Klass handlade i hans tappning, till skillnad från hos Marx, om de ingående individernas resurser och talanger och deras därav beroende livschanser (Mörner 2008).

Fenomenet etnicitet blev centralt i samhällsvetenskaplig litteratur först på 1960- och 1970-talen. Viktigt i begreppets teoretiska utveckling vid den tiden var en diskussion om etniska gränser (Barth 1969). Med fortsatt betoning av föränderligheten i det etniska innehållet menade Barth att det är gränserna mellan befolkningsgrupper som är det mer beständiga: Det är ”den etniska gränsen som definierar gruppen, inte det kulturella stoffet som den omfattar” (1969: 15). Gränserna skapas och upprätthålls genom social exkludering och inkludering. Gruppen existerar vidare genom att individerna själva identifierar sig som medlemmar i gruppen och/eller identifieras som medlemmar av utomstående. Individer kan välja att inte överskrida de etniska gränserna eller hindras från att göra så – på grund av påtryckningar och hinder både inifrån den egna gruppen och externt från ”den andre” – men det förekommer också att gränserna korsas av individer som strävar efter att skapa sig dubbla etniska identiteter eller som går från en etnisk identitet till en annan.

Det finns flera andra aspekter att notera i fråga om olika användningar av begreppet etnisk grupp. Edwards (1985) nämner till exempel problemet med definitioner av etnisk grupp som en undergrupp i storsamhället, d.v.s. liktydigt med minoritet eller dominerad befolkningsgrupp, att det bara är sådana grupper och inte dominerande grupper som benämns som etniska. Detta återspeglas i begrepp som ’etnisk mat’, ’etnisk musik’ o d. Medan de flesta forskare menar att både dominerade och dominerande grupper kan etiketteras som etniska, har likställandet mellan etnisk grupp och minoritetsgrupp lett till ett totalt avvisande av termen som kränkande och nedvärderande från vissa håll.

Etnisk identitet bygger på samhörighet i förhållande till kännetecknen som skiljer gruppen från andra grupper, särskilt ett antaget gemensamt ursprung (Edwards 1985). En grundläggande skillnad är kopplad till de vetenskapsfilosofiska perspektiven essentialism respektive konstruktivism, eller socialkonstruktivism. Enligt det essentialistiska, eller statiska, synsättet innehar individen livet ut en given etnisk identitet, något som individen bär med sig från sitt ursprung, något som förutsätter objektiva karakteristika (språkliga, geografiska, religiösa, genealogiska). Etnisk gruppstillhörighet är då inte en valfråga för individen utan snarare ”an accident of birth”, något som man händelsevis föds med (Edwards 1985: 8). Denna förståelse av etnisk identitet är i stort sett övergiven inom forskningen, men det kan vara riktigt som Alalehto (2017: 13) menar, att detta är en spridd vardaglig föreställning. Enligt det konstruktivistiska, eller dynamiska, synsättet, som bygger på individens perception eller egna

uppfattning kan den etniska identiteten förändras från tid till tid beroende på individens erfarenheter och även samtidigt upplevas som olika beroende på kontext. Så kan en individ över livsförloppet uppleva sig ha olika etnisk identitet, där de olika komponenterna kan ha olika styrka, t.ex. från huvudsakligen tornedaling till huvudsakligen svensk, som svensk i Finland men som tornedaling i Sverige, eller som både-och eller varken-eller.

I en mindre intervjuundersökning med fyra unga vuxna bosatta i och med ursprung från Övertorneå samt med två meänkieliförespråkare bosatta i Luleå (Aili 2015) framkommer det att ”ingen av respondenterna uttrycker att en tornedalsk identitet skulle stå i opposition till att vara svensk” (s. 15), man känner sig alltså som både-och. Ett sådant synsätt ligger också bakom uttrycket ”både finsk och svensk” (jfr titeln på Lars Elenius avhandling 2001). Alalehto (2017) menar utifrån det parallella språkbruket inom en och samma individ, att ”det svenska till stora delar är lika närvarande som det tornedalska, eller rent av överflyglar det tornedalska i både språkbruk och mentalitet” (s. 18). Han använder också begreppet hybridisering i samhälls- och kulturvetenskaplig betydelse och talar om tornedalingarnas definition av sig själva som svenska medborgare med finska som huvudspråk utan någon motsättning i kombinationen (s. 29). Å andra sidan kan enskilda individer känna sig främmande för stereotypiska föreställningar om respektive grupp och därför hamna i en varken-eller-position. Tornedalingen är inte “full och uppför sig bordust” (som finnar) och inte heller “snobbig och mjäkig” (som svenskar) (Alalehto 2017: 15).

Att begreppet etnicitet blev teoretiskt uppmärksammat under 1970-talet hänger samman med att minoritetsgrupper då hade börjat formulera rättighetskrav gentemot en dominerande befolkning som tillåter, önskar eller kräver att gruppen assimileras. Detta utvecklades till en kraftfull aktivistisk rörelse på etnisk bas som kom att kallas för *den nya etniciteten* eller *etnisk rörelse* helt enkelt. Denna etniska rörelse blev en potentiellt betydande politisk organisationsform, inom vilken åtgärder för att stärka en grupps kontroll över sin egen livsform kunde planeras och sättas i verket.

Den etniska rörelsens styrka i Tornedalen manifesterades tydligast i tillskapandet av den interna organisationen STR-T 1981 och länkade organisationer som vi diskuterat ovan. Denna egenorganisation har agerat för stärkandet av meänkieli som ett eget språk. Man har agerat för att meänkieli inte ska vara ett språk endast för hemmet och närmiljön utan också i samhället, specifikt i skolan samt inom forskning och språkvård. STR-T har utgjort en starkt gynnande faktor för bevarandet av meänkieli (Wande 1984). Gruppens agerande som etnisk aktivistisk rörelse i en egen organisationsform var direkt avgörande för meänkielis status som nationellt minoritetsspråk i Sverige under den parlamentariska process som föregick beslutet. På samma

sätt är egenorganisationen en avgörande faktor i aktuella revitaliseringsåtgärder för meänkieli och specifikt för tillkomsten av Sannings- och försoningskommissionen.

7.4 Språk och etnicitet

Smolicz (1980) diskuterar ett språks etniska symbolvärde och lanserar idén att språket kan utgöra ett *kärnvärde* i den etniska identiteten. För vissa minoriteter är språket en avgörande ingrediens i gruppstillhörigheten, som uttrycker tillhörighet och avgränsning från andra. För andra etniska grupper är språket inte avgörande. Ett exempel på det senare är gruppen kaaleromer, eller s k finska romer, där de flesta medelålders och unga inte längre talar språket (Bijvoet & Fraurud 2008: 20). Visserligen värderas språket av många högt som identitetsfaktor, men man betraktar sig ändå som självfallen kaalerom, även om man inte själv använder romani.

Forskning om värderingar och självuppfattningar bland tornedalingar (Cullbom 1994) visar att meänkieli, eller finska som är den använda termen i den aktuella undersökningen, måste betraktas som ett viktigt element, kanske ett kärnvärde, i den tornedalska etniska identiteten såsom den uppfattades av både deltagande ungdomar (i 18-årsåldern från Gällivare, Kiruna, Pajala och Haparanda) och vuxna (35- respektive 55-åringar från Gällivare, Kiruna, Pajala, Övertorneå och Haparanda). När de tillfrågades angående finskans fortsatta roll i området angav 92 % av ungdomarna och 96 % av de vuxna att de önskade att finskan skulle leva kvar (s. 73), detta trots att endast 36 % av ungdomarna uppgav sig använda meänkieli, dock med stor variation beroende på hemort: från 10 % i Gällivare till 67 % i Pajala (s. 54). Intressant i sammanhanget är att värderingarna i stor utsträckning var kontextberoende, ”positiva i tornedalska sammanhang men negativa i kontakter med den svensktalande majoriteten” (s. 68).

I en mindre jämförande intervjuundersökning med inriktning på de nationella minoritets-språken meänkieli och jiddisch, analyserades respektive språks betydelse i den etniska identiteten (Berggren & Ek 2009). Fem tornedalingar i åldrarna 26–62 år, varav tre var meänkielitalande och två ej meänkielitalande, och fem svenska judar i åldrarna 22–83 år, med samma fördelning mellan jiddischtalande och ej jiddischtalande, intervjuades. Medan språket var den viktigaste etniska markören för tornedalingarna, oavsett om de talade meänkieli eller ej, var detta inte fallet för den judiska gruppen. Berggren och Ek menar att skillnaden mellan grupperna kan förklaras med att språket meänkieli för tornedalingarna är den tydligaste sammanhållande komponenten i den etniska identiteten, medan jiddisch för judarna konkurrerar med andra betydelsefulla komponenter, inte minst med det hebreiska språket. Ett intressant resonemang förs också omkring meänkielis roll i en ”motståndsidentitet”. Den negativa uppfattning som tidigare funnits omkring meänkieli har idag vänts till en positiv värdering även bland dem

som inte själva använder språket. Man kan jämföra med andra i samhället stigmatiserade identiteter som figurerar i ”stolt-att-vara-rörelser” (t.ex. Liimatainen & Carlsson u.u).

Alalehto (2017) understryker att det befintliga forskningsunderlaget omkring tornedalsk identitet generellt är skralt vad gäller empirin. Det finns en hel del undersökningar, men många av dem utgörs av mindre studier ofta i form av kandidatuppsatser och liknande. Han landar i ett ifrågasättande ställningstagande vad gäller meänkielis identitetsroll och formulerar på ett ställe att ”försvaret av meänkieli idag är ett nostalgiskt försvar för en förlorad språkidentitet” (s. 22). Han menar att, om det finns en tornedalsk identitet över huvud taget, så är den snarare baserad på en motståndreaktion mot de historiska erfarenheterna av förtryck och därav skapad känsla av underlägsenhet. Han kallar denna identitet för ”den tysta demonstrationens attityd” präglad av misstänksamhet uttryckt i ”en lågmäld ton, belastad med viss kärvhet, avskalad från onödigt manér” och en känsla av ”fara för att man kan bli missgynnad” om man är alltför godtrogen (s. 31). I ett kort inlägg (Alalehto 2020) fortsätter han denna tanke och menar att attityden ”ei se kannatte” (det lönar sig inte), vilken ”speglar en föreställning om uppgivenhet och misströstan” (Alalehto 2019b), vuxit fram på grund av avsaknad av politisk legitimitet för de beslut med långtgående konsekvenser för den finsktalande befolkningen som utan dialog med befolkningen historiskt togs av den svenska staten.

Ett liknande perspektiv framhålls i Poromaa Islings och Keisus (2021) intervjustudie av tornedalska gymnasieelevers (N=18) och deras lärares (N=8) och rektorers (N=2) tankar om sin kultur och minoritetsposition. Författarna utgår som tornedalingar från sin egen upplevelse av epistemiskt osynliggörande i skolan: ”De få gånger vi stötte på ’vår’ kultur och ’vårt’ språk var det utanför skolkontexten, i böcker eller film av exempelvis Gerda Antti, Mikael Niemi eller Bengt Pohjanen” (Poromaa Isling & Keisu 2021: 54). Intervjupersonerna uttalar sig om hur de uppfattar att personer i majoritetssamhället uppfattar tornedalingar, ofta kopplade exempelvis till det tornedalska samhället som omodernt och kulturen som osvensk. Samtidigt ifrågasätter de och gör motstånd mot denna bild. Det finns dock en ambivalens i deras vilja att inte skilja ut sig från andra svenskar samtidigt som de också vill bejaka sitt minoritetsskap. Författarna anknyter till begreppet ”mellanförskap” (mestiza, introducerat i fältet postkolonial feminism av Anzaldúa 1987) i beskrivningen av en position som ger dem ”möjlighet att omfamna men också kritisera svenska och finska föreställningar och praktiker” (s. 67).

Det är uppenbart att den mer utbredda etniska medvetenhet och aktivism som utvecklats från 1970- och 1980-talen haft en successivt alltmer positiv inverkan på synen på meänkieli som identitetsmarkör. Wande och Winsa (1995: 273) konstaterade redan på 1990-talet att det

hade utvecklats en positiv officiell attityd gentemot meänkieli, och i sin bok om flerspråkigheten i norra Sverige skriver Westergren och Åhl (2007) att ”ungdomarna har börjat visa en nyvunnen stolthet över sina språk” (s. 7). På samma sätt tar de intervjuade unga vuxna starkt avstånd från äldre generationers skamfyllda känslor inför meänkieli i den tidigare nämnda undersökningen av Aili (2015): de skäms inte och undviker heller inte att använda meänkieli.

7.5 Språksyn och språkattityd

Begreppen *språksyn* har olika innebörder. Det är nära kopplat till begreppet *språkattityd* (Bijvoet 2020) och är ibland synonymt med detta. Dessutom är det så att båda överlappar med eller relaterar till språkideologibegreppet, som är centralt i vår framställning. Språkattityd/språksyn fokuserar särskilt på individens sociopsykologiskt grundade uppfattningar om språk, men som Bijvoet formulerar det, för att “förstå människors språkattityder, behöver [vi] se dem mot bakgrunden av spridda språkideologiska föreställningar” (s. 17). Båda begreppen, språkideologi och språkattityd, handlar om människors känslor inför och uppfattningar om språk och språkanvändning, men de har uppstått i vitt skilda teoretiska kontexter. Språkideologi är grundat i en socialantropologisk-sociolingvistisk tradition, medan språkattityd kommer från socialpsykologisk, kvantitativ sociolingvistisk och utbildningslingvistiskt håll. Detta innebär skilda forskningsmetodologiska preferenser, till exempel mer kvantitativa mätningar av individers reaktioner på språkstimuli eller i enkätsvar i språkattitydforskningen och mer kvalitativa metoder i forskningen om språkideologi (Kroskrity 2018). I detta avsnitt fokuserar vi på språkattitydbegreppet, eftersom den forskning om meänkieli som vi kommer att referera närmast har baserats på detta begrepp, men det är värt att vid läsningen hålla det just sagda i minnet.

En aspekt på begreppet språksyn/språkattityd är den som diskuterats i föregående avsnitt omkring språks etniska symbolvärde. I minoritetsspråks- och språkbyttessituationer finns också andra framträdande aspekter. En betydelse av språksyn kan kopplas samman med begreppet *språklig purism*, och här finns två skilda typer av sammanhang där språklig purism kan spelas ut. Den ena aspekten gäller skambeläggandet av det egna språket som är en effekt av stigmatiseringssituationen. Den andra aspekten berör det förhållandet att äldre talare kan uppfatta de yngres språk som felaktigt och därför vill korrigeras de yngres språkanvändning och tala om ”hur det ska vara”.

Vi börjar med skambeläggandet. Synen på det egna språket har inom vissa minoriteter kommit att bli nedvärderande; det egna språket uppfattas som mindre viktigt eller mindre värdefullt än det omgivande majoritetsspråket. Detta är ofta kopplat till minoritetsspråkets mer

begränsade användningsmöjligheter och dess koppling till familj och närmiljö snarare än till offentliga sammanhang.

De meänkielitalandes nedvärderande uppfattningar om det egna språket bredde ut sig i takt med försvenskningen från omkring förra sekelskiftet och fram till 1970-talet. De negativa attityderna till finskan var spridda både i utifrånperspektivet, d.v.s. bland representanter för majoritetsbefolkningen, och – som en följd av det – i inifrånperspektivet, d.v.s. bland talarna själva. Hur utbredda dessa negativa attityder varit (i kanske i viss utsträckning fortfarande är), eller i vilka sammanhang de kommit till uttryck, är svårt att tydligt rekonstruera. Fenomenet är omnämnt i olika sammanhang, men har inte ofta varit fokus för egentlig forskning. Omdömen förekommer som att tornedalsfinskan är ful och att den låter skrattretande och pinsam (Winsa 1998: 129). I den uppföljning av Jaakkolas tidigare undersökning i Övertorneå som Erling Wande och Birger Winsa genomförde i början av 1990-talet (Wande & Winsa 1995) ställdes frågan om tornedalingar (alltså inte nödvändigtvis den intervjuade själv) skäms över sin kompetens i finska. Uppfattningarna gick i båda riktningarna. Medan 43 % av de tillfrågade ansåg att några eller många tornedalingar skäms, ansåg 52 % att så inte var fallet (Winsa 1998: 119). Skam var oftast knuten till personer över 40 år. Som Winsa påpekar är detta i linje med vad som rapporteras från dominerade minoritetsgrupper i andra länder, att minoritetstalarna ofta har ännu mer negativa omdömen om sitt språk än den dominerande gruppen har. Det finns också vittnesmål om att tvåspråkiga som normalt talar meänkieli med varandra i informella sammanhang övergår till svenska om samtalet kan bli avlyssnat av majoritetspersoner (Huss 1999: 106; jfr resonemanget om skamidentitet ovan). Enligt mer personliga vittnesmål var särskilt skolans förbud mot meänkieli en orsak till att skammen över språket inplanterades hos barnen (Åhl 2007). Åhl berättar vidare om hur skammen över meänkieli stod i kontrast till en beundran av det svenska:

Vi beundrade de bybor som hade flyttat till södra Sverige, och bott där ett par år, när de återvände till byn under sin semester. Vi beundrade dem för att de brutit sig loss från dessa värdelösa omgivningar. Vi beundrade det sydliga tonfallet i deras tal. Vi beundrade dem när vi hörde hur svårt de hade att hitta orden i meänkieli – ett tydligt tecken på att de höll på att nå målet – att helt och hållet glömma bort det språket. (Åhl 2007: 14)

Utmaningar i relation till språklig purism har i det tornedalska fallet också varit kopplade till att minoriteten talar en varietet som är länkad till ett språk med officiell status och en standardiserad form i ett annat sammanhang, något som typiskt har gällt för finskan i Tornedalen i förhållande till standardfinskan i Finland (se Huss 1999: 173). Denna fråga är dock ännu inte

utredd, men uppenbart är att den meänkielitalande befolkningen har känt sig språkligt underlägsen inte bara i förhållande till den svenskspråkiga överheten utan även i jämförelse med finsktalande från Finland. Det är inte långsökt att koppla effekterna av halvspråkighet som begrepp till denna erfarenhet. Det är inte konstigt om många på 1960-talet uppfattade halvspråkighet som ett verkligt fenomen. Det landade så att säga på ett tragiskt sätt i en skamkultur, där befolkningen redan i förväg övertygats om sin språkliga underlägsenhet.

Språklig purism kan som nämnts ovan också ta sig uttryck i språklig tillrättavisning från äldre talare som är mer kunniga i språket gentemot yngre. Under den period i en språkbytesprocess i vilken minoritetsmedlemmarna i olika utsträckning och på olika sätt är tvåspråkiga har individerna olika grad av behärskning av respektive språk – för vissa kan det självklart röra sig om ”full” behärskning av båda. När minoritetsspråket är på tillbakagång finns individer, särskilt bland de yngre, som inte utvecklar samma språkbehärskningsnivå i minoritetsspråket som tidigare generationer haft. I det läget finns risk att språkbytet påskyndas, nämligen om den yngre generationens språkanvändning uppfattas som felaktig eller bristfällig och därför nedvärderas och klandras. De yngre kan reagera med att undvika att använda minoritetsspråket över huvud taget och hellre gå över till att helt använda majoritetsspråket, där de själva ibland kan ha ett övertag vad gäller behärskning i förhållande till äldre talare av minoritetsspråket (se vidare Dorian 1981; Schmidt 1985).

En intressant aspekt av denna problematik framkommer i Aili (2015). I sina intervjuer och genom observationer i sitt övriga deltagande i livet i Övertorneå konstaterar Aili att meänkieli är ett kärnvärde för den tornedalska identiteten hos vissa, medan andra klart menar att språket inte är avgörande för gruppidentiteten, om än viktigt. Vissa respondenter skiljer mellan meänkieliförträdare och övriga och menar att ”det finns vissa individer som inte vill att meänkieli ska bli tillgängligt för alla, att den tornedalska identiteten ska vara något för de som vuxit upp med meänkieli” (s. 17). Aili berättar om en reporter i programmet *Gränslöst* på P4 Norrbotten som till en början mötte protester mot sitt sätt att tala meänkieli från äldre aktivister. Hon, som själv försöker uppmuntra andra unga vuxna att våga använda meänkieli, säger så här: ”Och då kan jag ju höra mina kompisar men gud de säger sådär om dig, då kommer jag aldrig vilja öppna min mun” (s. 18).

7.6 Heterogenitet/homogenitet inom minoriteten – näringar

Sammanhållning och gemensam livsfilosofi eller gemensam religion, kultur och historia inom minoriteten kan ha en positiv inverkan på bevarandet av minoritetsspråket, medan heterogenitet i dessa avseenden kan ha motsatt effekt. Det finns olika sätt som heterogeniteten kan ta

sig uttryck i. Negativt för språkbevarandet är särskilt sådan splittring som innebär att delar av minoriteten väljer levnadsmönster eller sysselsättningar som förknippas med majoriteten. När jobb och andra sociala aktiviteter måste ske på majoritetsspråket blir utrymmet för minoritetsspråket mer begränsat. Typiskt är att individer eller grupper inom minoriteten vid olika tidpunkter befinner sig på olika stort avstånd till majoriteten, vilket kan orsaka splittring inom minoriteten (Dorian 1981).

Men heterogeniteten inom minoriteten är inte alltid relaterad till gruppens förhållande till majoriteten. Om det är fråga om att fraktioner inom minoriteten leder till splittring och barriärer motverkas kontaktfrekvensen, vilket kan ha negativa effekter på språkbevarandet. Men det kan också vara så att det utvecklas diversifikation och specialisering, exempelvis vad gäller sysselsättning och kunskaper, vilket i så fall kan vara positivt för språkbevarandet, eftersom språket då kan komma att användas i mer varierade sammanhang och därför utvecklas lexikalt för att möjliggöra flera användningsområden.

Det finns vissa risker för språket om dess talare har en stark grad av homogenitet, t.ex. att alla är kopplade till en gemensam näring eller gemensam religion. Om något drastiskt inträffar inom en kort tidsram med näringen eller med förhållandet till religionen, kan effekten bli att minoriteten splittras och individerna suggs upp i olika riktningar i majoritetssamhället.

Ett tydligt exempel på detta är Nancy Dorians (1981) beskrivning av det dramatiska språkbytet från skotsk gaeliska till engelska – hon kallar det för språkdöd – under decennierna efter första världskriget, då näringen för en gaelisktalande fiskarbefolkning slogs i spillror. Detta ledde till att befolkningen tvingades söka sin utkomst i den engelsktalande majoritetens ekonomiska struktur, och deras eget språk blev på ett par generationer obsolet i det sociala livet. Lika drastiskt var inte språkbytet i det meänkielitalande området, men när befolkningens huvudnäring bröt samman fick det även här betydande konsekvenser för möjligheterna att fortsatt bruka meänkieli.

Den meänkielitalande minoriteten har historiskt dominerats av en homogen småskalig jordbruksnäring. I början av 1900-talet var den genomsnittliga arealen på ett jordbruk 2–3 hektar; endast ett fåtal jordbruksenheter hade så mycket som ca 10 hektar, 2 enheter 26 hektar var (faktauppgifterna i detta och följande stycke från Alalehto 2019a). Befolkningen bestod av finsktalande självägande bönder, deras familjer samt pigor och drängar, vilka hölls trots de allmänt förekommande knappa ekonomiska resurserna. En mycket liten andel av befolkningen innehade offentliga tjänster. Det var dessa som utgjorde den svensktalande delen av befolkningen. Liknande förhållanden hade gällt under hela 1800-talet. Övergången till laga

skifte genomfördes i de flesta tornedalskommunerna under 1880-talet, men på vissa håll (Vittangi, Männikkö-Vaenvaara) först betydligt senare. Vid samma tid påbörjades samarbete mellan bönderna i Kooperationer eller samfälligheter, vilket möjliggjorde gemensamma investeringar i kvarnar, mejerier och modernare jordbruksmaskiner, t.ex. slättermaskiner. Så länge allt detta skedde på befolkningens egna villkor, försiggick den språkliga kommunikationen omkring verksamheten och även i hushållen generellt på finska, vilket var en starkt språkbevarande faktor av betydelse ända fram till 1950-talet.

Uppluckringen av näringsbilden påbörjades emellertid successivt redan från sekelskiftet. Från 1920-talet började skogsbruket spela en allt större roll. En pågående hemmansklyvning gjorde samtidigt att jordbruken blev allt mindre bärande och att bönderna tog skogsarbete som biinkomst. De usla ekonomiska förhållandena gjorde också att många bönder upphörde med jordbruket och tog anställning inom skogsbruket eller i gruvindustrin i Malmfälten. Pigor och drängar som arbetskraft i jordbruket upphörde under 1930-talet. Diversifieringen av sysselsättningar som under perioden fram till 1950-talet dominerades av allt fler anställda inom skogsbruket (skogsarbetare, flottare, sågverksarbetare, chaufförer, virkesmätare och skogsförmän) kom senare och fram till 1970-talet också att omfatta egenföretagare (hantverkare, åkare, sågverks-/snickeri- och verkstadsägare) samt anställningar i offentliga tjänster eller i andra statligt eller kommunalt inrättade arbeten. Denna uppsplittring av sysselsättningar och näringar innebar att det för många individer ställdes allt större krav på behärskning av svenska och att man i allt större utsträckning för sin utkomsts skull var tvungen att interagera på svenska. Hela denna process var en viktig faktor i det successiva stärkandet av svenskan och försvagningen av finskans roll.

7.7 Institutioner – kyrka – laestadianismen

En minoritet som lyckas bygga upp egna institutioner inom utbildning, religion, språkvård eller forskning och kultur har genom sådana institutioner, särskilt inom utbildning och religionsutövning, en plattform för social gemenskap, där minoritetsspråket kan användas utan konkurrens från majoritetsspråket. Detta kan starkt bidra till minoritetsspråkets bevarande. Institutioner för språkvård, forskning och kultur kan, förutom att också de är arenor för social interaktion, innebära direkt språkinriktade verksamheter som konkret stöd i språkbevarandet. De kan bidra med att utveckla och sprida kulturspecifika och språkliga begrepp och repertoarer (Mühlhäusler 1988).

Som exempel på en ”egen” skolas betydelse för språkbevarandet kan man nämna Estniska skolan i Sverige (Skolverket 1997). Skolan startades av estniska flyktingar 1945 och har kontinuerligt satsat på målet aktiv tvåspråkighet. Både estniska och svenska är undervisningsspråk; skolan följer de bestämmelser som styr friskolor och svensk läroplan. Skolan har haft stor betydelse för bevarandet av estniskan i Sverige i de generationer som följt de första flyktingarna.

Minoriteter har på många håll i världen, inte minst i immigrantsituationer, samlats omkring egna kyrkor och samfund, ofta drivna med ekonomiskt bidrag från medlemmarna (se Haugen 1953). Ett framträdande exempel på religionens betydelsen när den utövas som religiös sekterism är gruppen pennsylvaniatyskar (Pennsylvanian Dutch). Gruppen har sitt ursprung i tyskar som på tidigt 1700-tal emigrerade från Centraleuropa och bosatte sig i Pennsylvania. Många var från Pfalz-Rhenlandregionen, och den tyska de utvecklade i USA, pennsylvaniatyska, är huvudsakligen baserad på tyska dialekter från detta område, men har också inflytande från engelskan. Andra kom från Schweiz och Alsaceområdet i Frankrike. De flesta tillhörde före migrationen lutheranska och reformerta kyrkor, men några hade sin bakgrund i sekter som förföljts i deras hemländer. Pennsylvaniatyskarna är idag en kristen religiös gemenskap och kännetecknas av att de lever under enkla, för att inte säga stränga förhållanden, isolerar sig från omvärlden och avvisar moderniteter. Språket pennsylvaniatyska har i denna religiösa miljö bevarats till nutid, och gruppens organiserade kyrka anses vara den viktigaste bakgrunden till att språket har bevarats (Louden 2016).

I svenska Tornedalen spelade laestadianismen en liknande roll för bevarandet av finskan. Grundaren av den laestadianska väckelsen var kyrkoherden Lars Levi Laestadius (1800–1861) som verkade i Karesuando vid mitten av 1800-talet. Laestadianismen appellerade till den finsk- och samisktalande befolkningen, inte minst genom att den visade förståelse för deras kärva levnadsvillkor. Rörelsen kom att präglas av regler om ett enkelt liv styrt av religiös och moralisk stränghet med avvisande av flärd och modernitet. Världsfrånvändhet är ytterligare ett epitet som använts (Elenius 2001). Trots att rörelsen verkade inom statskyrkan, hölls s.k. byamöten och andra sammankomster i hemmen. Rörelsen kom att anamma finska som mötesspråk, vilket blev synnerligen betydelsefullt för språkets roll och status bland befolkningen. Elenius formulerar det på följande sätt:

Den politiska sprängkraften ligger i den etniska samling som laestadianismen åstadkom. Förutom den religiösa känslan av att tillhöra de sanna kristna medförde den kollektiva bikten en känsla av etnisk samhörighet. ... Det var församlingsmedlemmarnas eget språk som skapade en stark gemenskap kring en kollektiv känsla av samhörighet och förlösning. (Elenius 2001: 91)

En viktig aspekt i detta sammanhang, som framhålls av Elenius, är att det faktum att laestadianisterna betraktade sig som de enda sanna kristna innebar att ”de gjorde sig oåtkomliga för den svenska stigmatiseringen och skapade en möjlig reproduktion av den egna kulturen” (s. 91), således också av det egna språket. Att på så sätt ställa sig utanför den mot finskan negativa språkideologi som växte fram parallellt med att laestadianismen spreds innebar en sorts skydd mot den skam för det egna språket som grep omkring sig bland befolkningen i övrigt.

Det kan också tilläggas att laestadianismen grundades och började spridas i tiden innan nationalistiska språkliga enhetssträvanden börjat göra sig gällande. Som vi nämnt tidigare, upprätthöll kyrkan en flerspråkighetsideologi som implicerade att förkunnelse- och predikospråk skulle anpassas till menighetens behov. Att svenskspråkiga präster i Tornedalen lärde sig finska och kunde använda detta språk i interaktion med församlingsmedlemmarna var en slags norm. Exempelvis. inrättade Martin Johansson, biskop i Härnösands stift 1888–1908, stipendier för att präster skulle lära sig finska så att de kunde ta tjänst i finskspråkiga områden (se Claesson 2022). Denna norm fortsatte inom kyrkan även efter det att försvenskingssträvandena inom skolan och andra sektorer blivit genomförda.

Även om de splittringar som skedde inom laestadianismen från sekelskiftet (Snellman 2022) kan ha haft en dämpande effekt på språkgemenskapens stabilitet, måste det framhållas att laestadianismen varit en av de viktigaste faktorerna bakom bevarandet av meänkieli.

7.8 Faktorer på individnivå

De förhållanden som gäller på samhälls- och gruppnivå är starkt avgörande för hur enskilda individer inom en språklig minoritet agerar språkligt i olika situationer. Människor har typiskt en införlivad känsla för värdet av sina språkliga resurser: bruket av ett lågvärderat språk kan i givna situationer vara uppbundet med en känsla av obehag eller oro, och styr därmed uppfattningar om det språkval som lämpar sig för situationen (Bourdieu 2000: 184). Om den hegemoniska språkideologin har lett till nedvärdering och stigmatisering av minoritetsspråket, är det troligt att de minoritetsmedlemmar som även behärskar majoritetsspråket – må vara i olika utsträckning – väljer att kommunicera på majoritetsspråket i situationer där det finns majoritetsmedlemmar i närheten, eller i situationer där minoritetsspråket av andra skäl känns mindre passande eller acceptabelt. Detta ”tilldelade val” görs för att undvika att utsätta sig för den skam som i sådana situationer förknippas med minoritetsspråket. Individer gör dock här, som i alla andra situationer, olika val. I den nämnda situationen *kan* förstås vem som helst välja att använda minoritetsspråket, men att avvika från en norm som utvecklats som rådande, nämligen att det på gator och torg endast är svenska som ska höras, innebär en social kostnad: antingen

en obekväm känsla hos talaren själv eller hos samtalspartnern, som måhända inte är benägen att bryta den sociala normen. I korthet råder samverkan mellan agens och struktur, frihet och kontroll: individer gör val men väljer inte principerna för sina val (Wacquant 1989: 45). Således: även om den tvåspråkiga individen själv bestämmer över vilket av sina språk han eller hon ska använda i en given kommunikationssituation, är detta val inte obetingat av sociala normer i samhället eller förhållanden kring språkliga värden på gruppnivå.

På samma sätt förhåller det sig med den enskildas val av språk för sina barns uppfostran. Vårdnadshavare väljer, men samhällets sociala norm bestämmer i betydande utsträckning vilket valet blir. Valet kan särskilt vara styrt av negativa erfarenheter som minoritetsmedlemmarna har gjort tidigare av förtryck eller mobbning. En vanlig inställning är att man vill undvika att utsätta sina egna barn för de upplevelser man haft som minoritetsspråktalare under sin egen barndom. Eftersom en språkbytesprocess konkret genomförs när föräldrar inte längre förmedlar minoritetsspråket till sina barn, är individens val i detta avseende själva kärnan i språkbytesprocessen, ironiskt nog, måste man tillägga, med tanke på att valfriheten är långt ifrån obegränsad.

Språkvalet i kommunikation tvåspråkiga emellan kan vara personberoende och/eller situationsberoende. I Magdalena Jaakkolas undersökningar på slutet av 1960-talet (Jaakkola 1973) tillfrågades de intervjuade i de olika byarna i Övertorneå, som vi redogjort för tidigare, vilket språk de använde i samtal med olika samtalspartners och i olika situationer. Uppgifterna i Tabell 6 gäller hela populationen sammantaget.

Jaakkola redovisar också språkval separat för personer som uppger sig kunna finska bättre än svenska, svenska bättre än finska och båda språken lika bra (s. 70ff.). För dem som kunde

Tabell 6: Språkval i förhållande till person och situation i Övertorneå 1966 (efter Jaakkola 1973: 69).

<u>Privatlivet</u>	Finska	Båda	Svenska
Talar med modern	69	9	22
Talar med make/maka	52	23	25
Talar med syskonen	45	22	33
Talar med barnen	29	22	49
Talar med vännerna	22	55	23
<u>Det offentliga livet</u>			
Predikospråk vid möten	47	41	12
Språk som krävs i arbetet	5	77	18
Arbetsplatsens huvudspråk	33	21	46
I affärer	26	16	56
Huvudspråk i föreningar	11	16	73
I kontakt med myndigheter	9	7	84

Tabell 7: Språkval i förhållande till person och situation i Övertorneå 1992 (baserat på Winsa 1998: 91ff.).

Privatlivet	Finska		Båda		Svenska	
	Matarenki	Aapua	Matarenki	Aapua	Matarenki	Aapua
Med föräldrarna	59	74	14	21	27	5
Med make/maka	46	65	38	9	16	26
Med vännerna	37	63	32	20	31	17
Det offentliga livet						
På arbetsplatsen	20	69	33	4	47	27

finska bättre än svenska var naturligt nog språkvalet oftare finska än för dem som kunde svenska bättre än finska, t.ex. i samtal med modern 95 % respektive 38 %. De senare använde finska i relativt liten andel av sina språkval generellt. Intressant nog är siffrorna för dem som uppgav sig kunna båda språken lika bra mycket mer varierade, vilket kanske kunde förväntas. Medan de i stor utsträckning valde svenska i alla situationer, använde de finska t.ex. i samtal med modern i en utsträckning, 82 %, som närmade sig den hos dem vars finska dominerade.

Winsa (1998) redovisar data om språkval från byarna Matarenki och Aapua, som vi omtalat ovan. Här intervjuades 1991–1992 delvis samma personer som deltagit i Jaakkolas undersökning cirka 25 år tidigare. Redovisningen är inte gjord på samma sätt och med samma kategorier som i Jaakkolas rapport, men i Tabell 7 har vi lagt in sådana siffror som är jämförbara mellan de två tidpunkterna. I Tabell 7 framträder tydligt skillnaderna med mer finska språkval i den mer perifera byn Aapua än i den centrala byn Matarenki. I övrigt är siffrorna från de två undersökningarna alltså svåra att jämföra, annat än för vissa celler i tabellerna. En bild som dock kan skönjas sammantaget är att det inte skett några dramatiska förändringar i personernas språkval. Om den bilden stämmer, kan man kanske dra slutsatsen att takten i språkbytet minskat eller att den helt stannat upp. Detta skulle i så fall kunna vara en effekt av den ökade etniska och språkliga medvetenheten som skedde i den mellanliggande perioden.

När det gäller vilket språk som föräldrar väljer för barnens uppfostran finns många personliga vittnesmål om att man som barn inte fick *meänkieli* med sig hemifrån, trots att föräldrarna kommunicerade på det språket sinsemellan eller med den äldre generationen.

Förhållandet illustreras i en intervju med Gunnel Mörtlund Särkimukka i tidningen *Syre* (frihetligt grön). Hon var barn på 1960-talet i en familj där föräldrarna talade *meänkieli* sinsemellan och med de äldre syskonen, medan de yngre barnen, varav Gunnel var ett, uppfostrades på svenska. Hon säger:

De gjorde det av kärlek för att jag skulle lära mig svenska och ha lättare i skolan. Det var så alla gjorde på den tiden. Men att inte lära sig *meänkieli*

skapade känslor som föräldrarna inte hade räknat med – osäkerhet och utanförskap. ... Känslan blev så starkt att jag inte fick vara en del av min egen kultur och den övriga familjens språksfär. (Langseth 2022)

Den erfarenhet som uttrycks här har för övrigt skildrats såväl i forskning som i andra sammanhang. I Jaakkolas undersökning från slutet av 1960-talet framgår att tvåspråkiga föräldrar i större utsträckning använde svenska än finska när de talade med barnen, vilket framgår av Tabell 6. En knapp tredjedel använde finska, medan två tredjedelar använde båda språken eller bara svenska; bara svenska uppgavs av cirka hälften av de svarande. Bland dem som kunde svenska bättre än finska var det endast 4 % som använde finska i detta sammanhang. I Winsa (1998) tillfrågades deltagarna om vilket språk de trodde att föräldrarna använde i uppfostran av barnen. Nästan alla menade att endast svenska användes när föräldrar talar med sina barn, förutom i några av de fall där föräldrarna var födda i Finland. Winsa redovisar också att tre av de intervjuade talade svenska med sina barn, som ett medvetet val styrt av den ökade debatten om meänkieli (s. 90).

Liknande erfarenheter delas troligen av förhållandevis många. Charlotte Kalla, född 1987, diskuterade i sitt sommarprat 2022 sin egen relation till meänkieli: För mor- och farföräldrarna var finska eller meänkieili det dominerande språket. Kunskaperna i svenska var tämligen skrala. Meänkieli fördes således vidare till deras barn, alltså Kallas föräldrar, som dock – uppvuxna på 1960-talet – ärvde inte bara språket utan skammen som var förknippad med det. De valde att inte tala meänkieli med sina barn. För Charlotte Kalla innebar därmed kommunikation över generationsgränserna också kommunikation över språkgränserna; mormodern kunde ungefär lika mycket svenska som Kalla kunde finska. Det var i båda fallen tämligen lite. Trots att Kalla deltog i modersmålsundervisningen var det få eller ingen som såg värdet i att lära sig språket. Först i vuxen ålder, menar hon, kan hon reflektera över sorgen kring rotlösheten och om värdet av att återta språket.

Denna avslutande, mer positiva syn på meänkieli har rapporterats om tidigare i denna rapport. Den har medfört att många yngre önskar återta språket. Som framgår i Erkheikki (2017), upplever modersmåls lärare i meänkieli, både i och utanför förvaltningsområdet för meänkieli, att många meänkielitalande föräldrar idag är angelägna om att deras barn lär sig meänkieli, men att de ofta anser att deras egna kunskaper i språket är för begränsade för att användas i barnuppfostran. Det finns idag en tydlig diskurs om föräldrars önskan om stöd i hur de ska gå tillväga för att själva bli förmedlare av meänkieli till sina barn.

8 Summering och avslutande reflektion

Denna rapport har beskrivit processen varigenom den finsk- eller meänkielitalande befolkningen i svenska Tornedalen och angränsande områden underkastades en språkpolitik som ledde till språklig försvenskning. Vi har satt i kritisk belysning de språkideologiska föreställningar, politiska beslut, bärande idéer och faktorer på samhälls-, grupp- och individnivå som haft inverkan på processen under ett långt historiskt skeende. Rapporten ger en del insikter och svar, men väcker också en lång rad frågor. Själva kontexten för rapporten – Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset – gör det angeläget att reflektera över inte bara faktiska omständigheter och den sorts sanning som detta representerar. En diskussion om de berördas upplevda sanningar, liksom resonemang om statens ansvar, försoning och gottgörelse hör också till bilden. Ställningstaganden kring alla dessa komplexa frågor ligger emellertid bortom rapportens ramar, varför vi begränsar oss till att knyta ihop vår text med ett resonemang om ansvarsfrågan (8.3). Innan dess, i avsnitt 8.1, summerar vi några av de huvudpunkter som vår analys har blottlagt, varefter, i avsnitt 8.2, vi diskuterar vad som framstår som de starkaste faktorerna både vad gäller försvenskningsspolitiken och meänkielis bevarande och revitalisering.

8.1 Summering av analysens huvudpunkter

Över den historiska process som denna rapport sökt greppa har vi rört oss från en språkideologisk ram av tankestoff inom vilken samhällets två- och flerspråkighet tas för given, eller åtminstone tolereras, till att därefter helt klart inte tolereras, för att senare – sedan 1960-talet fram till våra dagar – åtminstone retoriskt tolereras på nytt. I det följande lägger vi ut linjerna för dessa språkideologiska förskjutningar. Som vi sett i vår genomgång kan man i språkideologisk bemärkelse urskilja ett antal faser i förhållandet mellan den svenska staten och befolkningsgrupper som talar andra språk än svenska. Sett utifrån den meänkielitalande befolkningens perspektiv har vi landat i följande periodisering, där tidsangivelserna inte ska betraktas som skarpa:

1200–1870-tal: Språkideologi före försvenskningen: tolererande av flerspråkighet

1880–1950-tal: Försvenskningens tid

1880–1920-tal: Uppbyggnadsfasen

1920–1950-tal: Fullskalefasen

1960–1990-tal: Mobilisering

2000–nutid: Konsolidering

Den första perioden fick en viktig del av sin prägel i och med 1500-talets reformation, i synnerhet den protestantiska kyrkans vision om att sprida kristendomen till folken på de språk de kunde förstå. I övrigt har denna mycket långa period, knappt 700 år, inga väsentliga brytpunkter i språkideologiskt hänseende. Perioden präglades av den överordnade strävan att ena riket genom religionen som sammanhållande kitt. Rikets (olika) folk skulle kristnas och på så vis skulle sammanhållning skapas. Utöver företeelser som kyrkolatin var tanken att de olika folkgrupperna skulle enas kring en viss kultur och ett visst språk ännu outtalad. I stället präglades i synnerhet den senare delen av fasen av en religiöst uppbyuren modersmålsideologi och därmed, på samhällsplanet, en slags laissez-faire-betonad, tolererande flerspråkighetsideologi. Här rådde förhållandet att kyrkan bar upp, legitimerade och försvarade en flerspråkighetsideologi, så småningom mycket på grund av lutherdomens föreställningar om modersmålets vikt för religiös förkunnelse och individens kommunikation med herren.

Mot denna fond karaktäriserades 1870-talet av brytningar med den dittills dominanta tonvikten på religiöst riksenande. Denna avlöstes av, eller omkonfigurerades till, en nationalstatsideologi med normativt fokus på språklig likriktning. Framryckningen av den norska och finska nationalismen – där språkfrågan var central i båda – bidrog sannolikt till att också svensk nationalism fick en mer uttalad språklig dimension. Svensk språkpolitik knöt an till devisen en nation – ett folk – ett språk, som blivit allmänt tongivande i Europa. För svensk del tog den sig uttryck i en accelererande assimilatorisk språkpolitik i de finstalande områdena. Denna politik blev särskilt intensiv kring sekelskiftet. Perioden som härefter följde, fram till 1950-talet, präglades följaktligen av kulturell intolerans och otålighet mot olika former av skillnad, däribland språklig skillnad. Denna språkpolitik realiserades initialt inom svensk skolpolitik, kopplat till utbyggnaden och reformeringen av folkskolan. I den mån utbildning inte räckte till utövades språkpolitiken parallellt inom ramen för andra politikområden.

Från språkideologisk synvinkel är tiden för genomförandet av den språkliga försvenskningen tämligen kort: det rör sig om fyrtio år, 1880–1920, av infrastrukturell uppbyggnad följt av fyrtio år av storskaligt förverkligande av försvenskingsprojektet. Med stöd i litteraturen pekar vår analys på att tillskapade institutioner inom utbildningssystemet var det enskilt viktigaste redskapet för att assimilera människor språkligt. Det gällde helsvenska folkskolor, särskilt i kombination med arbetsstugor, där barnen inte fick lov att använda sitt finska modersmål, samt successivt ett helt svenskspråkigt småskollärarseminarium i Haparanda och svenskspråkig folkhögskola i Matarengi/Övertorneå. När detta inte var tillräckligt, erbjöd statsmakternas verktygslåda för detta ändamål också andra tekniker som järnvägar och försvarsanordningar.

Den infrastruktur för försvenskning som under denna period sålunda etablerades i området bidrog med full styrka till språkbytet, främst för de unga generationerna. Svenskan blev successivt starkare när individerna blivit alltmer tvåspråkiga, samtidigt som finskan efter hand blev svagare för många individer, för att med tiden helt försvinna för några av dem.

Tillskapandet av en infrastruktur för försvenskning under uppbyggnadsfasen var helt avhängig ett antal samhällsliga maktcentra, kungahuset, riksdagen, kyrkan och dessas regionala instanser, särskilt länsstyrelsen i Norrbotten och domkapitlen, först i Härnösand och därefter, från dess etablering 1904, det i Luleå. Dessa företrädde i sin tur av mäktiga, ideologiskt övertygade befattningshavare. En lång rad personer, som i den tornedalska allmogens ögon alla representerade överheten – en överhet som förblev oemotsagd, det överheten bestämde fick man rätta sig efter – lade ner oändlig kraft och energi på försvenskningssprojektet: Luleå stifts förste biskop, Olof Bergqvist, häradshövding Georg Kronlund, förste rektorn för Tornedalens folkhögskola Ludvig De Vylder, filantropen och initiativtagaren till arbetsstugor i Tornedalen, Carl Svedelius som tillsammans med makan Julia Svedelius ägnade ett livslångt engagemang åt arbetsstugorna är bara några av de namn som passerar revy.

Efter den intensiva perioden av språklig försvenskning förlorade det statsunderstödda enspråkiga idealet i viss utsträckning sin legitimitet. Detta hängde samman dels med att motstånd mot den ensidiga försvenskningsspolitiken hade börjat sippra fram i offentligheten, inte minst exemplifierat av Walde Lorens Wanhainens reservation mot skrivningar i betänkandet från Finnbygdsutredningen 1921. Wanhainen, som själv var tornedaling, vände sig särskilt mot historierevisionistiska skrivningar om Tornedalen som ett ursprungligen svensktalande område, men även mot argumentet att barnen i Tornedalen inte behövde undervisning i finska eftersom de redan kunde detta språk från hemmet. Dock försvarade sig svenska företrädare mot kritik från finsk sida om förtryck av den finstalande befolkningen i Tornedalen genom att betona att man ingalunda var motståndare mot finskan och att man hade tvåspråkighet som mål.

Denna försiktigare hållning gentemot finskan betyder ingalunda att statsmakterna anamade en positiv syn på minoriteter; Statens institut för rasbiologi, med sin statsunderstödda rasistiska kunskapsproduktion om just minoriteter, var exempelvis operativt 1922–1958. Underliggande föreställningar om majoritetens överlägsenhet tog sig snarare nya uttryck, vars språkideologiska koppling till tidigare faser fordrar mer forskning. Vi hävdar dock att det alltmer utbredda rasbiologiska tänkandet inte kan inlemmas i den pågående assimilationsideologin som försvenskningsssträvandena byggde på. Ur ideologisk synvinkel är det rasbiologiska projektet snarare förenligt med exkludering, särskiljande och segregation. Hela idén med att kategorisera människotyper med mätningar och, som det kom att hanteras, med fantasifulla,

generaliserande karakteristiker, var att identifiera folkgrupper som inte skulle få blanda sig med och förstöra den svenska folkstammen. Långt ifrån att assimileras bland svenskarna skulle de således segregeras från dessa. Vi har också framhållit att det faktum att samma personer, som t. ex. biskop Olof Bergqvist, var anhängare såväl av den assimilationsbaserade tanken om försvenskning som av rasbiologins segregering tankegods måste förstås på ett mer övergripande ideologiskt plan av majoritetsbefolkningens överhöghet och maktmonopol i förhållande till minoriteten.

Under 1900-talets senare hälft skedde emellertid ett slags språkpolitiskt uppvaknande med mobilisering på olika skalor. Mobiliseringsfasen från 1960-talet till 1990-talet började med att enskilda aktörer, särskilt personer ur den egna gruppen, anmälde avvikande uppfattning, med Wanhainens reservation 1921 som en tidig föregångare. En kritik mot statens dittills implementerade språkpolitik fick successivt fotfäste, inte minst därför att den delades av aktörer på överstatlig nivå (NF och sedermera FN och Unesco). Den meänkielitalande gruppen fick efter hand fram flera egna högt utbildade representanter, som upptog positioner i samhällets toppskikt – Snell, Lassinantti, Tenerz med flera – som i egenskap av ledare kunde föra gruppens talan. Genom att nyttja inte minst vetenskapens auktoritet vann denna kritik mark under 50-, 60- och 70-talen.

Nils-Erik Hansegårds föredrag och publikationer om tvåspråkighet och hans lansering av begreppet halvspråkighet spelade en betydande roll i den inledande mobiliseringsfasen. I språkideologiskt perspektiv blev hans ståndpunkter starkt laddade på ett komplext sätt. Det fanns både positiva och negativa återverkningar på den meänkielitalande befolkningens språkbevarande. Denna komplexitet är anledningen till vår relativt utförliga hantering av Hansegårds teoretiska och sociala position och halvspråkighetsbegreppets uppkomst och cirkulation.

På den positiva sidan kan framhållas det framsynta målet med Hansegårds ”vetenskapliga aktivism”. Utifrån sin mångåriga verksamhet som lärare i Kiruna och sin kunskap om assimilationsperiodens ogynnsamma skol- och språkpolicy för minoritetsspråkliga elever, ville han åstadkomma en reformering av skolans undervisning för tvåspråkiga barn. Helt konkret koncentrerade han sig på att kritisera skolsystemets misstag att undervisa barn med finska som modersmål på svenska, alltså *som om* svenska vore deras modersmål. Hans ståndpunkt var helt i linje med Unescos rekommendationer 1953, och i enlighet med längre fram etablerade pedagogiska axiom att anpassa skolans undervisning till varje elevs tidigare erfarenhet och kunskap. Han ville framställa den språkideologi som uppbar statens språkpolitik som förkastlig och förespråkade en återgång till den modersmålsbaserade flerspråkighetsideologi som hade dominerat fram till 1870-talet. Hansegård fann här ett sätt att argumentera som passade väl in i

den idémässiga konjunkturen. I stället för att, som på 1800-talet, åberopa religionens auktoritet som stöd för flerspråkighet, åberopade Hansegård staten – det moderna, det rättsliga, det moraliska, det vetenskapliga – som delar av en rationell argumentation. Genom att denna argumentation vann gehör i media och bland politiker fick både modersmåls- och flerspråkighetsideologi ny kraft. Idén om *en nation–ett folk–ett språk* framstod som ohållbar när staten framställdes som ett hem för flera modersmål, och där psykologiska skador sades vänta den som bortser från detta. Hansegård hävdade i dessa avseenden idéer som skulle bli allmänt omfattade av såväl flerspråkighetsforskningen som av utbildningsteoretiker fram till nuvarande tid.

Men Hansegård nöjde sig inte med att påtala skolans och utbildningssystemets missgrepp; han teoretiserade också omkring vad detta fick för negativa effekter, språkliga, intellektuella och emotionella. Halvspråkighet blev en allomfattande etikett på dessa effekter, och det är här som begreppet kom att bli ett verktyg för att ytterligare fördjupa en redan existerande nedvärderande attityd och befästa den stigmatisering som minoritetsskapet och minoritetsspråket var behäftade med. Genom en omfattande teoretisering av hypoteser som baserades på de iakttagelser omkring de meänkielitalandes (och samernas) språkbeteende, lade Hansegård grunden för att det han resonerade om uppfattades som en verklighet av både forskare, den svenska allmänheten och minoriteterna själva.

Även bortom Hansegårds förehavanden präglades tidevarvet av återinförseln av en modersmålsideologi som inte var religiöst betingad utan motiverad i ljuset av utbildningspolitiska, människorättsliga och psykologiska hänsyn. Här omprövades den andra fasens nyckelföreställning om att ett land måste hållas samman av *ett* modersmål. Hela detta resonemang blev en brygga in i perioden efter 1970-talets mitt, då Sverige fick en pluralistisk invandrarpolitik. I pluralismens tidevarv vann detta slags förståelse med tiden gehör. I dess kölvatten kom minoritetsspråkskonventionerna på 1980- och 1990-talen. Här var det de överstatliga organisationernas tyngd som tvingade fram erkännandet av minoriteterna och deras språk, om än på en annan skala än svenska, enligt språklagen 2009 Sveriges huvudspråk. Det är i denna tappning som den första fasens flerspråkighetsideologi återuppstod, om än i rekonfigurerad tappning.

Den sista och ännu pågående fasen – konsolidering – är den som Elenius (2006) kallar den postnationella, och som inbegriper det som hänt sedan millennieskiftet i termer av lagstiftning och revitaliseringsmöjligheter. Det är i kraft av språkideologierna som präglat denna fas som meänkieli fått status som nationellt minoritetsspråk med den synlighet, infrastruktursuppbyggnad och resurstilldelning som detta inneburit. Vår analys ger emellertid vid handen att

förutsättningarna för meänkieli även under dessa mycket mer gynnsamma villkor än vad tidigare skeden kunnat erbjuda är mindre positiva än vad statens uttalade vilja och målsättning såsom det formuleras i lagar och bestämmelser ger vid handen. Detta, hävdar vi, har att göra med den bromsande effekt som en underström av fortsatt assimilatoriskt och nationalistiskt tänkande har på det praktiska genomförandet av politiken. Dessa bromsande krafter kan urskiljas på alla nivåer i samhället, såväl i centrala och lokala myndigheter, enskilda skolinstitutioner som hos individuella befattningshavare. Det ska understrykas att även de svenska regeringar och riksdagssammansättningar som avlöst varandra sedan 2000 ingår i de motverkande krafter som styr praktiken på området. Mycket tyder alltså på att assimilationstanken legat latent i Sveriges i relation till språkliga minoriteter fram till våra dagar så som det tar sig uttryck i aktuell samhällsdebatt och (parti)politiskt agerande.

När fokus riktas mot gruppnivån framträder förhållanden med betydelse för språkbytet till svenska och bevarandet av meänkieli i några olika dimensioner. I en dimension är uppkomna förhållanden inom minoriteten direkt beroende av samhällets övergripande hantering av minoritetens språk, kultur och levnadssätt. En annan dimension har att göra med den allmänna samhällsutvecklingen, den strukturomvandling som samhällets modernisering innebar. En tredje dimension gäller förhållanden som har att göra med minoritetens interna kultur.

De demografiska omvälvningarna under stora delar av 1900-talet innebar utflyttning från det meänkielitalande området främst av individer i barnafödande ålder, och av fler kvinnor än män med en obalanserad ålders- och könsfördelning som resultat. Dessa demografiska förändringar har skapat luckor i de sociala relationerna och nätverken och på så sätt tunnat ut möjligheterna för interaktion på och inläring av meänkieli hos nya generationer. I stor utsträckning har de varit negativa för bevarandet av meänkieli, bortsett från den del av demografiska förändringar som åstadkommit genom inflyttade finsktalande, främst kvinnor, från Finland, men så småningom också av finsktalande, ofta äldre personer, från andra delar av Sverige. De huvudsakligen negativa effekter på bevarandet av meänkieli som de demografiska förändringarna haft måste hänföras till dimensionen samhällets strukturomvandling. Det fanns både pådrivande och attraherande faktorer (push- and pull-faktorer) som motverkade bevarandet av meänkieli. Nedläggningen av småjordbruken som varit den dominerande näringen innebar att allt färre kunde få sin utkomst i området, samtidigt som anställningsmöjligheterna utanför området ökade, särskilt yrken inom industri, sjukvård, utbildning och service.

I dimensionen försvenskningsspolitiken kan man peka på ett antal konsekvenser för den meänkielitalande gruppens språkanvändning. Hela den infrastruktur som byggdes upp under

försvenskningens uppbyggnadsfas, och som under fasan därefter fortsatte vara ett effektivt instrument för språkbytet, innebar att användning av meänkieli i stor utsträckning osynliggjordes i det offentliga rummet och begränsades till hemmiljön. Det var både frågan om att språket uttryckligen förbjöds, som i skolan och arbetsstugorna, och att det så småningom självundertrycktes av ren skam som skapats av samhällets sociokulturella normer, vilka ledde till stigmatisering av minoritetens språk och kulturyttringar.

Meänkieli var sålunda i stort hänvisat till familj och närmiljö under hundra år, tills minoriteten organiserade sig på etnisk grund under den nya språkideologiska era som tog fart på 1960- och 1970-talen med uppvärdering av språklig mångfald som huvudkomponent. Etablerandet av STR-T 1981 innebar en tydlig agenda för att betrakta meänkieli som eget språk. Standardiserings- och moderniseringsarbete påbörjades och språket erkändes genom ett riksdagsbeslut 1999 som ett av Sveriges fem nationella minoritetsspråk. Detta positiva utfall möjliggjordes genom samverkan av skilda förhållanden: minoritetens agerande genom sin organisation, internationella konventioner, i detta fall främst Europarådets stadga för minoritetsspråk och regionala språk, samt svenska statens beslut att ansluta sig till stadgan.

I dimensionen försvenskningens politik måste vidare framhållas vilka konsekvenser språkpolitiken – särskilt med den helsvenska skolundervisningen och arbetsstugorna – haft för befolkningens tvåspråkighet och behärskning av meänkieli och svenska – och vilka konsekvenser detta i sin tur fick för människornas kunskapsinhämtande och vilka möjligheter de hade som förmedlare av erfarenheter och kunskap, förhållanden som vi diskuterat utifrån begreppet epistemisk orättvisa.

Rapporten har återgett information om hur den meänkielitalande befolkningen från att under mitten och slutet av 1800-talet varit enspråkigt finsktalande¹¹ successivt lade till kunskaper i svenska och därmed blev tvåspråkiga i allt större utsträckning under hela 1900-talet. Denna utveckling har nu nått till ett stadium då den ursprungligen meänkielitalande befolkningen antingen är tvåspråkig eller enspråkig i svenska.

Detaljerade undersökningar saknas om i vilken utsträckning de enskilda har behärskat sina respektive språk under den egentliga försvenskningens perioden. Ett antal sådana studier kom att genomföras från 1960-talet och framåt, d.v.s. i ett tämligen sent skede av försvenskningens processen. Studierna rapporterade i en del fall endast grova mått på språkkunskaper, t.ex. medels tvåspråkiga individers självskattningar av vilket språk man behärskade bäst och i vilka

¹¹ Detta är inte hela sanningen. Som vi nämnt tidigare (avsnitt 4) har interagerande talare av tre språk, finska, samiska och svenska, under hela perioden funnits i området.

situationer man kände sig mest hemma med respektive språk. I början av 1970-talet publicerades omfattande empiriska studier av insamlat talspråkmaterial på finska och svenska från vuxna och skolelever i Tornedalen, vilka jämfördes med motsvarande talspråksdata från enspråkigt svensktalande i andra delar av Sverige och enspråkigt finstalande i Finland och där man kontrollerade för deltagarnas socioekonomiska bakgrund. Undersökningar syftade bland annat till att kritiskt granska den s. k. halvspråkighetshypotesen. Intressant nog fann man inga belägg för att personerna från Tornedalen skilde sig signifikant från enspråkigt svensk- eller finstalande i sina språk och menade att halvspråkighetshypotesen inte fick något stöd i undersökningarna.

Utifrån teoretiska överväganden är det rimligt att anta att kunskaperna i svenska och meänkieli har varierat mycket under den långa period som språkbytet har pågått. I fråga om svenskan måste man sluta sig till att kunskaperna hos majoriteten av individerna under de tidiga faserna varit begränsade, medan finskan varit ett fullt utvecklat talat språk. Så småningom har allt fler individer kommit att bemästra svenskan allt bättre. Samtidigt har användningsmöjligheterna för finska blivit alltmer begränsade för många enskilda, och behärskningsgraden har blivit lägre. Mot bakgrund av en sådan utvecklingslinje under den pågående försvenskingsperioden kan man uppfatta resultaten i de empiriska undersökningarna på 1970-talet som helt förväntade. Många av de undersökta kan så långt fram i språkbytesprocessen tänkas ha haft en balanserad talspråksbehärskning av sina två språk.

I rapporten antas att den meänkielitalande befolkningen varit utsatt för epistemisk orättvisa. Saken är inte empiriskt utforskad. Begreppet hänvisar dels till hur elever i skolan genom att undervisas på ett språk som de inte (fullt ut) förstår hindras från att ta till sig de kunskaper som förmedlas genom detta språk, dels hänvisar begreppet till den orättvisa det innebär att ens egna livserfarenheter och kunskaper negligeras, betraktas som ointressanta eller ovederhäftiga, görs osynliga. Vi menar att erfarenheten som berörda personer har av att inte ha kunnat följa med i skolan, helt enkelt av att man suttit i klassrummet år efter år utan att riktigt förstå, har haft effekter på deras kunskapsutveckling och därmed på deras livschanser. Här ska tilläggas att det är helt klart att epistemiska hinder har förelegat, men det betyder inte att alla individer som utsatts för dessa hinder förblivit tillbakahållna. Verkligheten visar att många tagit sig förbi hindren och fått lysande yrkeskarriärer och framgångsrika liv i övrigt. Men ingen kan veta vad utbytet av utbildningen kunde ha varit om den hade organiserats på ett mera gynnsamt sätt ur språklig synvinkel.

Frågan om vad förbudet att tala meänkieli innebar för barnens vidare utveckling av sitt finska modersmål är outhärdad i forskningssammanhang, men det framhålls i rapporten med stöd

av gällande forskningsbaserad kunskap om hur barn lär sig sitt/sina modersmål att barnen hindrades i sin förstaspråksutveckling genom den brutna exponeringen för meänkieli. Särskilt arbetsstugebarnen, som förbjöds att tala sitt modersmål inom ramen för en totalinstitution, men också många av de barn som avskärmades från modersmålexponering genom att de gick i den helsvenska skolan kan sägas ha utsatts för ett språkbegränsande övergrepp.

Den epistemiska orättvisans andra sida, att den finskspråkiga kulturen och individernas erfarenheter i stor utsträckning osynliggjorts eller rent av öppet nedvärderats i området, illustreras bland annat med införandet av svenska ortnamn, bytet av familjenamn och bruket av svenska förnamn. Många andra yttringar av osynliggörande förekommer, t.ex. att man inte talar om tornedalsk kultur eller tornedalska livserfarenheter i klassrummets undervisning; sådant är förvisat till raster och korridorer.

I vilken mån det egna språket, meänkieli, är ett kärnvärde i den tornedalska identiteten och vilken syn man under olika tidsperioder haft på det egna språket har betydelse för bevarandet av språket. Synen på meänkieli har som en effekt av assimileringpolitiken och nedvärderingen under en lång period varit skamfylld. Man har anpassat sig till den samhällseliga normen att det talas svenska i offentliga miljöer, och kommit att skämmas för att använda meänkieli när utomstående hör det. För närvarande tid kan ändå sägas att denna skambeläggning av språket i stor utsträckning upphört. Den yngre generationen har i många fall mycket positiva attityder till språket och avhåller sig inte från att använda meänkieli i den utsträckning de behärskar det. Språket tycks dock inte utgöra något klart kärnvärde för den tornedalska identiteten; man kan mycket väl känna sig som tillhörig minoriteten även om man inte behärskar meänkieli, men uppfattningarna tycks skilja sig åt.

Språkets starkare position och de mer positiva attityderna till det som manifesteras idag hänger klart samman med språkets förhöjda status som följd av dess officiella roll som nationellt minoritetsspråk. Dess allt större synlighet i kultur (litteratur, musik, teater), utbildning och media spelar stor roll för denna utveckling. Här kan man peka på en möjlig positiv spiral som blir ett underlag för ett återtagande av språket och revitalisering av meänkieli (t.ex. Kolu u.u.).

8.2 Språkbytet, bevarandets och revitaliseringens faktorer

I detta avsnitt vill vi kort peka på vilka förhållanden och faktorer som enligt vår analys haft störst inverkan på minoritetens språkliga försvenskning, på minoritetens bevarande av meänkieli samt på dess återtagande av meänkieli.

När det gäller befolkningens språkbyte till svenska är bilden i stort mycket tydlig. Här är det en lång rad av samverkande faktorer som haft en stark inverkan. Vi vill främst lyfta fram följande fem förhållanden:

1. Statens nationalistiska-assimilatoriska (språk)ideologi
2. Statens ”regelverk” för genomförande av försvenskningen
3. Den beslutsamma och effektiva implementeringen av försvenskningen genom en kraftig och konkret uppbyggnad av en infrastruktur för ändamålet, särskilt
 - a. Svenskspråkig utbildning (skola, folkhögskola och lärarutbildning)
 - b. Arbetsstugor där i varierande utsträckning finska var förbjuden
 - c. Bibliotek som endast tillhandahöll svenskspråkiga böcker
 - d. Järnvägsdragning för att öppna upp kommunikationerna för och till det svensk-språkiga samhället
 - e. Försvarsarrangemang till skydd mot Ryssland/finskan
4. Språksyn, stigmatisering och osynliggörande
5. Ekonomiska faktorer styrda av det omgivande samhällets industrialisering, urbanisering och modernisering, samhällets strukturomvandling

Till punkt 1: En rimlig tolkning av den litteratur som denna rapport bygger på är att det var den övergripande nationalistiska-assimilatoriska ideologin med sitt genomslag i Sverige på slutet av 1800-talet som blev den avgörande idéramen för statens agerande gentemot den meänkielitalande minoriteten. Efter hand som dess språkideologi, språklig likriktning, genom-syrade det svenska samhället på både strukturell nivå (centrala, regionala och lokala myndigheter genom befattningsinnehavare hos dessa) och på individuell nivå, såväl inom majoriteten som inom minoriteten, blev pressen i riktning mot försvenskning allt starkare. Vi måste här påminna om att vi i rapporten rör oss med ett brett perspektiv på staten, som inte begränsar sig till riksdag, regering och den byråkratiska statsapparaten ämbetspersoner, utan som också innefattar andra befattningshavare som utför statens funktioner, som rektorer, biskopar, präster, lärare m.fl. kategorier.

Till punkt 2: Synnerligen viktigt för försvenskningen har också varit de ”beslut” som staten sett som rimliga inom ramen för den övergripande ideologin. Här framstår beslut inom utbildningsområdet som de vassaste verktygen för försvenskningen, t.ex. beslutet om statlig finansiering av folkskolor 1888 i utbyte mot att undervisningen skedde helt på svenska, eller beslut om att förbjuda barnen i arbetsstugorna att använda finska. Vad vi vill framhålla här med ordet beslut inom citattecken är åter att samhällets beslut inte behöver gå tillbaka på lagar eller

inom myndigheter eller samhällliga institutioner formellt fattade beslut; det som spelade roll för de berörda människorna var om det fanns förbud eller ej, inte vem inom ”överheten” som formulerat förbuden mot att tala finska.

Till punkt 3: Vår analys understryker hur effektivt samhällets beslut implementerades genom det system av åtgärder i form av en infrastruktur som skapades under uppbyggnadsfasen av försvenskningen. Här är det intressant att observera hur mycket av såväl besluten om försvenskning åtgärder som dessas konkreta genomförande, åtminstone som det framstår i den vetenskapliga litteratur vi bygger på, bars upp av enskilda personers entusiasm för projektet, för att inte säga vissa personers fanatism. Vi har i texten uppmärksammat flera sådana ”maktpersoners” handlande. Här vill vi påminna om att skälen till deras olika individuella ageranden och avsikter inte går att fastställa, även om jämlikhetssträvanden, filantropi eller önskan att skapa ”bålverk mot öst” är några som framhållits. Deras agerande måste främst förstås inom ramen för rådande ideologi och rådande kunskapsläge.

Till punkt 4: Vad gäller språksyn och stigmatisering, är dessa förhållanden nära knutna till assimilationstänkandet i samhället med nedvärdering av andra språk än majoritetens huvudspråk, en nedvärdering som också anammades inom minoriteten och som ledde till stigmatisering, känslor av skam för det egna, för språket, för kulturen och för hela det meänkielitalande samhället. Nära kopplat till dessa aspekter är osynliggörandet av minoritetens historiska avtryck i det geografiska området. Detta innefattar språkliga och kulturella uttrycksformer, själva språket meänkieli inklusive finskspråkiga ortnamn och även familjenamn och personnamn, men även visor, musik och berättelser.

Till punkt 5: Samhällets strukturomvandling eller modernisering var i sig en viktig faktor i försvenskningen. Anställningar i de nyetablerade industrierna krävde ökade kunskaper i svenska. Den ekonomiska dragkraften ledde arbetstagare till utflyttning från det meänkielitalande området särskilt av yngre, de delar av befolkningen som med andra förutsättningar hade kunnat stå för reproduktion och förmedling av meänkieli till kommande generationer. Utflyttningen skedde särskilt till urbana områden både i det geografiska grannskapet i Norrbotten och i övriga Sverige, där anställningar inom industri och även inom samhällsservice som sjukvård fanns tillgängliga. Samtidigt innebar strukturomvandlingen en etablering av svenskspråkiga verksamheter inom det traditionellt finstalande området. För denna omvandling spelade förbättrade kommunikationsmöjligheter med järnväg och vägburen trafik en betydande roll.

När det gäller bevarandet av finskan/meänkieli finns det tre förhållanden som haft ett starkt inflytande:

1. Den egna näringen, småjordbruket
2. Det så kallade tvärgiftet med inflyttade makor/mödrar från Finland
3. Religionen/kyrkan i form av laestadianismen

Till punkt 1: Så länge majoriteten av den meänkielitalande befolkningen var knuten till småjordbruket, var de lokala språkliga förhållandena tämligen stabila. Den huvudsakliga kommunikationen skedde på finska, både i hushållen och i arbetslivet på gårdarna, där förutom husbondfolket även drängar och pigor ingick. Språklig interaktion med grannar och annan lokalbefolkning, får man förutsätta, skedde också mest på finska. Detsamma gällde samverkan i samfälligheter och liknande som utvecklades efter laga skiftet. Näringsfaktorn var alltså starkt språkbevarande långt fram på 1900-talet.

Till punkt 2: När delar av befolkningen så småningom i samband med industrialisering och samhällets allmänna strukturomvandling sökte sig bort från området till närliggande och övriga delar av landet, och genom att denna migrationsström var starkare bland kvinnor än män, uppstod en könsobalans bland de kvarvarande. Överskottet på kvarvarande män, balanserades av invandring av kvinnor från Finland, som ingick äktenskap med tornedalska män. Ett särskilt begrepp för detta uppkom: tvärgifte. Att mödrarna i många familjer var finsktalande innebar att det naturliga språket för uppfostran i dessa fall var finska/meänkieli. Detta förhållande har i flera sammanhang pekats ut som en av de viktigaste bakgrunderna till att meänkieli kunnat bevaras i den utsträckning som blev fallet. Frågan om vilka effekter den på detta sätt kontinuerligt inlemmade finska finskan haft på bevarandet av meänkieli är outredd.

Till punkt 3: Genom laestadianismens utbredning inom den meänkielitalande befolkningen kan man anta att den delvis kom att upplevas som ett slags ”egen” kyrka, vilken på det sättet kunde bidra till sammanhållningen inom den finsktalande minoriteten. Att finskan kom att användas och omhuldats som förkunnelsens språk inom laestadianismen, t.o.m. som ett *lingua sancta*, hade ett starkt symbolvärde. Finskan blev outhärlig i det religiösa livet, vilket var en starkt integrerad del av de troendes hela livssituation. På samma sätt som tvärgiftet, har laestadianismen framhållits som en av de viktigaste stödjande faktorerna i bevarandet av meänkieli. Dock kan man peka på att alla förhållanden som på ett eller annat sätt splittrar en språklig minoritet tvärtom kan ha negativa följder för bevarandet av minoritetsspråket. Vilka sociala och socialpsykologiska konsekvenser det religiösa och sociala avståndet mellan laestadianismen och statskyrkan – snarare än formella konsekvenser; laestadianerna gick inte ur kyrkan – skulle behöva analyseras vidare, liksom splittringarna i olika riktningar inom laestadianismen.

Låt oss tillägga att vi inte betraktar den begränsade finskundervisning som efter hand infördes i fortsättningskolan från 1935 och i gymnasiet från 1940-talet som viktiga för bevarandet av meänkieli. Vi uppfattar dessa förändringar som effektlösa och snarare symboliskt betingade som eftergift åt kritiken mot försvenskningsspolitiken.

Om vi slutligen riktar blicken mot vilka faktorer som i den mer närliggande tiden starkast har påverkat revitaliseringen och moderniseringen av meänkieli, framträder fyra förhållanden som de tydligaste ingredienserna:

1. Lagstiftning om meänkieli som officiellt nationellt minoritetsspråk i Sverige
2. Intern organisation på etnisk och språklig bas
3. Standardisering av meänkieli samt bruk av språket i det offentliga rummet
4. Utveckling av medier och kulturyttringar på meänkieli

Till punkt 1: Erkännandet av meänkieli som ett av Sveriges nationella minoritetsspråk genom riksdagsbeslut 1999 och den därpå följande lagstiftningen är ett avgörande steg för möjligheterna att revitalisera språket och utveckla dess användning inte bara för kommunikation mellan enskilda individer, utan också, och särskilt, för användning i det offentliga rummet. Språkets officiella status tillgängliggör ett batteri av resurser, för utbildning i meänkieli, läromedelsutveckling, språkvård, användning av språket i kontakter med myndigheter, synliggörandet av språket i landskapet genom tvåspråkiga ortnamnsskyltar och mycket annat. Utveckling sker på många olika fronter, där Språkcentrum för meänkieli i Kiruna och Övertorneå, som kommer att invigas i år, 2022, är ett aktuellt betydelsefullt exempel. Även om en hel del kritik framförts mot statens implementering av minoritetsspråkspolitiken, vilket vi redogjort för ovan, är det viktigt att framhålla att lagstiftningen bidragit till att skapa en plattform för språkets fortsatta bevarande. I anslutning till detta måste dock påpekas att ett språk inte kan bevaras endast genom samhällets agerande. Framtiden beror av de enskilda individernas val att använda språket i kommunikation och vidarebefordra det till nästa generation, alltså använda meänkieli i uppfostran av barnen. Individernas val är, som vi framhållit, beroende av hur de upplever värdet och vikten av sitt språk, vilket i sin tur i stor utsträckning är beroende av den språkideologi som är tongivande i samhällets.

Till punkt 2 och 3: Den situation som gäller för språket idag hade sannolikt inte varit möjlig utan minoritetens etniska organisation genom STR-T och de dokumentations-, beskrivnings-, standardiserings- och moderniseringsåtgärder av meänkieli som genomfördes på organisationens initiativ, särskilt genom Meän Akateemi Academia Tornedaliensis. De undantag från vissa restriktioner i modersmålsundervisning som tornedalska elever tillsammans med

samiska, romska och internationellt adopterade kom att åtnjuta redan från 1985 är också ett resultat av dialog mellan företrädare för minoriteten och statens skolmyndighet.

Till punkt 4: Slutligen kan pekas på betydelsen av hur meänkieli blivit synligt i medier och kulturyttringar. Precis som försvenskningens projektet fordrade en infrastruktur för genomförandet fordrade återtagandet av meänkieli en motsvarande infrastruktur – den var inte minst kulturell och inbegrep skapandet av arenor där Tornedalsteatern framstår som särskilt viktig (se Winsa 2000). Detta är ett sätt att normalisera språkets offentliga roll, samtidigt som det är identitetsstärkande och skapar samhörighet inom minoriteten.

Sammantaget är det majoritetssamhällets aktiva agerande under en mycket lång tidsperiod av åtminstone 80 år som ledde till den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området. Detta innebär inte att minoriteten själv var passiv i processen. Deras aktiva medverkan var givetvis nödvändig, och självklart uppfattade de nödvändigheten av att tillägna sig majoritetsspråket svenska, givet att de bebodde ett område som genom överstatliga politiska gränsväntal skilt dem från finskspråkiga i Finland. Bortsett från den retoriskt betingade överdriften i det under försvenskningstiden ofta upprepade påståendet att det var befolkningens egen önskan att få undervisningsstöd i sin inläring av svenska genom en svenskspråkig skola, så uppfattade man det förstås i allmänhet både som nödvändigt och önskvärt att bli svensktalande. Att detta genom språkideologiska strömningar och infrastrukturens uppbyggnad skedde på finskans bekostnad fanns det förmodligen en begränsad medvetenhet om. Talet om att målet var tvåspråkighet motsvarades inte på något sätt av konkreta åtgärder för att personerna skulle kunna behålla språk och kultur samtidigt som de också lärde sig svenska och integrerades i det svenska samhället. En sådan utveckling mot ett tvåspråkigt och flerkulturellt samhälle motverkades i stället.

Såväl bevarandet av meänkieli under åren fram till 1970 och återtagandet och revitaliseringen som skett sedan 1980-talet har på ett betydande sätt skett utifrån gruppens eget agerande inom ramen för de samhällsstrukturer som rådde vid de olika tidpunkterna. Minoritetens egen näringsstruktur, förändringar i denna med demografiska följder samt religiositeten gav utrymme för fortsatt bruk av meänkieli under försvenskningens tid. Inom ramen för etnisk mobilisering tog minoriteten initiativet till ett aktivt språkbevarande och aktiv utveckling av språkets användningsmöjligheter i det offentliga rummet. Här spelade interaktionen mellan minoriteten och statliga och överstatliga nivåer en avgörande roll.

8.3 Ansvarsfrågan

Att värdera statens språkpolitik är analytiskt krävande. Försvenskningsspolitiken i det meänkielitalande området utgör inget undantag. Vad som blottläggs av analysen av hela perioden från det att försvenskningen tar sin början är framväxten och tillbakagången av en språklig assimileringsspolitik med syfte att göra människor språkligt lika. Här framgår också att och hur en sådan politik kan realiseras med olika medel och med olika grader av tvång: från förbud mot att använda ett givet språk till att skapa villkor som gör att talarna till synes självmant övergår till det dominerande språket och överger sina andra språk. Det senare åstadkoms ofta genom att inom ramen för skolans försorg inte stötta bruket och vidareutvecklingen av icke-statsbärande modersmål. Det skapar ett stigma kring språket, som gör att dess talare till synes självmant distanserar sig från det.

Just det faktum att språkpolitik ofta internaliseras av dem den riktas mot är dock en sammansatt företeelse som behöver kommenteras. Förvisso är det just på grund av detta fenomen som språkpolitiken kan rulla på av sig själv långt efter att formella föreskrifter tagits bort – styrning behövs inte då människor styr sig själva. Samtidigt finns risker med ett sådant tolkningsraster. Människor som genomlever och i viss mån anpassar sig till en språkpolitik kan lätt ses som passiva offer styrda av ett falskt medvetande och därmed utan egen handlingsförmåga. Så är det enligt vårt synsätt absolut inte. Människor är tvärt om kapabla att agera på sätt som de finner lämpliga utan att vara språkideologiskt styrda att agera mot sin egentliga vilja. Däremot finns det fog för att hävda att människor införlivar en känsla för värdet av de resurser som de har, och agerar därefter. Det leder till variation i beteenden. Somliga kan ge upp modersmålet utan att lida av det. För somliga utvecklas en skamididentitet kring modersmålet, som man ogärna för vidare till sina barn. Och somliga accepterar de av myndigheterna påbjudna reglerna om i vilka sammanhang modersmålet inte bör begagnas, men fortsätter ändå använda det exempelvis inom familjen. Faktum är att det faktiska bevarandet av meänkieli, det vill säga att talarna fortsatt att använda språket fram till våra dagar, särskilt i icke-officiella sammanhang, kan ses som en aktiv motståndshandling från minoritetens sida. Sett från en sådan synvinkel har statens försvenskningsssträvanden inte krönts med fullständig framgång: meänkieli finns kvar och har fortsatt viktiga funktioner i många tornedalings språkrepertoarer. Dessa funktioner har under de senaste årtiondena, i samverkan mellan minoritetens agerande och statens stöd, utökats in i den offentliga sfären.

Vad vi vill ha sagt med detta är att det går att göra olika bedömningar och följaktligen landa i olika slutsatser vid analyser av statens språkpolitik. Mycket av utfallet kommer an på de

distinktioner och teoretiska förståelser som analytikern anammat, medvetet eller inte. Ytterst har den syn som anläggs på staten direkt inverkan på hur vi värderar statens ansvar, exempelvis vad gäller relationen mellan lokala förbud och statligt sanktionerade förbud. Vidare ankommer det på analytikern att skilja mellan hur språkideologiska projekt benämns och vad som varit dessa projekts egentliga mål och mening – och främst vad följderna blivit av deras implementering. Relationen mellan majoritet och minoritet är därtill sammansatt. Den utgör sällan en binär motsättning, och varians finns typiskt såväl inom som mellan minoritetsgrupper. Även om den hållning som dominerar är repressiv kan det inom majoriteten mycket väl finnas avvikande, mer liberala eller tolererande åsikter. Den hållning som torgförs som den officiella kan också ge sken av tolerans som ett sätt att maskera primära avsikter eller för att passa in i det rådande politiska klimatet. Här kan det vara svårt att skilja mellan vad som är genuina avsikter och vad som är retorik i syfte att legitimera en språkpolitik – moraliskt, politiskt, eller vetenskapligt.

I det föreliggande fallet kan man fråga sig om en försvenskningsspolitik iscensatts med målet att motverka tvåspråkighet eller att tillgodose att alla människor i Sverige lär sig svenska, modernitetens språk. Ett problem för kritisk historieskrivning av detta slag är tendensen att tillämpa vår tids kunskap och moraliska scheman på historiska förhållanden. Det skapar lätt en bild av dåtidens makthavare som illasinnade, att analyser av det slag vi företagit mynnar ut i en berättelse om skurkar och hjältar – de som stod på rätt och fel sida av historien så som vi kan uppfatta den nu. Detta vore givetvis en förenkling. Det kan mycket väl ha funnits de som genuint trodde att försvenskningen var ett sätt att göra befolkningen tvåspråkig, och därmed bereda den väg till de möjligheter som det moderna svenska språksamhället tillhandahöll. Och många torde ha gynnats av detta. Samtidigt torde många ha lidit, såväl emotionellt som funktionellt, av att berövas rätten till sitt språk och förvägras möjligheten att använda det för kunskapsinhämtning. Klart är att aktörerna för hundra år sedan inte förstod det vi förstår nu. Man sökte kanske till exempel undvika en segregering politik, och handlade därför på ett sätt man trodde var det moraliskt riktiga. Man kan exempelvis ha föreställt sig hemmiljön som förmögen att i tillräcklig grad tillgodose användningen och utvecklingen av förstaspråket, och att skolans roll – i likvärdighetens namn – därmed borde vara att fokusera på andraspråket, svenska. Att detta är ogynnsamt för kunskapsinhämtande hör till tvåspråkighetsforskningens sentida empiriska kunskapsbidrag, även om det framhölls redan på 1950-talet.

Icke desto mindre betraktar vi den språkliga försvenskningssprocessen som en statligt sanktionerad aktion mot att tvinga fram ett språkbyte, genom att omöjliggöra bruket av finska i institutionella sammanhang. Inom försvenskningssprojektet tjänade tvåspråkighet snarast som

retorik. Man pratade om att syftet var tvåspråkighet, men i själva verket var allt fokus på att befolkningen skulle bli svenskspråkig – i enlighet med den nedvärderande synen på andra språk och andra kulturella uttryck. Den finska komponenten i tvåspråkigheten snarare motarbetades – medvetet eller omedvetet – än gavs något stöd. För staten och de som implementerade dess vilja fanns inget resonemang om att det skulle vara någon förlust om finskt språk eller kultur försvann från Sverige.

Vår ståndpunkt är att staten, sedd som det allmänna, har ett ansvar för det som görs i dess namn. Statens symboliska dominans, som vi har framhållit, utövas av aktörer bortom dess institutionaliserade ledning. En fråga är vilka aktörer som rättmätigen kan sägas ha agerat mot bättre vetande, en annan i vilken utsträckning agerandet, oavsett vad man visste, ska klassas som klandervärt. Vår tonvikt vid system blir här ett måhända enkelt sätt att kringgå enskilt ansvarsutkrävande. Icke desto mindre vidhåller vi att det är just på den systematiska nivån som den statligt sanktionerade språkpolitiken mot det meänkielitalande området måste förstås och kritiskt skärskådas. Det är följaktligen det utzoomade perspektivet som möjliggörs av begreppet språkideologi som kulturellt system av föreställningar om sociala och språkliga förhållanden (Irvine 1996). Beträktat genom denna optik är det som Elenius (2014) benämnt ett metasystem för utbildning och fostran en del av något större: ett samverkande system på en än högre skala, som griper in i politikområden som skenbart inte alls handlar om språk. Försvarspolitiken, järnvägspolitiken, skolpolitiken, fostrans- och upplysningspolitiken och möjligen politiken kring naturresurser — alla nyttjades de parallellt eller seriellt i den språkpolitiska förändringen. De förenades av att den bakomliggande språkideologin verkade i riktning mot språkbyte och den språkliga försvenskningen av det meänkielitalande området. Dock, som titeln på föreliggande rapport signalerar, måste statens språkpolitiska projekt i området betraktas som ofullbordat, vilket förekomsten av meänkieli i området alltjämt vittnar om.

Referenser

- Abrahamsson, N. 2009. *Andraspråksinläring*. Lund: Studentlitteratur.
- Aili, H. 2015. *Meänkieli. Från "mossigt" till "coolt"*. En antropologisk studie om identitet och kulturarv i Tornedalen. Kandidatuppsats i socialantropologi. Göteborgs universitet.
- Alalehto, T. 2017. Den tornedalska identiteten i Sverige – finns den? I: Barsk, H., Salo, T. & Satokangas (red.), *Tornionlaakson vuosikirja 2015–2017. Tornedalens årsbok 2015–2017*, 12–45. Haparanda: Tornionlaakson neuvosto.

- Alalehto, Tage 2019a. När kom kapitalismen till Tornedalen? *ARKIV Tidskrift för samhällsanalys* 10: 87–111.
- Alalehto, T. 2019b. Dålig självkänsla är största motståndaren. *Norrländska Socialdemokraten* 2019-08-29.
- Alalehto, T. 2020. Språkfrågan är inte det centrala. *Haparandabladet* (HBwebben) 2020-05-26.
- Allardt, E. 1979. *Implications of the ethnic revival in modern, industrialized society: A comparative study of the linguistic minorities in Western Europe*. Helsinki.
- Ambjörnsson, R. & Sörlin, S. (red.) 1995a. *Obemärkta. Det dagliga livets idéer*. Stockholm: Carlssons.
- Ambjörnsson, R. & Sörlin, S. 1995b. Inledning. I: Ambjörnsson, R. & Sörlin, S. (red.) *Obemärkta. Det dagliga livets idéer*, 7–12. Stockholm: Carlssons.
- Andersson, B. 2012. Tyska. I: Andersson, B. & Raag, R. (red.) 2012. *Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det Svenska Riket under 1600-talet*, 137–162. Stockholm: Kungl. Vittenhetsakademien.
- Andersson, B. & Raag, R. (red.) 2012. *Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det Svenska Riket under 1600-talet*. Stockholm: Kungl. Vittenhetsakademien.
- Anderson, B. 1983. *Imagined communities*. London: Verso.
- Anzaldúa, G. 1987. *Borderlands. La Frontera*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- Arnholtz Hansen, J. & Hammerslev, O. 2010. Bourdieu og staten. *Praktiske Grunde* 1/2: 11–31.
- Axelsson, M. & Magnusson, U. 2012. Forskning om flerspråkighet och kunskapsutveckling under skolåren. I: Hyltenstam, K., Axelsson, M. & Lindberg, I. (red.) *Flerspråkighet – en forskningsöversikt. Vetenskapsrådets rapportserie 5:2012*, 247–367. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Barth, F. 1969. Introduction. I: Barth, F. (red.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, 9–38. Bergen: Universitetsforlaget.
- Bauman, Z. 1990. Modernity and ambivalence. *Theory, Culture & Society* 7: 143–169.
- Bauman, R. & Briggs, C. 2000. Language philosophy as language ideology: John Locke and Johann Gottfried Herder. I: Kroskrity, P. (red.) *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*, 139–204. Santa Fe: School of American Research Press.
- Berggren, S. & Ek, S. 2009. *Minoritetsspråk och identitet – en sociologisk studie om relationen mellan språk och identitet bland judar och tornedalingar*. Kandidatuppsats i IMER, Södertörns högskola.

- Bergqvist, O. 1939. *Bland svenskar, finnar och lappar*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag.
- Bijvoet, E. 2020. *Attityder till spår av andra språk i svenskan. En forskningsöversikt. Rapporter från Språkrådet*, 15. Stockholm: Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Bijvoet, E. & Fraurud, K. 2008. *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen/Språkrådet.
- Bjar, L. & Liberg, C. 2010. (red.) *Barn utvecklar sitt språk*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Blomqvist, H. 2001. *Socialdemokrat och antisemit? Den dolda historien om Arthur Engberg*. Stockholm: Carlsson.
- Blomqvist, H. 2006. *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Stockholm: Carlsson.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. 1991. *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, P. 1994. Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. *Sociological Theory* 12 (1): 1–18.
- Bourdieu, P. 2000. *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 2014. *On the State. Lectures at the Collège de France 1989–1992*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. Chicago: The Univ. of Chicago Press.
- Bratt Paulston, C. 1983. Forskning och debatt om tvåspråkighet. Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Bratt Paulston, C. 1975. Ethnic relations and bilingual education: Accounting for contradictory data. *Working Papers on Bilingualism* 6, Ontario Institute for Studies in Education, Toronto.
- Brenzinger, M., Dwyer, A. M., de Graaf, T. Grinevald, C., Krauss, M., Miyaoka, O., Ostler, N., Sakiyama, O., Villalón, M. E., Yamamoto, A.Y. & Zepeda, O. 2003. *Language Vitality and Endangerment*. Paris: UNESCO Expert Meeting on Safeguarding Endangered Languages.
- Broberg, G. (1995). *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*. (Ugglan; Vol. 4). Lunds universitet. Avdelningen för idé- och lärdomshistoria.
- Broberg, G. & Tydén, M. 2005. *Oönskade i folkhemmet: rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Dialogos.
- Brubaker, R. 2001. The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies* 24: 531–548.
- Busch, B. 2021. The body image: taking an evaluative stance towards semiotic resources. *International Journal of Multilingualism* 18(2): 190–205.

- Bylund, E., Abrahamsson, N. & Hyltenstam, K. 2012. Does first language maintenance hamper nativelikeness in a second language? *Studies in Second Language Acquisition* 34(2): 215–241.
- Cameron, D. 2007. Language endangerment and verbal hygiene: History, morality and politics. I: Duchêne, A. & Heller, M. (red.) *Discourses of endangerment: Ideology and Interest in the Defence of Languages*, 268–285. London: Continuum.
- Claesson, U. 2022. Att genom Svenska kyrkan återerövra Sverige inom sina gränser – en studie av en svensk nationalism och dess kyrkliga härförare i Luleå stift. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Codó, E. 2018. Language policy and planning, institutions, and neoliberalisation. I: Tollefson, J. & Pérez-Milans, M. (red.) *The Oxford handbook of language policy and planning*, 467–484. Oxford: Oxford University Press.
- Collier, V. P. 1987. Age and rate of acquisition of second language for academic purposes. *TESOL Quarterly*, 21(4). 617 – 641.
- Collier, V. P. & Thomas, W. P. 2017. Validating the power of bilingual schooling: Thirty-two years of large-scale, longitudinal research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 37. 203–217.
- Council of Europe 2020. *The seventh evaluation report on Sweden. Committee of Experts of the Regional Charter for Minority or Regional Languages*.
- Cullblom, E. 1994. *Värdera eller värderas: empirisk studie i självuppfattning bland tornedalingar*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå univ
- Cummins, J. 2017. *Flerspråkiga elever. Effektiv undervisning i en utmanande tid*. Stockholm: Natur & kultur.
- Cummins, J. 2021. *Rethinking the education of multilingual learners*. Bristol: Multilingual Matters.
- De Vylder, L. 1902. *Tornedalen. Dess land och dess folk*. Stockholm: Norstedt.
- Degerkvist, J. 2016. Teatern som gav meänkieli status. *Teatertidningen* 4: 32–35.
- DO 2008. *Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet*. DO:s rapportserie 2008:2. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- DO 2012. *Statistikens roll i arbetet mot diskriminering – en fråga om strategi och trovärdighet*. R5 2012. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Dorian, N. 1981. *Language Death, The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Drugge, U. 2009. Kulturell hegemoni, etnicitet och underordning. Om arbetsstugor i Norrbottens län i början av 1900-talet. *RIG Kulturhistorisk tidskrift* 92(3): 129–144.
- EduAnalytics 2019. Sweden. Learning Poverty Brief. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/324411571223462035-0090022019/original/ECANOCMUSWELPBRIEF.pdf> (nedladdad 2022-03-18)
- Edwards, J. 1985. *Language, Society and Identity*. New York: Basil Blackwell.
- Edwards, J. 1992. Sociopolitical aspects of language maintenance and loss. Towards a typology of minority language situations. I: Fase, W., Jaspaert, K. & Kroon, S. (red.) *Maintenance and Loss of Minority Languages*, 37–54. Amsterdam: Benjamins.
- Ehn, B., Frykman, J. & Löfgren, O. 1993. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Elenius, L. 2001. *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*. Umeå: Umeå universitet.
- Elenius, L. 2005. Ett uthålligt språk – genomförande av lagarna om användning av minoritetsspråk i förvaltningsområdena i Norrbottens län åren 2000–2004. I: KU (2005). *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. Rapporter från riksdagen 2004/05:RFR3. Stockholm: Riksdagstrycket. 75–196.
- Elenius, L. 2006. *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Elenius, L. 2014. Ett nationellt metasystem för utbildning och fostran i Tornedalen. *Nordic Journal of Educational History* 1(2): 63–85.
- Elenius, L. 2022. *Statlig minoritetspolitik för språklig assimilering. Forskning om skol- och språkpolitik i Tornedalen*. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Erdocia, I. & Soler, J. 2022. Sociolinguists and their publics: Epistemological tension and disciplinary contestation over language in Catalonia. *Journal of Sociolinguistics* 26(1): 45–64.
- Eriksson, M. 2015. *Exkludering, assimilering eller utrotning? ”Tattarfrågan” i svensk politik 1880–1955*. Historiska institutionen, Lunds Universitet.
- Erkheikki, M. 2017. ”Man lär sig inte språket i skolan, man måste lära det överallt” Några meänkielilärares tankar om meänkieli och dess framtid. Examensarbete med språkdidaktisk inriktning för lärarexamen. Umeå universitet.
- Finnbygdsutredningen (1921). *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finstalande delarna av Norrbottens län*. Stockholm: Kungl. Ecklesiastikdepartementet.

- Fishman, J. 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fricker, M. 2007. *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford: Oxford University Press.
- Frändén, M. 2010. "Att blotta vem jag är". *Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Gal, S. 2006. Language, its stakes, and its effects. I: Goodin, R.E. & Tilly, C. (red.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, 376–391. Oxford: Oxford University Press.
- Ganuza, N. & Hyltenstam, K. 2020. Modersmålsundervisningens framväxt och utveckling. I: Straszer, B. & Wedin, Å. (red.), *Modersmål, minoriteter och mångfald – i förskola och skola*, 37–77. Lund: Studentlitteratur.
- Gellner, E. 1983. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gint, D. 2022. "En enda lång kulturrevolution för tornedalingarna". I: Brinch, R., Gint, D. & Rosenberg, T. (red.) *Berätta, överleva, inte drunkna: Antirasism, dekolonisering och migration i svensk teater*, 84–94. Stockholm: Atlas.
- Goffman, E. 1968. *Asylums*. Harmondsworth: Penguin.
- Gramsci, A. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. Translated and edited by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers.
- Groth, Ö. 1984. *Norrbotten 1. Ur Norrbottens historia*. Luleå: Norrbottens bildningsförbund.
- Hagerman, M. 2015. *Käraste Herman: rasbiologen Herman Lundborgs gåta*. Stockholm: Norstedt.
- Hansegård, N.E. 1961. *Reseberättelse. Studieresa till Österrike och Schweiz hösten 1961*. Opublicerad rapport.
- Hansegård, N.E. 1962. Tornedalen – en svensk bygd utan språk. *Samtid och Framtid* 4: 215–219.
- Hansegård, N.E. 1966. Finskt i Tornedalen, en glömd minoritet. I: Schwartz, D. (red.) *Svenska minoriteter*, 162–182. Stockholm: Aldus.
- Hansegård, N.E. 1968. *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm: Aldus.
- Hansegård, N.E. 1975. Tvåspråkighet eller halvspråkighet? *Nordisk minoritetsforskning* 2(3): 7–13.
- Hansegård, N.E. 1977. Loman och tvåspråkigheten. *Invandrare och minoriteter* 4(2): 36–51.
- Hansegård, N.E. 1990. *Den norrbottenfinska språkfrågan. En återblick på halvspråkighetsdebatten*. Uppsala: Uppsala universitet.

- Hansegård, N.E. 2000. *Dialekt eller språk? Om de västsamiska och norrbottensfinska skriftspråken*. URSUS 7. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.
- Haugen, E. 1953. *The Norwegian Language in America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heller, M. 2011. *Paths to Post-Nationalism. A Critical Ethnography of Language and Identity*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Heller, M. 1995. Language choice, social institutions, and symbolic domination. *Language in Society* 24: 373-405.
- Heller, M. & Martin-Jones, M. (red.) 2001. *Voices of Authority. Education and Linguistic Difference*. London: Ablex.
- Henrysson, S. 1993. Darwin, ras och nomadskola. Motiv till kåtaskolreformen 1993. *Scriptum* 37:1–20. Forskningsarkivet, Umeå universitet.
- Hettne, B., Sörlin, S. & Østergård, U. 1998. *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*. Stockholm: SNS.
- Heugh, K. 2003. A re-take on bilingual education in and for South Africa. I: Fraurud, K. & K. Hyltenstam (red.) *Multilingualism in Global and Local Perspectives. Selected papers from the 8th Nordic Conference on Bilingualism, November 1-3, 2001*, 47–62. Stockholm-Rinkeby. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism and Rinkeby Institute of Multilingual Research.
- Hobsbawn, E. 1990. *Nations and nationalism since 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huss, L. 1999. *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland. Studia Uralica Upsaliensia, 31. Acta Universitatis Upsaliensis*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Huss, L. 2022. Språkförlustens konsekvenser. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Huss, L. & Gröndahl, S. (2012). *Kunskapsöversikt om nationella minoriteter*. Rapport från Hyltenstam, K. Stroud, C. 1993. riksdagen 2011/12:RFR11. Stockholm: Riksdagstrycket.
- Hutton, C.H. 1999. *Linguistics and the Third Reich. Mother-tongue fascism, race and the science of language*. New York: Routledge.
- Hyltenstam, K. 1986. Politik, forskning och praktik. *Vad säger forskarna? Aktuell debatt om invandrarnas tvåspråkighet, Källa, 25*. 6–16. Forskningsrådsnämnden.

- Hyltenstam, K. 1997. Diskussion av begreppen språk och dialekt – med resonemang om meänkielis status som eget språk. I: *SOU 1997:192. Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*. 351–388.
- Hyltenstam, K. (red.) 1999a. *Sveriges sju inhemska språk. Ett minoritetsspråkperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K. (1999b), Begreppen språk och dialekt - om meänkielis utveckling till eget språk. I: Hyltenstam, K. (red.) *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsspråkperspektiv*, 98–137. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K. 1999c. Inledning: Ideologi, politik och minoritetsspråk. I: Hyltenstam, K. (red.) *Sveriges sju inhemska språk. Ett minoritetsspråkperspektiv*, 11–40. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K. 2003. Modersmålsbaserade utbildningssystem, kunskapskapital och ekonomisk tillväxt. I: Horst, C. (red.) *Interkulturel pædagogik. Flere sprog – problem eller ressource?*, 35–52. København: Kroghs forlag.
- Hyltenstam, K. 2007. Modersmål och svenska som andraspråk. I: *Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet*, 45–71. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Hyltenstam, K. 2022. Kartläggningens roll i arbetet med att stärka små språk. I: *Framgång för små språk En översikt om varför små språk i Norden behöver stärkas och vad som bidrar till ett lyckat språkstärkande arbete*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 40–51.
- Hyltenstam, K. & Milani, T. M. 2005. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Uppföljning av Sveriges efterlevnad av Europarådets konventioner på nationell nivå: ett minoritetsspråkperspektiv*. I: KU (2005). *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Rapporter från riksdagen 2004/05:RFR3*. Stockholm: Riksdagstrycket. 23–74.
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. 1982. Halvspråkighet - ett förbrukat slagord. *Invandrare och minoriteter* 3: 10–13.
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. 1990. *Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige*. Underlagsrapport utgiven av Samerättsutredningen. SOU 1990:84. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. 1991. *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. 1993. Final report and recommendations from the Evaluation of teaching materials for lower primary education in Mozambique. II. Language issues. *Research Report Series*, 3. National Institute for Education Development (INDE), Mozambique.

- Hyltenstam, K., Stroud, C. & Svonni, M. 1999. Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: Hyltenstam, K. (red.) *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråkperspektiv*, 41–97. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K & Tuomela, V. 1996. Hemspråksundervisningen. I: Hyltenstam, K (red.) *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*, 9–109. Lund: Studentlitteratur.
- Irvine, J.T. 1989. When talk isn't cheap: Language and political economy. *American Ethnologist* 16(2): 248–267.
- Jaakkola, M. 1973. *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Aldus.
- Jaffe, A. 2007. Minority language movements. I: Heller, M., red. *Bilingualism: a social approach*, 50–70. New York: Palgrave.
- Johansson, H. 2017. *Bildandet av Meän Akateemi Academia Tornedaliensis*. https://www.str-t.com/kylla_se_kannattee/bildandet-av-mean-akateemi-academia-tornedaliensis/
- Josephson, O. 2018. *Språkpolitik*. Stockholm: Morfem.
- Karlander, D. 2018. State categories, state vision and vernacular woes in Sweden's language politics. *Language Policy* 17: 343–363.
- Karlander, D. & Salö, L. U.u. The origins of semilingualism: Nils-Erik Hansegård and the cult of the mother tongue. Accepterat för publicering i *Journal of Sociolinguistics*.
- Kenttä, M. & Weinz, E. 1968. *Lärarytbildningen och den finsktalande befolkningen i Norrbotten*. Luleå: Skolöverstyrelsen.
- Kerfoot, C. & Bello-Nonjengele, B. 2022. Towards epistemic justice: Transforming relations of knowing in multilingual classrooms. *Working Papers in Urban Language & Literacies*, Paper 294.
- Kerfoot, C. & Hyltenstam, K. 2017. Introduction. Entanglement and orders of visibility. I: Kerfoot, C. & Hyltenstam, K. (red.) *Entangled Discourses. South-North Orders of Visibility*. 1–15. New York: Routledge.
- Kidd, I. J., Medina, J. & Pohlhaus, Jr, G. (red.) 2017. *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice*. London: Routledge.
- Kolu, J. U.u. ”Det ska få höras och synas” – meänkieli i uppsving i två unga tornedalings lingvistiska autobiografier I: Milani, T.M. & Salö, L. (red.) *Sveriges nationella minoritetsspråk – nya språkpolitiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Kroskrity, P. (red.) 2000. *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities*. Santa Fe: SAR.

- Kroskrity, P. V. 2018. Language ideologies and language attitudes. *Oxford Bibliographies Online*. [Language Ideologies and Language Attitudes - Linguistics - Oxford Bibliographies](#).
- KU 2005. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. Rapporter från riksdagen 2004/05:RFR3. Stockholm: Riksdagstrycket.
- Lainio, J. 1999. Språk, genetik och geografi – om kontinuitetsproblematiken och debatten om finska som minoritetsspråk. I: Hyltenstam, K. (red.) *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråkperspektiv*, 138–204. Lund: Studentlitteratur.
- Lainio, J. 2008. Ett segt begrepp i svensk tvåspråkighetsdebatt. I: U. Börestam et al. (red.) *Revitalisera mera! En artikelsamling om den språkliga mångfalden i Norden tillägnad Leena Huss*, 87–195. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lainio, J. 2018. The five national minorities of Sweden and their languages – the state of the art and ongoing trends. I: Forsgård, N. E. & Markelin, L. (red.) *Perspectives on Minorities in the Baltic Sea Area*, 45–76. Helsinki: Think tank Magma.
- Lainio, J. 2021. Vågor av migration och byar av flyttare – finskan i Sverige genom tid och rum. I: Lindberg, B. (red.) *Vårt gemensamma innanhav. Finskt och svenskt kring Östersjön*, 31–55. Göteborg och Helsingfors: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Finska Vetenskaps-Societeten.
- Lainio, J. & Pesonen, S. 2020. De nationella minoritetsspråken i modersmålsundervisningen. I: Straszer, B. & Wedin, Å. (red.) *Modersmål, minoriteter och mångfald – i förskola och skola*, 79–108. Lund: Studentlitteratur.
- Lainio, J. & Wandé, E. 2015. Meänkieli today – to be or not to be standardised. *Sociolinguistica* 29(1): 121–140.
- Lambert, W.E. 1981. Bilingualism and language acquisition. *Annals of the New York Academy of Sciences* 379(1): 9–22.
- Landquist, J. 1965. *Pedagogikens historia*. Åttonde genomsedda upplagan. Lund: Gleerups.
- Langseth, A. 2022. Nu avslöjas sanningen om statens övergrepp mot tornedalingarna. *Syre*, 2022-05-21. <https://tidningensyre.se/2022/21-maj-2022>
- Lewis, M. P. & Simons, G. F. 2010. Assessing endangerment: Expanding Fishman's GIDS. *Revue roumaine de linguistique* 55(2): 103–120.
- Liimatainen, T. & Carlsson, N. U.u. Våga finska! Sverigefinsk språkaktivism på sociala medier. I: Milani, T.M. & Salö, L. (red.) *Sveriges nationella minoritetsspråk – nya språkpolitiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

- Llengua i República. 2016. *Per un veritable procés de normalització lingüística* [For a real process of linguistic normalization. Nerladdad från <https://llenguairepublica.cat/manifest/2022-04-13>].
- Loman, B. 1972. Om talspråkets varianter. I Loman, B. (utg.) *Språk och samhälle*. 45–74. Lund: Gleerups.
- Loman, B. 1974a. *Språk och samhälle 2*. Lund: Gleerups.
- Loman, B. 1974b. Inledning. I: Loman, B. (utg.). *Språk och samhälle 2*. 5–14. Lund: Gleerups.
- Loman, B. 1975. Halvspråkighet eller papegojvenska? *Nordisk minoritetsforskning* 2(4): 27–28.
- Louden, M. L. 2016. *Pennsylvania Dutch: The story of an American language*. Baltimore: Johns Hopkins.
- Lundborg, H. 1922. *Rasbiologi och rashygien. Nutida kultur- och rasfrågor i etisk belysning*. P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- Lundén, T. 2011. The creation of a dying language. *Folia Scandinavica* 12: 143–153.
- MacSwan, J. 2000. The threshold hypothesis, semilingualism, and other contributions to a deficit view of linguistic minorities. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences* 22(1): 3–45.
- Malmberg, B. 1964. *Språket och människan*. Stockholm: Aldus.
- Martin-Jones, M. & Romaine, S. 1986. Semilingualism: A half-baked theory of communicative competence. *Applied Linguistics* 7(1): 26–38.
- Matti, B. & Mattsson Barsk, M. (red.) 2005. *Ragnar Lassinantti i tal och skrift: ett urval*. Luleå: Tornedalica.
- Maxwell, A. 2018. When Theory is a joke: The Weinreich witticism in linguistics. *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 28 (2): 263–292.
- Milani, T.M. & Salö, L. (red.) U.u. *Sveriges nationella minoritetsspråk – nya språkpolitiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Muelmann, S. & Duchêne, A. 2007. Beyond the nation-state: International agencies as new sites of discourses on bilingualism. I: Heller, M., (red.) *Bilingualism: A Social Approach*, 96–110. New York: Palgrave.
- Mustakallio, M. 2022. *Tornedalens folkhögskola. Folkhögskoleideologi och assimilering*. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Mühlhäusler, O. 1987. The politics of small languages in Australia and the Pacific. *Language and Communication* 7. 1–24.
- Mörner, M. 2008. Etnicitet och social rörlighet i historiskt perspektiv. *Skandia* 54(1): 55–70.

- NF 1920. *Sveriges överenskommelse med främmande makter. Noter angående Sveriges anslutning till akten om nationernas förbund, undertecknad i Versailles den 28 juni 1919.* London den 9 mars 1920.
- NF 1929. *Protection of linguistic, racial or religious minorities by the League of Nations.*
- Nilsson-Ranta, D. 2022. *Vård, bildning fostran – en kunskapsöversikt kring forskningen om de norrbottniska arbetsstugorna.* Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Nordin, K. 1974. Meningsbyggnaden hos åttondeklassister i Övertorneå. I: Loman, B. (red). *Språk och samhälle 2*, 140–168. Lund: Gleerups.
- Nylund Torstensson, E. 1989. Tornedalsfinska – språkvård och språkmedvetenhet. I: *Symposium Lingua – Cultura.* Luleå: Länsstyrelsen i Norrbottens län, Utbildningsenheten, Juni 1989. 81–88.
- Ojala, C.-G. 2022. *Insamling av mänskliga kvarlevor i Tronedalen under 1800-tal och tidigt 1900-tal.* Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Oscarsson, E-O. 2016. Rastänkande och särskiljande av samer. I: Lindmark, D. & Sundström, O. (red.) *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*, 943–960. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Parkvall, M. 2016. *Sveriges språk i siffror: vilka språk talas och av hur många?* Stockholm: Morfem förlag.
- Pekkari, K. 1997. Meänkieli som hemspråk i skolan genom åren. I: Westergren, E. & Åhl, H. (red.) *Mer än ett språk. En antologi om två- och trespråkigheten i norra Sverige.* Stockholm: Norstedts.
- Pekkari, K. (red.) 1999. *Tradition och förnyelse. Tornedalens Folkhögskola 100 år.* Luleå.
- Persson, C. 2018. *”Då var jag som en fånge”. Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet.* Pajala: Svenska tornedalingarnas riksförbund.
- Persson, C. 2021. *Forskningsstudie angående rasbiologiska undersökningar av tornedalingar, kväner och lantalaiset i Sverige.* Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Pierce, L., Genesee, F. & Klein, D. 2016. Language loss or retention in internationally-adopted children. Neurocognitive implications for second language learning. I: Genesee, F. & Delcenserie, A. (red.) *Starting Over - The Language Development in Internationally-Adopted Children*, 179–201. Amsterdam. John Benjamins.
- Phillipson, R. 1992. *Linguistic Imperialism.* Oxford: Oxford University Press.

- Pikkarainen, H. & Brodin, B. (2008). *Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet*. DO:s rapportserie 2008:2. Stockholm: DO.
- Pinomaa, M. 1974a. Finsk interferens i tornedalssvenskan. I: Loman, B. (red) *Språk och samhälle 2*, 80–108. Lund: Gleerups.
- Pinomaa, M. 1974b. Meningsbyggnaden hos tvåspråkiga tornedalingar. I: Loman, B. (red.) *Språk och samhälle 2*, 122–139. Lund: Gleerups.
- Pohjanen, B. 2020. Lite historik. *Kieliviesti* 1. URL: <https://www.isof.se/download/18.6da07211795682de2777c66/1622836425893/Kieliviesti%201%202020%20Pohjanen%20Svenska.pdf>
- Poromaa Isling, P. 2020a. Young Tornedalians in education: the challenges of being national minority pupils in the Swedish school system. *Education in the North* 27(1): 92–109.
- Poromaa Isling, P. 2020b. Tornedalian Teachers' and Principals' Experiences in the Swedish Education System: Exploring Decolonial Pockets in the Aftermaths of 'Swedification' *Nordic Journal of Comparative and International Education* 4(1): 84–101.
- Poromaa Isling, P. & Keisu, B.-I. 2021. Tornedalingar om minoritetsskap. Ras och platsens betydelse för dekoloniala motståndspraktiker i majoritetssamhället. *Tidskrift för genusvetenskap* 42(4): 53–73.
- Proposition 1897:46. Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Riksdagen, angående jernvägsanläggningar för statens räkning; gifven Stockholms slott den 26 februari 1897. Stockholm.
- Proposition 1998/99: 143. *Nationella minoriteter i Sverige*.
- Pujolar, J. 2007. Bilingualism and the nation-state in the post-national era. I: Heller, M. (red.) *Bilingualism: A Social Approach*, 71–95. New York: Palgrave.
- Pujolar, J., Branchadell, A., Codó, E., Corona, V., Fabà, A., Gonzàlez, I., Martínez, R., Moyer, M., Pradilla, M.À., Puigdevall Serralvo, M., Riera, E., Romero Rivera, E., Solé Camardons, J., Solé, M., Vila i Moreno, F. X. 2016. *Precisions al manifest del Grup Koiné*. Nerladdad från https://www.ara.cat/opinio/precisions-manifest-del-grup-koine_129_1680980.html 2022-04-13.
- Ruong, I. 1969. *Samerna*. Stockholm: Aldus.
- Rönmark, W. & Wikström, J. 1980. *Tvåspråkighet i Tornedalen*. Umeå: Pedagogiska institutionen. Umeå universitet.
- Salih, K. 2000. *Kurdfrågan. En bakgrund. MENA-projektet*. Delstudie 15. Stockholm: Regeringskansliet, UD.

- Salö, L. 2015. The linguistic sense of placement: Habitus and the entextualization of translingual practices in Swedish academia. *Journal of Sociolinguistics* 19(4): 511–534.
- Salö, L. 2021. De nyvunna synsättens inympning: Modersmålsundervisningens tillblivelse i Invandrarutredningen 1968–1974. I: Salö, L. (red.) *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag*, 145–172. Stockholm: Dialogos.
- Salö, L. & Karlander, D. 2022. The travels of semilingualism: Itineraries of ire, impact, and infamy. In Williams, Q., Deumert, A. & Milani, T. (red.) *Struggles for Multilingualism and Linguistic Citizenship*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Salö, L., Ganuza, N., Hedman, C & Karrebæk, M. 2018. Mother tongue instruction in Sweden and Denmark. Language policy, cross-field effects, and linguistic exchange rates. *Language Policy* 17(4): 591–610.
- Sandström, R. 1991. Om försvenskningen av efternamnen i Pajalatrakten på 1900-talet och dess orsaker. I: *Fenno-ugrica Suecana. Tidskrift för finsk-ugrisk forskning i Sverige* 10: 107–156.
- Schieffelin, B.B., Woolard, K.A. & Kroskrity, P.V. (red.) 1998. *Language ideologies. Practice and Theory*. New York: Oxford University Press.
- Schmidt, A. 1985. *Young People's Dyrbal. An Example of Language Death from Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schwartz, D. (red.) 1966. *Svenska minoriteter*. Stockholm: Aldus.
- SFS. 1842:19. *Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen i riket: gifwen Stockholms slott den 18 juni 1842*.
- SFS 1999:1176. *Lag om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar*.
- SFS 2009:724. *Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk*.
- SFS 2019:938. *Lag om ändring i lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk*.
- SFS 1998:204. *Personuppgiftslag (PUL)*.
- Silverstein, M. 1996. Monoglot 'standard' in America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. I: Brenneis, D. & Macaulay, R.K.S., red. *The Matrix of Language. Contemporary Linguistic Anthropology*, 284–306. Boulder: Westview.
- Silverstein, M. 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication* 23: 193–229.
- Skolverket 1997. *Barn mellan arv och framtid. Konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor i ett segregationsperspektiv*. Stockholm: Skolverket.

- Skolverket 2010. *Undervisning på engelska. Utvärdering av en försöksverksamhet i grundskolan*. Rapport 351. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket 2018 *Engelskspråkig undervisning. En kartläggning och utvärdering av engelskspråkig undervisning i svensk gymnasieskola*. Rapport 405. Stockholm: Skolverket.
- Skutnabb-Kangas, T. 1975. Vad är halvspråkighet? *Nordisk minoritetsforskning* 2(1): 12–14.
- Skutnabb-Kangas, T. 1981. *Tvåspråkighet*. Lund: Liber.
- Skutnabb-Kangas, T. & Toukoma, P. 1976. *Teaching Migrant Children's Mother-Tongue and Learning the Language of the Host Country in the Context of the Socio-Cultural Situation of the Migrant Family*. Geneva: UNESCO.
- Slunga, N. 1965. *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*. Luleå: Tornedalica.
- Slunga, N. 1984. *Finska i Norrbottens skolor. Historisk bakgrund och uppföljning av undervisningen i finska 1970–1983*. Luleå: Länskolnämnden i Norrbottens län.
- Slunga, N. 2000a. *Arbetsstugorna i Norra Sverige. Ett filantropiskt företag i skolans tjänst*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Slunga, N. 2000b. Tradition och förnyelse. Tornedalens Folkhögskola 100 år. I: Johansson, S.-Å. & Nordström, S.G. (red.) *Utbildningshistoria 2000*, 222–228. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Smolicz, J. J. 1981. Language as a core value. *RELC Journal*, 11(1): 1–13.
- Snellman, G. 2022. Laestadianerna, språket och överheten i svenska Tornedalen fram till 1970. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- SOU 1958:22. *Tornedalsutredningen, Första delen*.
- SOU 1990:91. *Samerätt och samiskt språk. Slutbetänkande av samerättsutredningen*.
- SOU 1997:192. *Steg mot en minoritetspolitik - Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*.
- SOU 2005:40: *Rätten till mitt språk - förstärkt minoritetsskydd. Delbetänkande av Utredningen om finska och sydsamiska språken*.
- Stenudd, H. 2018. Finnmix firade 30 år. Minoritet.se, URL: <https://www.minoritet.se/5080>. Kiruna: Sametinget.
- Steup, M. & Ram, N. 2020. Epistemology. I: Zalta, E. N. (red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Ed.). URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/epistemology/>>.
- Stolt, B. 1975. Halvspråkighet och känslor. *Nordisk minoritetsforskning* 2(1): 24–26.

- Stroud, C. 1978. The concept of semilingualism. *Working Papers*, 16. Department of General Linguistics, Lund University. 153–172.
- Stroud, C. 1999. Portuguese as ideology and politics in Mozambique: Semiotic (re)constructions of a postcolony. I: Blommaert, J. (red.) *Language Ideological Debates*, 343–380. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Svanberg, F. 2015. *Människosamlarna*. Stockholm: Historiska museet.
- Sörlin, S. 1988. Järnvägen som kulturbärare. I: Lundholm, K. (red.) *Malmbanan 100 år 1888–1998*, 11–92. Luleå: I- Tryck AB.
- T:son Höjer, Torvald. 1944. *Sveriges anslutning till Nationernas Förbund. Ett aktualiserat 25-årsminne*. Uppsala.
- Tenerz, H. 1925. *Statens småskoleseminarium i Haparanda 1875–1925. Kort historik*. Haparanda.
- Tenerz, H. 1960. *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900*. Stockholm : Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Tenerz, H. 1962. *Ur Norrbottens finnbygds historia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Tenerz, H. 1963. *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten*. Stockholm: AB Seelig & c:o.
- Tenerz, H. 1966. *Språkundervisningsproblemen i de finsktalande delarna av Norrbottens län*. Lund: Gleerup.
- Tenerz, H. 1968. Språkfrågan i de finsktalande delarna av Norrbottens län. Svenska statens skolpolitik i finnbygden I. *Pedagogisk tidskrift* 5: 104–113.
- Tollefson, J. & Pérez-Milans, M. (red.) 2018. *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford: Oxford University Press.
- Torp, E. 2021. Ströängar. En kunskapsöversikt för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.
- Toukomaa, P. 1975. Om finska invandrarelevens språkutveckling och skolframgång i den svenska grundskolan. *Nordisk minoritetsforskning* 2(2): 4–6.
- Tydén, M. & Svanberg, I. (1994). I nationalismens bakvatten. Hur svensken blev svensk och invandraren främling. I: Broberg, G. Wikander, U. & Åmark, K. (red.) *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*, 221–249. Stockholm: Ordfront.
- Unesco 1953. *The Use of Vernacular Languages in Education*. Paris: Unesco.
- Unesco 2022. Languages in education, (<https://en.unesco.org/themes/gced/languages>) Nedladdad 2022-03-16.

- Wacquant, L.J.D. 1989. Towards a reflexive sociology: A workshop with Pierre Bourdieu. *Sociological Theory* 7(1): 26–63.
- Wande, E. 1977. Hansegård är ensidig. *Invandrare och minoriteter* 3/4, 44–51.
- Wande, E. 1984. Two Finnish minorities in Sweden. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 5(3–4): 225–241.
- Wande, E. 1992. Förord. I: *Meän kielen sanakirja. Tornedalsfinsk ordbok*. Luleå: Kaamos.
- Wande, E. 1994. Något om finskans historia i Sverige. I: Utbildningsdepartementet (utg.) *Finska i Sverige – ett inhemskt språk. Rapport från Arbetsgruppen för stärkande av det finska språkets ställning*, 8–31. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Wande, E. 1996. Tvåspråkighet eller halvspråkighet – det var frågan. I: Raag, R. & Larsson, L-G., (red.) *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*, 209–238. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wande, E. 1999. Finska och tornedalsfinska ortnamn i Sverige: I: Blanck, D. & Jegeback, P. (red.) *Migration och mångfald: essäer om kulturkontakt och minoritetsfrågor tillägnade Harald Runblom*, 346–367. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Wande, E. 2021. Från tornedalsfinska till meänkieli. Om den språkliga emancipationen i Tornedalen. I: Darvishpour, M. & Westin, C. (red.) *Migration och etnicitet: perspektiv på mångfald i Sverige*, 163–178. Lund: Studentlitteratur.
- Wande, E. & Winsa, B. 1995. Attitudes and bilingual behaviour in the Torne Valley. I: Fase, W. Jaspert, K. & Kroon, S. J. (red.) *The State of Minority Languages. International Perspectives on Survival and Decline*, 267–292. Lisse, Nederländerna: Swets & Zeitlinger.
- Weber, E. 1976. *Peasants to Frenchmen: the Modernization of Rural France, 1870 – 1914*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Weber, M. (1968/1922). *Economy and Society* (Översatt och redigerad av G. Roth & C. Wittich). New York: Bedminster.
- Westergren, E. & Åhl, H. (red.) 2007. *Mer än ett språk. En antologi om flerspråkigheten i norra Sverige*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Wickström, M. 2015. Making the case for the mother-tongue. I: Saarinen, T., Ihalainen, P. and Halonen, M. (red.) *Language Policies in Finland and Sweden*, 171–195. Bristol:
- Widgren, J. 1982. *Svensk invandrarpolitik*. Stockholm: Liber.
- Wingstedt, M. 1998. *Language Ideologies and Minority Language Policies in Sweden. Historical and Contemporary Perspectives*. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University.

- Winsa, B. 1995. Från ett vi till ett dem – Torne älv som kulturgräns. I: Korhonen, O. & Winsa, B. (red.) *Kulturens frontlinjer. Språkliga och kulturella gränser i Nordskandinavien. Två uppsatser*. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgäns norr, 7.
- Winsa, B. 1996. Från Tornedalens finska till meän kieli. I: Horn, F. (red.) *Svenska språkets ställning i Finland och finska språkets ställning i Sverige*, 138–158. Lapplands universitet. Rovaniemi.
- Winsa, B. 1998. *Language Attitudes and Social Identity. Oppresion and Revival of a Minority Language in Sweden*. Applied Linguistics Association of Australia, Occasional Paper, 17.
- Winsa, B. 2000. Språkkulturell infrastruktur i Tornedalen. Boyd, S. Dorriots, B., Haglund-Dragic, M. & Källström, R. (red.) *Språkpolitik. Rapport från ASLA:s höstsymposium Göteborg, 9-10 november 2000*, 255–271. ASLA, Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap.
- Winsa, B. 2003. Språkplanering utvecklar det kulturella kapitalet i svenska Tornedalen - Meänkieli, finska, svenska och samiska i social kontext. *Arina* 1: 27–40.
- Winter, E. 2020. On Max Weber and ethnicity in times of intellectual decolonization. *Cambio*, 9(20). 41–52.
- World Bank 2019. Learning Poverty. <https://www.worldbank.org/en/topic/education/brief/learning-poverty> (nedladdad 2022-03-18).
- World bank 2021. Loud and Clear: Effective Language of Instruction Policies for Learning.
- Wrede, G. 1974. Skolspråket i Tornedalen – några synpunkter baserade på en undersökning av färdigheten i svenska. I: Loman, B. (red.) *Språk och samhälle 2*, 169–188. Lund: Gleerups.
- Åhl, H. 2007. Levnadsskiss av en meikäläinen. I: Westergren, E. & Åhl, H. (red.) *Mer än ett språk. En antologi om flerspråkigheten i norra Sverige* 11–16. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Året i Focus 1972. *Årsbok för 1971–72 i text och bild*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Öhman, S. 1981. Halvspråkighet som kastmärke. I: Öberg, K. (red.) *Att leva med mångfalden*, 216–227. Stockholm: Liber.